

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI

Deniz ÖZYAKIŞIR

İÇ GÖÇ HAREKETLERİ VE GERİYE (TERSİNE) GÖÇÜN
BELİRLEYİCİLERİ: TRA 2 BÖLGESİNDEN (AĞRI, KARS, İĞDIR,
ARDAHAN) İSTANBUL'A GERÇEKLEŞEN GÖÇ ÜZERİNE BİR
SAHA ARAŞTIRMASI

DOKTORA TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Alaattin KIZILTAN

ERZURUM - 2012

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TEZ BEYAN FORMU

.../.../2012

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “İç Göç Hareketleri ve Geriye (Tersine) Göçün Belirleyicileri: TRA 2 Bölgesinden (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan) İstanbul’a Gerçekleşen Göç Üzerine Bir Saha Araştırması” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

Deniz ÖZYAKIŞIR

.../.../2012

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

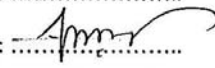
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Alaattin KIZILTAN'ın danışmanlığında, Deniz ÖZYAKIŞIR tarafından hazırlanan bu çalışma 15/11/2012 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından, İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat Anabilim Dalı'nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Alaattin KIZILTAN

İmza:

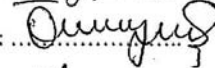
Jüri Üyesi : Prof. Dr. Ö. Selçuk EMSEN

İmza:

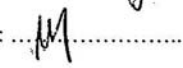
Jüri Üyesi : Doç. Dr. Sevda YAPRAKLI

İmza:

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Ömer YILMAZ

İmza:

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Mehmet DİKKAYA

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. / /

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET	VI
ABSTRACT	VII
KISALTMALAR DİZİNİ	VIII
ŞEKİLLER DİZİNİ	IX
TABLolar DİZİNİ	X
ÖNSÖZ	XIV
GİRİŞ	2

BİRİNCİ BÖLÜM**GÖÇ: KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE**

1.1. GÖÇ OLGUSUNA GENEL BİR BAKIŞ	4
1.1.1. Göç Kavramı	4
1.1.2. Göç Türleri	6
1.1.2.1. İç Göç	6
1.1.2.2. Dış Göç/Uluslararası Göç	7
1.1.2.3. Zorunlu Göç	9
1.1.2.4. Gönüllü Göç	12
1.2. İÇ GÖÇ VE GERİYE GÖÇÜN BELİRLEYİCİLERİ	12
1.2.1. Ekonomik Faktörler	13
1.2.2. Sosyal ve Kültürel Faktörler	15
1.2.3. Politik Faktörler	17

1.2.4. Diğer Faktörler.....	18
1.3. İÇ GÖÇ HAREKETLERİNİN BÖLGESEL ETKİLERİ	20
1.3.1. Ekonomik Etkiler.....	21
1.3.1.1. Bölgesel Gelir ve İstihdam	21
1.3.1.2. Bölgesel Kalkınma.....	25
1.3.1.2.1. Sanayileşme ve Kentleşme.....	28
1.3.1.2.2. Kırsal Kalkınma ve Bölgesel Farklılıklar	31
1.3.1.2.3. Beyin Göçü ve Göçmen Havaleleri.....	32
1.3.2. Sosyal ve Kültürel Etkiler	36
1.3.3. Politik Etkiler	38
1.3.4. Diğer Etkiler	39
1.4. İÇ GÖÇÜN BELİRLEYİCİLERİNE YÖNELİK TEORİK YAKLAŞIMLAR	40
.....	40
1.4.1. Ravenstein'in Göç Kanunları	40
1.4.2. Kesişen Fırsatlar Kuramı.....	43
1.4.3. Petersen'in Göç Tipi Sınıflandırması.....	43
1.4.4. İtme-Çekme Kuramı.....	45
1.4.5. Modernleşme Okulu: Denge Kuramı.....	47
1.4.6. Bağımlılık Okulu: Merkez-Çevre Kuramı ve Dünya Sistemi Kuramı	50
1.4.7. İlişkiler Ağı (Network) Kuramı	53
1.4.8. Parekh'in Üçlü Göç Kuramı.....	55
1.4.9. Göç Sistemleri Kuramı	56
1.4.10. Marksist Kuramda Göç Olgusu	57
1.4.11. Diğer Kuramlar ve Göçe İlişkin Bazı Modeller	59

İKİNCİ BÖLÜM

İÇ GÖÇE İLİŞKİN LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

2.1. Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Yapılan Çalışmalar	64
2.1.1. 1980 Öncesi Dönemde Yapılan Uygulamalı Çalışmalar.....	64
2.1.2. 1980 Sonrası Dönemde Yapılan Uygulamalı Çalışmalar	65
2.2. Türkiye Üzerine Yapılan Çalışmalar	69
2.2.1. 2000 Öncesi Dönemde Yapılan Uygulamalı Çalışmalar.....	69
2.2.2. 2000 Sonrası Dönemde Yapılan Uygulamalı Çalışmalar	71
2.3. Uygulamalı Çalışmaların Genel Değerlendirmesi	82

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TRA2 BÖLGESİNİN DURUM ANALİZİ VE TRA2 BÖLGESİNDEN İSTANBUL'A GERÇEKLEŞEN GÖÇ ÜZERİNE BİR SAHA ARAŞTIRMASI

3.1. TRA2 BÖLGESİNİN DURUM ANALİZİ.....	83
3.1.1. TRA2 Bölgesinin Coğrafik ve Stratejik Konumu	83
3.1.2. TRA2 Bölgesinin Sosyo-Ekonomik Yapısı.....	84
3.1.3. TRA2 Bölgesinde Göç Olgusu.....	96
3.2. TRA2 Bölgesindeki İllerin Demografik, Sosyal ve Ekonomik Yapıları	101
3.2.1. Ağrı.....	102
3.2.2. Kars	109
3.2.3. Iğdır	117
3.2.4. Ardahan	126

3.3. TRA2 BÖLGESİNDEN İSTANBUL'A GERÇEKLEŞEN GÖÇ ÜZERİNE BİR SAHA ARAŞTIRMASI.....	135
3.3.1. Araştırmanın Tasarımı ve Yöntemi	135
3.3.1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi	135
3.3.1.2. Araştırmanın Kapsamı, Sınırları ve Kısıtları	137
3.3.1.3. Araştırmadan Beklenen Yararlar	137
3.3.1.4. Araştırmanın Modeli ve Değişkenleri.....	138
3.3.1.5. Araştırmanın Hipotezleri.....	140
3.3.1.6. Araştırmanın Yöntemi	140
3.3.1.6.1. Örneklem Süreci.....	140
3.3.1.6.2. Veri Toplama Yöntem ve Aracı.....	141
3.3.2. Verilerin Analizi ve Değerlendirilmesi.....	142
3.3.2.1. Göç Edenlerin Demografik Özellikleri.....	142
3.3.2.2. Göç Edenlerin Konut Mülkiyetine Göre Dağılımı.....	143
3.3.2.3. Göç Edenlerin Göç Ettikleri Dönemlere Göre Dağılımı	143
3.3.2.4. TRA2 Bölgesinden Göç Etmeye ve Geriye Göçe Yönelik Bulgular	144
3.3.2.4.1. Göç Etmenin Nedenleri.....	144
3.3.2.4.2. Göç Edenlerin Göç Öncesi ve Sonrasındaki Durumları	144
3.3.2.4.3. Geriye Göç Etme ve Etmeme Durumu.....	145
3.3.2.4.4. Geriye Göç Etmeyi İstemenin Nedenleri	145
3.3.2.4.5. Geriye Göç Etmeyi İstememenin Nedenleri	146
3.3.2.4.6. Geriye Göçte Devlet Desteğinin Etkisi	147
3.3.2.5. Göç Edenlerin TRA2 Bölgesindeki İllere Göre Dağılımı.....	147
3.3.2.6. İllere Göre Göç Etmenin Nedenleri	148
3.3.2.7. İllere Göre Geriye Göç Etmeyi İstemenin Nedenleri	149
3.3.2.8. İllere Göre Geriye Göç Etmeyi İstememenin Nedenleri	150
3.3.2.9. Göç Edenlerin İllere Göre Geriye Göç Etmeye Bakışı.....	150
3.3.2.9.1. İllere Göre Geriye Göçü Etkileyen Demografik Faktörler	151
3.3.2.9.1.1. Yaş Düzeyi	151

3.3.2.9.1.2. Eğitim Düzeyi.....	152
3.3.2.9.1.3. Gelir Düzeyi.....	153
3.3.2.9.2. İllere Göre Geriye Göçte Devlet Desteğinin Etkisi...	154
3.3.2.9.3. İllere Göre Geriye Göçte Konut Mülkiyetinin Etkisi	155
3.3.2.10. Araştırma Sonuçlarının Teorik Yaklaşımlar Bağlamında Değerlendirilmesi.....	156
3.3.3. Araştırma Sonuçlarının Logit Model Analizi.....	159
3.3.3.1. Logit Model	159
3.3.3.2. Değişkenlerin Tanımlanması.....	161
3.3.3.3. Tanımlayıcı İstatistikler	162
3.3.3.4. Model Tahmin ve Test Sonuçları	163
3.3.3.5. Tahmin ve Test Sonuçlarının Değerlendirilmesi	166
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	171
KAYNAKLAR	177
EKLER.....	195
ÖZGEÇMİŞ.....	196

ÖZET**İÇ GÖÇ HAREKETLERİ VE GERİYE (TERSİNE) GÖÇÜN
BELİRLEYİCİLERİ: TRA 2 BÖLGESİNDEN (AĞRI, KARS, İĞDIR,
ARDAHAN) İSTANBUL'A GERÇEKLEŞEN GÖÇ ÜZERİNE BİR SAHA
ARAŞTIRMASI****Deniz ÖZYAKIŞIR****Tez Danışmanı: Prof. Dr. Alaattin KIZILTAN****2012, 196 Sayfa****Jüri: Prof. Dr. Alaattin KIZILTAN****Prof. Dr. Ö. Selçuk EMSEN****Doç. Dr. Ömer YILMAZ****Doç.Dr. Sevda YAPRAKLI****Doç.Dr. Mehmet DİKKAYA**

Göç olgusu, en basit tanımlamayla insanların bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine doğru yer değiştirmesi eylemidir. Ekonomik, sosyo-kültürel, ekolojik, politik vb. nedenlerden kaynaklanan göç olgusu, çok boyutlu bir nüfus mobilitesidir. İnsanlık tarihiyle yaşıt olan bu olgu, beraberinde pek çok problem alanı ortaya çıkardığı için incelenmeye değer bir konudur.

Bu çalışmanın genel amacı; TRA2 Bölgesinden İstanbul'a gerçekleşen göçün belirleyici faktörlerini tespit etmek ve geriye göç olasılığını araştırmaktır.

Çalışmanın birinci bölümünde göç olgusu, iç göç hareketlerinin belirleyici faktörleri ve bölgesel etkileri yer almaktadır. Ayrıca iç göç hareketlerine ilişkin teorik yaklaşımlara da yer verilmektedir. İkinci bölümde ise literatür taramasına değinilmektedir.

Çalışmanın son bölümünde TRA2 Bölgesi (Ağrı, Kars, İğdir, Ardahan) detaylı olarak analiz edilmektedir. Ayrıca TRA2 Bölgesinden İstanbul'a gerçekleşen göçün kuramsal ve ekonometrik analizi yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İç Göç, Bölgesel Kalkınma, TRA2 Bölgesi, Logit Model

ABSTRACT

Ph. D. DISSERTATION

**INTERNAL MIGRATION MOVEMENTS AND BACKWARDS (REVERSE)
MIGRATION DETERMINANTS: A FIELD RESEARCH ON MIGRATION
FROM TRA 2 REGION (AGRI, KARS, IGDİR, ARDAHAN) TO İSTANBUL**

Deniz ÖZYAKIŞIR

Thesis Advisor: Prof. Dr. Alaattin KIZILTAN

2012, Page: 196

Jury: Prof. Dr. Alaattin KIZILTAN

Prof. Dr. Ö. Selçuk EMSEN

Assoc. Prof. Ömer YILMAZ

Assoc. Prof. Sevda YAPRAKLI

Assoc. Prof. Mehmet DİKKAYA

With the simplest explanation the migration phenomenon is the act of people's change of location from one settlement to another settlement. The migration phenomenon arising from causes such as economical, socio-cultural, ecological, political etc. is a multi-dimensional population mobility. This phenomenon having the same age as history of mankind is worth to be analyzed because it hereby exposes many problem areas.

The general aim of this study is to establish the determinants of migration from TRA 2 Region to Istanbul and study the probability of reverse migration.

In first part of study here are migration phenomenon, determinants of internal migration movements and its regional effects. Additionally theoretical approaches related to immigration moves are given. In second part of study literature review is mentioned.

In final part, TRA2 Region (Agri, Kars, Igdır, Ardahan) is analyzed in detail. And theoretical and econometric analysis of migration from TRA2 Region to Istanbul.

Key Words: Internal Migration, Regional Development, TRA2 Region, Logit Model

KISALTMALAR DİZİNİ

ADNKS	: Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi
BDF	: Birikimli Dağılım Fonksiyonu
BM	: Birleşmiş Milletler
DOM	: Doğrusal Olasılık Modeli
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
EYO	: En Yüksek Olabilirlik
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
H-L	: Hosmer-Lemeshow
KBDGSYH	: Kişi Başına Düşen Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
KBGSKD	: Kişi Başı Gayri Safi Katma Değer
OHAL	: Olağanüstü Hal
OO	: Olabilirlik Oranı
SERKA	: Serhat Kalkınma Ajansı
TDK	: Türk Dil Kurumu
TGYONA	: Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1.1. Zorunlu Göç Modeli	11
Şekil 1.2. Bölgesel İşsizlik Oranları ve İşgücü Hareketlerinin Korelasyon İlişkisi.....	22
Şekil 1.3. Yaşanılan ve Göç Edilecek Yerdeki Faktörler ve Araya Giren Engeller.....	45
Şekil 1.4. Sosyal Ağlar ve Göç Kararı Alınmasının Çok Düzeyli Modeli	55
Şekil 1.5. Okun- Richardson Modelindeki Dört Çekim Alanı	61
Şekil 3.1. Araştırmanın Modeli.....	139
Şekil 3.2. Logit Model	160
Harita 3.1. TRA2 Bölgesinin Coğrafik Konumu.....	83

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 2.1. İç Göç Çalışmalarına Yönelik Seçilmiş Yabancı Literatür.....	68
Tablo 2.2. İç Göç Çalışmalarına Yönelik Seçilmiş Yerli Literatür.....	79
Tablo 3.1. TRA 2 Bölgesinde Açık Olan Sınır Kapıları ve Karşı Ülkeler.....	84
Tablo 3.2. Nüfus Değişimi, Şehirleşme Oranı ve Nüfus Yoğunluğu (2000-2011).....	85
Tablo 3.3. TRA2 Bölgesinin Nüfus ve Yaş Bağımlılık Oranları, 2011	86
Tablo 3.4. TRA2 Bölgesinde 15 Yaş ve Üzeri Nüfusun Eğitim Durumu (%), 2011	87
Tablo 3.5. TRA2 Bölgesinde Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayıları, 2011-2012 ...	87
Tablo 3.6. TRA2 Bölgesinde Bin Kişiye Düşen Sağlık Personeli Sayısı, 2011	87
Tablo 3.7. TRA2 Bölgesi KBDGSYİH Göstergeleri, 1993-2001 (\$).....	88
Tablo 3.8. TRA2 Bölgesinde Kişi Başı Gayri Safi Katma Değerleri (KBGSKD), 2004- 2008 (\$)	89
Tablo 3.9. TRA 2 Bölgesinin Dış Ticaret Durumu, 1996-2012 ('000 \$).....	90
Tablo 3.10. TRA 2 Bölgesindeki İhracatçı Firma Sayısı, 1996-2012	91
Tablo 3.11. TRA2'de İstihdamın Sektörel Dağılımı, 2004-2011 (Bin kişi, 15+ yaş).....	92
Tablo 3.12. TRA2'de Sektörlerin Bölgesel GSKD İçindeki Payı, 2004-2008 (%).....	92
Tablo 3.13. TRA2'deki İşyeri Sayılarının Sektörel Dağılımı, 2002	93
Tablo 3.14. TRA2 Bölgesinde İşgücüne Katılma Oranları, 2004-2009 (%)	93
Tablo 3.15. TRA2 Bölgesinde Yaş Gruplarına Göre İşsizlik Oranı, 2004-2011 (%)	94
Tablo 3.16. TRA2 Nüfus Değişimi ve Nüfusun Ülkedeki Payı, 1965-2011	96
Tablo 3.17. TRA2 Bölgesinin Nüfus ve Göç Durumu, 2008-2011	97
Tablo 3.18. TRA2 Bölgesindeki İllerin Göç Durumu, 2008-2011 (Kişi)	98
Tablo 3.19. TRA2 Bölgesinden İstanbul'a Gerçekleşen Göç, 2008-2011 (Kişi)	99
Tablo 3.20. Ağrı'nın Nüfus Değişimi, 2000-2011	102
Tablo 3.21. Ağrı'nın İlçelere Göre Şehir ve Köy Nüfusu, 2011	102
Tablo 3.22. Ağrı'daki Kamu ve Özel Hastane Yatak Sayısı, 2006-2011.....	103
Tablo 3.23. Ağrı'daki Sağlık Personeli Sayısı, 2006-2010.....	103
Tablo 3.24. Ağrı'da Bin Kişiye Düşen Sağlık Personeli Sayısı, 2011	104
Tablo 3.25. Ağrı Nüfusunun Okuma Yazma Durumu ve Bitirilen Eğitim Düzeyi, 2008- 2011 (15 +yaş)	104
Tablo 3.26. Ağrı'da Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayıları, 2011-2012.....	104

Tablo 3.27. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Öğrenci Dağılımı, 2012	105
Tablo 3.28. Ağrı'nın Kişi Başı Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla Değeri, 1993-2001 (\$)	105
Tablo 3.29. Ağrı'nın Mali Gelir-Gider Durumu, 2011	106
Tablo 3.30. Ağrı'nın Dış Ticaretinin Yıllara Göre Dağılımı, 2002-2011 ('000 \$)	107
Tablo 3.31. Ağrı'daki Tarım Alanları Varlığı, 1995-2011 (dekar)	107
Tablo 3.32. Ağrı'daki Büyükbaş Hayvan Sayısı, 1995-2011	108
Tablo 3.33. Ağrı'daki Küçükbaş Hayvan Sayısı, 1995-2011	108
Tablo 3.34. Ağrı'nın Süt Üretimi, 1995-2011 (ton)	109
Tablo 3.35. Kars'ın Nüfus Değişimi, 2000-2011	110
Tablo 3.36. Kars'ın İlçelere Göre Şehir ve Köy Nüfusu, 2011	110
Tablo 3.37. Kars'taki Kamu ve Özel Hastane Yatak Sayısı, 2006-2011	111
Tablo 3.38. Kars'taki Sağlık Personeli Sayısı, 2006-2010	111
Tablo 3.39. Kars'ta Bin Kişiye Düşen Sağlık Personeli Sayısı, 2011	112
Tablo 3.40. Kars Nüfusunun Okuma-Yazma Durumu ve Bitirilen Eğitim Düzeyi, 2008- 2011 (15+yaş)	112
Tablo 3.41. Kars'ta Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayıları, 2011-2012	113
Tablo 3.42. Kafkas Üniversitesi Öğrenci Dağılımı, 2012	113
Tablo 3.43. Kars'ın Kişi Başı Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla Değeri, 1993-2001 (\$)	114
Tablo 3.44. Kars'ın Mali Gelir-Gider Durumu, 2011	114
Tablo 3.45. Kars'ın Dış Ticaretinin Yıllara Göre Dağılımı, 2002-2011 ('000 \$)	115
Tablo 3.46. Kars'taki Tarım Alanları Varlığı, 1995-2011 (dekar)	116
Tablo 3.47. Kars'taki Büyükbaş Hayvan Sayısı, 1995-2011	116
Tablo 3.48. Kars'taki Küçükbaş Hayvan Sayısı, 1995-2011	116
Tablo 3.49. Kars'ın Süt Üretimi, 1995-2011 (ton)	117
Tablo 3.50. Iğdır'ın Nüfus Değişimi, 2000-2011	118
Tablo 3.51. Iğdır'ın İlçelere Göre Şehir ve Köy Nüfusu, 2011	118
Tablo 3.52. Iğdır'daki Kamu ve Özel Hastane Yatak Sayısı, 2006-2011	119
Tablo 3.53. Iğdır'daki Sağlık Personeli Sayısı, 2006-2010	119
Tablo 3.54. Iğdır'da Bin Kişiye Düşen Sağlık Personeli Sayısı, 2011	120
Tablo 3.55: Iğdır Nüfusunun Okuma Yazma Durumu ve Bitirilen Eğitim Düzeyi, 2008- 2011 (15 +yaş)	120
Tablo 3.56. Iğdır'da Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayıları, 2011-2012	120

Tablo 3.57. Iğdır Üniversitesi Öğrenci Dağılımı, 2012.....	121
Tablo 3.58. Iğdır'ın Kişi Başı Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla Değeri, 1993-2001 (\$).....	121
Tablo 3.59. Iğdır'ın Mali Gelir-Gider Durumu, 2011	122
Tablo 3.60. Iğdır'ın Dış Ticaretinin Yıllara Göre Dağılımı, 2002-2011 ('000 \$).....	123
Tablo 3.61. Iğdır'daki Tarım Alanları Varlığı (dekar)	124
Tablo 3.62. Iğdır'daki Büyükbaş Hayvan Sayısı, 1995-2011	125
Tablo 3.63. Iğdır'daki Küçükbaş Hayvan Sayısı, 1995-2011	125
Tablo 3.64. Iğdır'ın Süt Üretimi, 1995-2011 (ton)	125
Tablo 3.65. Ardahan'ın Nüfus Değişimi, 2000-2011	126
Tablo 3.66. Ardahan'ın İlçelere Göre Şehir ve Köy Nüfusu, 2011.....	127
Tablo 3.67. Ardahan'daki Kamu ve Özel Hastane Yatak Sayısı, 2006-2011	127
Tablo 3.68. Ardahan'daki Sağlık Personeli Sayısı, 2006-2010	128
Tablo 3.69. Ardahan'da Bin Kişiye Düşen Sağlık Personel Sayısı, 2011.....	128
Tablo 3.70. Ardahan Nüfusunun Okuma Yazma Durumu ve Bitirilen Eğitim Düzeyi, 2008- 2011 (15 +yaş)	129
Tablo 3.71. Ardahan'da Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayıları, 2011-2012	129
Tablo 3.72. Ardahan Üniversitesi Öğrenci Dağılımı, 2012.....	129
Tablo 3.73. Ardahan'ın Kişi Başı Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla Değeri, 1993-2001 (\$)...	130
Tablo 3.74. Ardahan'ın Mali Gelir-gider Durumu, 2011	130
Tablo 3.75. Ardahan'ın Dış Ticaretinin Yıllara Göre Dağılımı, 2002-2011 ('000 \$)..	131
Tablo 3.76. Ardahan'daki Tarım Alanları Varlığı, 1995-2011 (dekar)	132
Tablo 3.77. Ardahan'daki Büyükbaş Hayvan Sayısı, 1995-2011	133
Tablo 3.78. Ardahan'daki Küçükbaş Hayvan Sayısı, 1995-2011	133
Tablo 3.79. Ardahan'ın Süt Üretimi, 1995-2011 (ton)	134
Tablo 3.80. TRA2 Bölgesi İlleri 2023 Nüfus Projeksiyonları	136
Tablo 3.81. Araştırmanın Örneklemi.....	140
Tablo 3.82. TRA2 Bölgesinden İstanbul'a Göç Edenlerle (2008-2011) Ankete Katılanların İller Bazında Dağılımı ve Oranları	141
Tablo 3.83 Katılımcıların Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı	142
Tablo 3.84. Katılımcıların Konut Mülkiyeti Durumuna Göre Dağılımı	143
Tablo 3.85. Katılımcıların Göç Ettikleri Dönemlere Göre Dağılımı.....	143
Tablo 3.86. Göç Nedenlerinin Önem Sırasına Göre Dağılımı	144

Tablo 3.87. Göç Öncesi/Sonrası Durum Kıyaslamasına Göre Şimdiki Durum	145
Tablo 3.88. Katılımcıların Geriye Göç Etme ve Etmeme Durumuna Göre Dağılımı ..	145
Tablo 3.89. Katılımcıların Geriye Göç Etmeyi İsteme Nedenlerinin Önem Sırasına Göre Dağılımı	146
Tablo 3.90. Katılımcıların Geriye Göç Etmeyi İstememe Nedenlerinin Önem Sırasına Göre Dağılımı	146
Tablo 3.91. Devletin Destek Vermesi Durumunda Geriye Göçü Düşünme	147
Tablo 3.92. Katılımcıların İllere Göre Dağılımı.....	148
Tablo 3.93. Göç Etme Nedenlerinin Önem Sırasına Göre Dağılımı.....	148
Tablo 3.94. Geriye Göç Etmeyi İsteme Nedenlerinin Önem Sırasına Göre Dağılımı .	149
Tablo 3.95. Geriye Göç Etmeyi İstememe Nedenlerinin Önem Sırasına Göre Dağılımı	150
Tablo 3.96. İllere Göre Geriye Göç Etmeye Bakış	151
Tablo 3.97. Yaş Düzeylerine Göre Geriye Göçe Bakış.....	151
Tablo 3.98. İllere Göre Eğitim Durumu ve Geriye Göçe Bakış.....	152
Tablo 3.99. İllere Göre Gelir Düzeyi ve Geri Dönmeye Bakış.....	153
Tablo 3.100. İllere Göre Devletin Desteği Durumunda Geri Dönmeye Bakış	154
Tablo 3.101. İllere Göre Konut Mülkiyeti ve Geri Dönmeye Bakış.....	155
Tablo 3.102. Logit Modelde Kullanılan Bağımsız Değişkenlerin Açıklamaları.....	161
Tablo 3.103. Değişkenlerin Tanımlayıcı İstatistikleri.....	162
Tablo 3.104. Logit Model Sonuçları	164
Tablo 3.105. Olabilirlik Oranı (Likelihood ratio) Test Sonuçları	168
Tablo 3.106. Goodness of Fit (Hosmer- Lemeshow) Testi Sonuçları.....	169
Tablo 3.107. Logit Modelin En Yüksek Olabilirlik Tahminleri	170
Tablo 3.108. Modeli Doğru Sınıflandırma Oranı (Logit Modelin Tahmin Başarısı) ..	170

ÖNSÖZ

Genel olarak ülkelerin özel olarak da bölgelerin ve kentlerin en önemli sosyo-ekonomik sorunlarından biri olan göç hareketleri, çeşitli boyutlarıyla birçok bilimsel çalışmaya konu olmaktadır. Dolayısıyla TRA2 Bölgesinden İstanbul'a gerçekleşen göç hareketlerini konu alan bu çalışma, gerek yerli gerekse yabancı alanda hayli zengin olan göç literatürüne naçizane bir katkı amacı taşımaktadır. Bununla birlikte bölgesel düzeydeki bu çalışmanın bir diğer amacı da bölge ile ilgili politika geliştiren kurum, kuruluş ve kişilere teorik ve pratik birtakım bilgi, tespit ve analiz sunmaktır.

Bu çalışmanın her aşamasında bilgi ve deneyimlerinden yararlanma imkanı sağlayarak değerli fikirleriyle beni motive eden, insani ve ahlaki değerleri ile de örnek edindiğim, yararlanırken göstermiş olduğu hoşgörü ve sabırdan dolayı değerli danışman hocam Prof. Dr. Alaattin KIZILTAN'a tüm kalbi duygularıyla teşekkür ediyorum.

Atatürk Üniversitesindeki doktora eğitimim sırasında ders aldığım ve engin bilgilerinden feyz aldığım değerli hocalarım Prof. Dr. Ö. Selçuk EMSEN'e, Doç. Dr. Ömer YILMAZ'a, Doç. Dr. Sevda YAPRAKLI'ya, Prof. Dr. Erol ÇAKMAK'a ve Prof. Dr. Hüseyin ÖZER'e sonsuz teşekkür ederim. Ayrıca çalışmanın analizlerinde değerli yardımlarını benden esirgemeyen Atatürk Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümünden Doç. Dr. Suphi ÖZÇOMAK'a çok teşekkür ederim.

Akademik hayatımın ilk gününden başlayarak 5 yıl boyunca birlikte çalıştığım ve asistanlığımı yaptığım değerli hocam Doç. Dr. Mehmet DİKKAYA'ya gerek asistanlığım boyunca verdiği her türlü destekten gerekse tez sürecindeki moral desteğinden dolayı sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca çalışmanın uygulama kısmında bana görüş ve önerileriyle önemli katkılar sağlayan ve kendilerinden SPSS eğitimi aldığım Prof. Dr. Şener BÜYÜKÖZTÜRK'e, Doç. Dr. Ömay ÇOKLUK'a ve Yrd. Doç. Dr. Güçlü ŞEKERCİOĞLU'na teşekkürü bir borç bilirim.

Son olarak, bu zor süreçte istemeden de olsa ihmal ettiğim ama sabır ve hoşgörüsüyle manevi desteğini her zaman yanımda hissettiğim, sevgili eşim Damla ÖZYAKIŞIR'a sonsuz sevgi ve teşekkürlerimi sunuyorum.

GİRİŞ

Göç kavramı, yaptığı ilk çağrışımla bir yerden başka bir yere doğru yer değiştirme eylemi olarak tanımlanabilmektedir. Oysa insanlık tarihi kadar kadim bir geçmişi olan göç olgusunu, bu kavramsal tanımlama elbette ki tam olarak açıklayamamaktadır. Zira göç; sosyo-ekonomik temelli olmakla birlikte pek çok değişkenin etki etmesinden dolayı çok boyutlu bir süreç niteliği taşımaktadır. Öte yandan göç olgusu zaman, mekan ve iradi-gayri iradi olmak üzere farklı eksenlerde ele alındığı gibi, sadece insanları değil, aynı zamanda insan dışındaki diğer canlıları da kapsamı içine alan geniş bir nüfus mobilitesidir.

Buradan hareketle iç göç, dış göç, zorunlu göç ve gönüllü göç gibi kategorik ayrımlara tabi tutulan göç olgusu, başta ekonomik olmak üzere sosyo-kültürel, siyasal ve diğer birçok sebepten kaynaklı olarak ortaya çıkmaktadır. Buna göre ulusal sınırlar içerisinde yapılan yer değiştirme eylemleri iç göç, sınır dışına doğru yer değiştirme eylemleri ise dış göç olarak nitelendirilmektedir. Bu iki göç türü, bireylerin isteği doğrultusunda gerçekleştiğinde gönüllü göç, gayri iradi gerçekleştiğinde ise zorunlu göç şeklinde tanımlanmaktadır.

Göçe etki eden ekonomi faktörü; istihdam, gelir dağılımı, yoksulluk gibi göstergeler bağlamında ele alındığında, bu alanların her birinde ortaya çıkan bölgesel veya uluslararası farklılıklar insanları doğrudan göç etmeye yöneltmektedir. Ayrıca sosyal ve kültürel yetersizlikler de bireyler tarafından en az ekonomi kadar birer göç gerekçesi sayılmaktadır. Politik faktörler ise özellikle zorunlu göçe yol açması bakımından önem taşımaktadır. Bunların yanı sıra bireyin içinde bulunduğu psikolojik ve sosyolojik faktörler ile doğa (çevre) kaynaklı deprem ve sel gibi faktörler de göç kararını etkilemektedir. Söz konusu faktörler, bireylerin geriye göç etme konusundaki karar ve düşüncelerini de önemli ölçüde etkilemektedir.

Yukarıda belirtilen faktörler temelinde şekillenen yer değiştirme eylemleri beraberinde pek çok olumlu ve olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Nitekim ekonomik olarak daha iyi şartlara ulaşanların yanı sıra göçle birlikte durumlarında öncekine göre iyileşme kaydedilemeyenler de olabilmektedir. Ayrıca göçle birlikte vasıflı nüfusunu kaybeden bölgeler veya ülkeler ciddi bir beşeri sermaye kaybıyla karşı karşıya kalırken, yine göç sonucu kalabalıklaşan kentlerde, ciddi problem alanları ortaya çıkabilmektedir.

Bununla birlikte sosyo-kültürel açıdan göç ettikleri yeni toplumlara ayak uyduramayan ve büyük bir değişim süreci geçiren bireyler, “tutunamama” tehlikesiyle karşı karşıya kalabilmektedirler. Aynı şekilde göçün politik ve diğer sonuçları da bireyin hayatında olumlu ve olumsuz pek çok değişime yol açmaktadır. Bu bağlamda göçten olumlu etkilenenler göç ettikleri yerlerden geri dönmek istemezken, olumsuz etkilenenler geri dönme konusunda oldukça istekli davranabilmektedir. Fakat bu istek durumu, göç edenlerin profiline ve sahip oldukları koşullara göre değişebilmektedir.

Göç olgusu, çok boyutlu özelliğinden dolayı dünya çapında pek çok kurama konu olmuş ve bununla ilgili çeşitli modeller geliştirilmiştir. Fakat söz konusu kuram ve modeller, çıktıkları ülkenin özgün koşullarına göre şekillendiği için diğer bölge ve ülkelerde yaşanan göç hareketlerini sınırlı olarak açıklayabilmektedir. Dolayısıyla göç konusunda herkesin üzerinde uzlaştığı genel geçer evrensel bir göç kuramı bulunmamakla birlikte göçü kendi özgün perspektifinde açıklamaya çalışan pek çok kuramcıya ve kuramına/modeline rastlamak mümkündür. Ravenstein’in Göç Kanunları, Lee’nin İtme-çekme Kuramı, Stouffer’ın Kesişen Fırsatlar Kuramı, Parekh’in Üçlü Göç Kuramı, Petersen’in Göç Sınıflandırması, Todaro’nun göç modeli ve Okun-Richardson göç modeli bunlardan bir kaçıdır. Kısacası her kuramcının, bulunduğu ülkenin veya bölgenin özgün koşullarından yola çıkarak bir kuram ve model geliştirmiş olduğu söylenebilir.

Çoğunlukla göçün sebep ve sonuçlarına odaklanan bu kuramlarda aynı zamanda sosyo-ekonomik bir sorun olan göçün kalkınmaya etkilerine de yer verilmiştir. Bu çalışmanın kapsamı iç göçle sınırlı olduğu için göçün genelde kalkınmaya özeldir ise bölgesel kalkınmayla olan etkileşimine yer verilmektedir. Buradaki “etkileşim” ifadesi göç ve kalkınmanın karşılıklı olarak birbirlerini etkilemelerini vurgulamak için özellikle kullanılmıştır. Nitekim bu iki olgudan hangisinin sebep, hangisinin sonuç olduğu konusunda henüz bir uzlaşma sağlanabilmiş değildir.

Bu çerçeveden hareketle göç ve bölgesel kalkınma arasındaki ilişkinin üzerinde durulması gereken bir konu olduğunu söylemek mümkündür. Zira göç hareketleri, ekonomik kalkınması hayli düşük olan ve az gelişmişliğin kısır döngüsünden kurtulamayan bölgelerde yoğun olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bu nitelikteki bölgelere, geriye göç hareketleri de gerçekleşmemekte ve insanlar, geri dönme

konusunda oldukça isteksiz davranmaktadırlar. Dolayısıyla göç hareketleri bölgesel etkileri bakımından özellikle de bölgesel kalkınma açısından oldukça önem taşımaktadır.

Türkiye'deki 26 tane alt bölge konumundaki bölgelerden biri olan TRA 2 Bölgesi (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan), son yıllarda verdiği yüksek göç oranlarıyla yukarıda açıklanan göç-bölgesel kalkınma ilişkisini açıklamak için oldukça önemli analizler içermektedir. Bu öneme binaen iç göç olgusunu bölgesel açıdan ele alan çalışmanın amacı; TRA 2 Bölgesinden İstanbul'a gerçekleşen iç göç hareketlerini ve İstanbul'dan TRA2 Bölgesine doğru gelişebilecek olası geriye (tersine) göçün belirleyici faktörlerini araştırmak ve araştırma sonuçlarını hem teorik hem uygulamalı olarak analiz etmektir.

Bu amaçla:

Çalışmanın birinci bölümünde genel bir göç çerçevesi sunularak iç göç ve geriye göçün belirleyici faktörlerine yer verilmektedir. İç göç ve geriye göçün bölgesel etkileri ile iç göçün belirleyicilerine yönelik teorik yaklaşımlar da birinci bölümün önemli konuları arasındadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde iç göçe ilişkin literatür araştırmasına yer verilmekte ve ilgili literatür, hem gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler hem de Türkiye üzerine yapılan uygulamalı çalışmalar kapsamında ele alınıp incelenmektedir.

Üçüncü bölümde ise genel olarak TRA 2 Bölgesinin özel olarak da Bölgeyi oluşturan illerin sosyo ekonomik durum analizi yapılmakta ve sonrasında ise TRA2'den İstanbul'a gerçekleşen göçe ilişkin saha araştırmasına yer verilmektedir. Ayrıca saha araştırmasından elde edilen sonuçların göçe ilişkin teorik yaklaşımlar bağlamında değerlendirilmesi ve logit model yoluyla analize tabi tutulması da üçüncü bölümde yer verilen diğer konular arasındadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

GÖÇ: KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE

1.1. GÖÇ OLGUSUNA GENEL BİR BAKIŞ

Göç olgusunun sağlıklı bir biçimde analiz edilebilmesi için söz konusu olgunun öncelikle tanımlanması gerekmektedir. Dolayısıyla bu bölümde öncelikle göçün kavramsal çerçevesi çizilmekte ve sonrasında göç türleri üzerinde durulmaktadır.

1.1.1. Göç Kavramı

Göçün, gerek insanlık tarihi kadar kadim bir geçmişe sahip olması, gerek çok boyutlu dinamik bir süreç olması, gerekse de yer, zaman, mekan, sebep ve sonuç gibi karmaşık düzlemlerde ele alınıp birbirinden farklı ekonomi-politik kuramlara ve bilim dallarına konu olması sebebiyle kesin bir göç tanımı yapmak kolay değildir.

Göç olgusu; sosyolojiden coğrafyaya, tarihten ekonomiye kadar pek çok bilim dalının ilgi alanına girdiği için her bilim dalı göçe yönelik kendi penceresinden bir tanımlama geliştirmiştir¹. Kavrama ilişkin kesin bir tanımda uzlaşma sağlanamadığı için hem dar hem de geniş anlamlarıyla göçe ilişkin zengin bir literatür oluşmuştur. Bu yüzden aşağıda birbirinden farklı pek çok tanımlamaya yer verilerek göçle ilgili geniş bir perspektif sunulmaya çalışılmıştır.

Bu kapsamda **göç**:

- ❖ Ekonomik, toplumsal ve siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma, hicret, muhacerettir².
- ❖ İnsanların bir yerden başka bir yere taşınması veya yer değiştirmesidir³.
- ❖ Bireylerin veya grupların sembolik, coğrafi veya siyasi sınırların ötesine, yeni yaşam alanlarına ve topluluklara doğru olan hareketlerinin ifadesidir⁴.

¹ Hacı Kurt, "Göç Eğilimleri ve Olası Etkileri", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(1), 2006, s.136.

² Türk Dil Kurumu (TDK), *Güncel Türkçe Sözlük*, Erişim Tarihi: 15.10.2011 <http://www.tdk.gov.tr>

³ Philip Martin and Gottfried Zürcher, "Managing Migration: The Global Challenge", *Population Bulletin*, 63(1), 2008, s.3.

⁴ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, Bilim Sanat Yayınları, Ankara 1999, s.685.

- ❖ Bir yerleşim biriminden, gruptan veya belli bir siyasal sınırı olan toprak parçasından başka bir birime doğru, kısmen sürekli, birey veya kitle hareketidir⁵.
- ❖ İnsanların bir yerden başka bir yere olan hareketidir. Yani *Homo sapiens* var olduğu sürece, onun üyelerinin çatışmalardan ve afetlerden korunmak için veya yiyecek aramak için gerçekleştirdikleri eylemdir⁶.
- ❖ Bir ülke veya toplumdaki ekonomi-politik, sosyo-kültürel, iç ve dış istikrar ile bağlantılı olarak yaşanan dinamik bir süreçtir⁷.
- ❖ Daha iyi yaşam beklentisi nedeniyle bireyler ya da toplulukların yaşadıkları ortamları bırakıp, geçici veya sürekli olarak yeni yerleşim yerlerine gitmeye karar verme eylemidir⁸.
- ❖ Nüfusun belirli bir coğrafya üzerinde yer değiştirmesidir⁹.
- ❖ Nüfusun, kalıcı veya yarı kalıcı olarak yer değiştirmesidir¹⁰.
- ❖ Ekonomik, siyasi, ekolojik veya bireysel nedenlerle, bir yerden başka bir yere yapılan ve kısa, orta veya uzun vadeli geriye dönüş veya sürekli yerleşim hedefi güden coğrafik, toplumsal ve kültürel bir yer değiştirme hareketidir¹¹.
- ❖ Genellikle idari sınırlar üzerinde gerçekleşen ve ikametın kalıcı veya geçici olarak değiştirildiği bir eylemdir¹².

Göç olgusu; sosyal, ekonomik, kültürel, siyasi ve diğer birçok yönüyle ele alınabilen çok boyutlu bir olgu olma özelliği taşımakla birlikte¹³, yukarıdaki tanımlamalardan da görüldüğü üzere göçün üç önemli özelliğine vurgu yapılmaktadır: Birincisi *mekan* özelliği, ikincisi *zaman* özelliği ve üçüncüsü ise göçün *neden* yapıldığı, yani göç edilmesindeki amacın ne olduğuna dikkat çekilmektedir.

⁵ Ömer Demir ve Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, (6.Baskı), Adres Yayınları, Ankara 2005, s.170.

⁶ Rosemary Vargas-Lundiu, Guillaume Lanly ve Marcela Villarreal, Martha Osorio, *International Migration, Remittances and Rural Development*, International Fund for Agricultural Development (IFAD) Publication, Italy 2008, s.8.

⁷ Uğur Güllülü, K.Karabulut ve D.Polat, *Ağrı Alt Bölgesi'ndeki Göç Eğilimi ve Sosyo-Ekonomik Nedenleri*, Atatürk Üniversitesi Yayınları No:962, İİBF Yayınları, 113, 2007, s.3.

⁸ M. Vedat Pazarlıoğlu, "İzmir Örneğinde İç Göçün Ekonometrik Analizi", *Yönetim ve Ekonomi*, 14(1), 2007, s.121.

⁹ M. Kearney, "From the Invisible Feet: Anthropological Studies of Migration and Development", (Ed. Robin Cohen), *Theories of Migration*, Edward Elgar Publishing England 1996, s.374.

¹⁰ E. S. Lee, "A Theory of Migration", (Ed. Robin Cohen), *Theories of Migration*, Edward Elgar Publishing England 1996, s.16.

¹¹ Cemal Yalçın, *Göç Sosyolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara 2004, s.13.

¹² William B. Wood, "Forced Migration: Local Conflicts and International Dilemmas", *Annals of the Association of American Geographers*, 84(4), 1994, s.607.

¹³ Faruk Taşçı, "Bir Sosyal Politika Sorunu Olarak Göç", *Kamu-İş*, 10(4), 2009, s.197.

Buradan hareketle kesin olmamakla birlikte genel bir göç tanımı yapılacak olunursa, **göç**; iradi veya gayri iradi olsun, sosyo-kültürel, ekonomi-politik ve toplumsal-çevresel faktörlerin etkisiyle daha iyi bir yaşam sürmek adına belli bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine kalıcı veya geçici olarak yapılan yer değiştirme eylemlerinin genel bir adıdır.

1.1.2. Göç Türleri

Göçün, “bireylerin belli bir zaman süreci içerisindeki mekânsal yer değişimi” şeklindeki tanımı göçün tasnifine yönelik önemli ipuçları barındırmaktadır. Bununla birlikte sosyal bilimler literatüründe her bilim dalı kendi perspektifine göre bir göç tasnifi yaptığı için literatürde pek çok göç türüne yer verildiği görülmektedir. Fakat iç göçü konu olan bu çalışma TRA2 Bölgesiyle sınırlı olduğu için, göç olgusu burada dört ana başlık altında incelenmektedir. Bu başlıklar; iç göç, dış göç/uluslararası göç, zorunlu göç ve gönüllü göç şeklindedir.

1.1.2.1. İç Göç

İç göç, kısaca bir ülkenin kendi sınırları içerisinde belirli bir bölgeden bir başka bölgeye gerçekleştirilen göç hareketi¹⁴ olarak tanımlanmaktadır. Başka bir tanıma göre ise iç göç bir ülke sınırları içerisinde, bireyin (veya toplulukların) bir yıldan az olmamak kaydıyla yaşadığı ortamı değiştirmesi eylemidir. Dolayısıyla ülkelerin büyüklüğü, ekonomik kalkınmışlık düzeyi ve yerleşme tarihlerine bağlı olarak iç göç; genellikle, kırsal kesimden şehirlere doğru, kırsal kesimden kırsal kesime doğru, şehirlerden kırsal kesime doğru ve şehirlerden şehirlere doğru gerçekleşmektedir¹⁵.

İç göç, bir ülkedeki nüfusun mekânsal olarak yeniden dağılımı ile ilgili olduğu için genellikle bu nüfus hareketlerinin yönü görece az gelişmiş bölgelerden daha gelişmiş bölgelere doğrudur¹⁶. Bu durum dünyanın bütün toplumlarında daima rastlanılan bir olgudur ve belirli oranlarla her zaman yaşanmaktadır. Ancak, bazı ülkelerde çok hızlı ve yoğun bir kentleşme ve göç yaşanırken, bazı ülkelerde nispeten daha yavaş gerçekleşmektedir¹⁷. Bu yüzden iç göç olgusu hem oluşum aşamasında hem

¹⁴ Serdar Sağlam, “Türkiye’de İç Göç Olgusu ve Kentleşme”, *Türkiyat Araştırmaları*, Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 5, Güz 2006, s.34.

¹⁵ Pazarlıoğlu, s.121.

¹⁶ Şirin Saracoglu and Terry L. Roe, “Rural-Urban Migration and Economic Growth in Developing Countries,” *Meeting Papers for the Society for Economic Dynamics*, 241, 2004, s.1.

¹⁷ Sağlam, s.35.

de göç eylemi gerçekleştikten sonra, göç edilen yer itibariyle; beklentiler, oluşan koşullar ve karşılaşılan durumlar bağlamında incelenmesi gereken bir olgu¹⁸ olarak ortaya çıkmaktadır.

1.1.2.2. Dış Göç/Uluslararası Göç

Dış göç, belli bir süreliğine veya kalıcı olarak çalışmak veya yerleşmek amacıyla ülke sınırlarını aşarak gerçekleştirilen nüfus hareketidir¹⁹. Bu göç türünü az gelişmişliğin kısır döngüsünü bireysel boyutta kırabilmenin bir yolu²⁰ olarak tanımlayanlar da mevcuttur. Birleşmiş Milletlere (BM) göre bir göçün uluslararası nitelik kazanması için ülkesinden ayrılarak başka bir ülkede yaşamayı planlayan kişinin bu işlemi, bir yıldan daha fazla süre ile gerçekleştirmiş olması gerekmektedir. Geleneksel olarak uluslararası göç, altı kategoride toplanmaktadır. Bunlar²¹:

- 1) Sürekli yerleşenler,
- 2) Süreli sözleşmeli çalışanlar,
- 3) Süreli çalışan profesyoneller,
- 4) Gizli veya yasal olmayan çalışanlar,
- 5) Sığınmacılar ve
- 6) Mültecilerden (1951 Cenevre Antlaşmasına göre güvence altına alınanlar) oluşmaktadır.

Genel olarak bakıldığında, ülke sınırları içerisinde gerçekleşen iç göçün tersine, dış göç veya diğer bir adıyla uluslararası göç, ülke sınırlarını aşarak başka ülkelere yapılan göç hareketleridir. İç göçte ülke nüfusu azalmamakla birlikte sadece bölgeler arası demografik yapı değişmekte iken, dış göçte ülke nüfusunda gerçekleşen göç oranında bir azalma meydana gelmektedir. Nüfusun azalmasının yanı sıra dış göçle birlikte ülkeler ciddi sıkıntılarla karşı karşıya kalabilmektedirler.

Nitekim uzun vadede daha yüksek bir gelir ve daha iyi bir yaşam kalitesi elde etmek amacıyla yapılan dış göç, beraberinde ülke ekonomisi açısından **beyin göçü**

¹⁸ Murat Özdemir, *Türkiye’de İçgöç Olgusu, Nedenleri ve Çorlu Örneği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi SBE, Edirne 2008, s.23.

¹⁹ Sunday Üner, *Nüfusbilim Sözlüğü*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 1972, s.72.

²⁰ İbrahim Yasa, *Yurda Dönen İşçiler ve Toplumsal Değişme*, TODAİE Yayınları, No:182, Ankara 1979 s.1.

²¹ Ayhan Gençler, “Avrupa Birliği’nin Göç Politikası”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Prof. Dr. Turan Yazgan’a Armağan Özel Sayısı, 49, 2004, s. 174.

olarak ifade edilen negatif bir dışsallık yaratabilmektedir²². Yüksek düzeyde eğitime ve niteliğe sahip işgücünün, en genel anlamda daha iyi yaşam ve çalışma olanakları sunan ülkelere gitmesi olarak tanımlanabilecek beyin göçü, son yıllarda uluslararası göç hareketleri içinde payı en fazla artan göç kategorisidir²³. Zira günümüzde dünya nüfusunun büyük çoğunluğu doğduğu ülkede yaşamakla birlikte, yaşamlarının bir bölümünü çalışmak, eğitim görmek ve hatta emekliliğini geçirmek için farklı bir ülkede bulunmak isteyenlerin sayısı hızla artmaktadır. Bugün 6,8 milyar olan dünya nüfusunun 200 milyonu (%3) doğduğu ülkeden farklı bir ülkede yaşamını sürdürmekte olup, gelişmiş ülke nüfuslarındaki göçmen payı 1970 ile 2000 yılları arasında ikiye katlanmış durumdadır²⁴.

Son yıllarda da durum pek farksız değildir. Gelişmiş ülkelere göç akımları küresel krizin hemen sonrasında biraz yavaşlarsa da krizin süregelen etkilerine rağmen, dünya çapında göçmen sayısı son yıllarda hala yüksek düzeydedir. 2005 yılında tahmini 191 milyon olan uluslararası göçmen sayısı 2010'da 214 milyon olarak tahmin edilmiştir. Tahmini olarak 740 milyon olan iç göçmen sayısı göz önüne alındığında, yaklaşık 1 milyar insanın (kabaca dünya nüfusunun 1/7'si) göçmen kökenli olduğu görülmektedir²⁵.

Öte yandan insanların daha yüksek gelir elde etmek ve daha iyi bir yaşam kalitesine sahip olmak için az gelişmiş ülkelere gelişmiş ülkelere göç etmeleri, uluslararası göçün dinamiklerini ortaya koyması açısından da oldukça önem taşımaktadır²⁶. Fakat ekonomik küreselleşmenin bir sonucu olarak üretim alanlarının dünyanın farklı bölgelerine, özellikle de ucuz işgücü ve hammaddenin bol olduğu az gelişmiş ülkelere kaydırılmasıyla birlikte, bu göç dalgasının yönü değişebilmekte ve söz konusu ülkelere doğru da bir göç dalgası gelişebilmektedir. Göçün yönü farklı bölgelere doğru eğilim gösterse de yoğun bir şekilde göçmen alan bölgeler çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Ama bölgelerin karşı karşıya kaldıkları göç sorunları sadece

²² Sevda Gümüş, *Beşeri Sermaye ve Ekonomik Kalkınma: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Analiz (1960–2002)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum 2003, s.24.

²³ Şenay Gökbayrak, "Uluslararası Göç ve Kalkınma Tartışmaları: Beyin Göçü Üzerine Bir İnceleme", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63(3), 2008, s.72.

²⁴ Philip McCann, Jacques Poot and Lynda Sanderson, "Migration, Relationship Capital and International Travel: Theory and Evidence", *Journal of Economic Geography*, 10 (3), 2010, s.362.

²⁵ IOM, *World Migration Report 2011*, International Organization for Migration, Switzerland 2011, s.49.

²⁶ Ahmet İçduygu, "International Migration and Human Development in Turkey", *UNDP Human Developments Research Paper 2009/52*, October 2009, s.2.

uluslararası göçmenlerin dağılımı ve sayısı değil, aynı zamanda onların sahip oldukları farklı karakteristik yapılarıdır: Göçmenler kadın veya erkek, vasıflı veya vasıfsız, geçici veya sürekli, kayıtlı veya kayıt dışı, zorunlu veya gönüllü olabilmektedir²⁷. Söz konusu kategoriler bağlamında göç, 1990'ların başından itibaren ülkelerin ulusal ve bölgesel gündemlerinin dikkat çekici bir konusu haline gelmiştir. Hatta ABD ve Kanada gibi bazı ülkelerde kısmen de olsa göçmen karşıtı duygular uyarılırken, pek çok hükümet, göçü ulusal bağımsızlığın bir sorunu olarak kabul etmiş ve bu konuda çeşitli cezai işlemler veya göçü etkileyen politika değişikliklerine başvurmuşlardır²⁸. Bu bağlamda insanların ulusal sınırlar boyunca hareket etmesi olarak tanımlanan uluslararası göçün, 21.yüzyıl için küresel bir sorun haline geldiği²⁹ söylenebilir.

1.1.2.3. Zorunlu Göç

İlkel dönemlerde yaşanan doğal afetler, kaynak yetersizliği, kuraklıklar, açlık sorunu, iklim değişiklikleri ve diğer uygarlıkların saldırıları göçü zorunlu kılan faktörler olarak ortaya çıkmaktadır³⁰. Dolayısıyla tarihsel açıdan bakıldığında, kitlesel göç hareketlerinin büyük çoğunluğunun belirli bir zorunluluk sonucu gerçekleştiği görülmektedir. Bu kapsamda tarihteki ilk büyük kitlesel göç olayı 4. yy. ortalarında Çin'in egemenliğinden kurtulmak için batıya doğru hareket eden Hunların, Karadeniz'in kuzeyine yerleşmesi sonucunda, buradan kaçan Cermen kavimlerinde gerçekleştirilen Kavimler Göç'üdür³¹.

Giddens'a göre tarihteki en büyük zorunlu göç 1947'de Hindistan'ın bölünmesinden sonra, 7 milyon Müslümanın Hindistan'dan Pakistan'a gitmek için yollara düşmesidir. Bu zorunlu göç, 7 milyon Hindu'nun ters yöne doğru kaçıış sırasında gerçekleşmiştir. Yine Giddens'a göre tarihin en büyük insan hareketlerinin pek çoğunda, göçmenler gönüllü olarak yer değiştirmemişlerdir. 17. ve 18.yüzyıllarda 15 milyon insan Afrika'dan köle olarak alınmış ve gemilerle Brezilya, Karayipler ve Kuzey

²⁷ Jan Niessen, "Negotiating the Liberalization of Migration – Is GATS a Vehicle or a Model for Global Migration Governance", *EPC Issue Paper*, No.6, 2003, s.2.

²⁸ Agustin Escobar Latapi, and Amanda Klekowski von Koppenfels, "The Puebla Process – a Case Study of Regional Consultative Process Development", (Ed. International Organization for Migration-IOM), *World Migration 2003: Managing Migration*, Switzerland 2003, s.125.

²⁹ Philip Martin and Jonas Widgren, "International Migration: Facing the Challenge", *Population Bulletin*, Washington, DC: Population Reference Bureau, 57 (1), 2002, s.3.

³⁰ Yalçın, s.1-3.

³¹ Kerem Kınık, "Göç, Sürgün ve İltica", Erişim Tarihi:23.12.2011, <http://www.amnesty.org.tr/ai/node/1538>

Amerika'ya taşınmıştır. 19. yüzyılda 10 ila 40 milyon arasındaki sözleşmeli işçi, özellikle Çin ve Hindistan'dan büyük topluluklar halinde dünyanın dört bir tarafına gönderilmiştir. Yine 20. yüzyılda Avrupa ve Asya'da meydana gelen savaşlar milyonlarca kişiyi yurdundan etmiştir³². İşte bu koşullar altında gerçekleştirilen göçlerin zorunlu bir nitelik arz ettiğini söylemek mümkündür.

Aynı şekilde etnik ve politik nedenlerle ortaya çıkan iç savaş veya aşırı kargaşanın ve ülkeler arasındaki savaşların neden olduğu göç de zorunlu göç kategorisinde değerlendirilebilir. Bununla birlikte bir savaş veya önemli ölçüde kargaşa olmadan da bazen bir ırk veya dine mensup bireyler (genel veya bölgesel) otoriteler tarafından göç etmeye zorlanabilirler. Diğer yandan, doğal afetler ve uzun süren kıtlıklar da insanları göç etmeye mecbur bırakabilmektedir. Afrika'dan milyonlarca yerlinin Amerika'ya ve diğer gelişmiş ülkelere köle ticareti kapsamında gönderilmeleri de tarihsel bir gerçeklik olarak zorunlu göç kategorisindeki yerini almaktadır³³.

Son zamanlarda zorunlu göç üzerine yapılan karşılaştırmalı çalışmalarda bu nitelikteki göç dalgaları üzerinde etnik, dinsel ve ırksal faktörlerin sistematik bir ayrıştırıcı etkiye sahip olduğu ortaya çıkarılmış; hatta bu çalışmalarla etno-dinsel azınlıkların çok daha yerlerinden edilmeye aday olduğu kanısı pekiştirilmiştir³⁴.

Geleneksel olarak siyasi suçlu şeklinde kavramsallaştırılan mülteciler, zorunlu göçün önemli aktörleri arasındadır. Politik mültecilerin bu imajı, onları “ekonomik” ve “gönüllü” göçmenlerden ayırmaktadır. Ama son yıllarda çok sayıda araştırmacı ve gözlemci bu durumun mültecileri korumaktan ziyade, göç yönetimiyle ilgilenen ülkelerin çıkarlarına hizmet etmek için tasarlandığını iddia etmektedirler. Yani çok az kişi bu tür göçlerin arka planında ekonomik sebeplerin yattığına inanmaktadır. Çoğunluğun hemfikir olduğu nokta zorunlu göçlerin belli politik çıkarlar doğrultusunda gerçekleştiğidir³⁵. Zorunlu göçün önemli aktörleri olan mülteci ve sığınmacıların göç

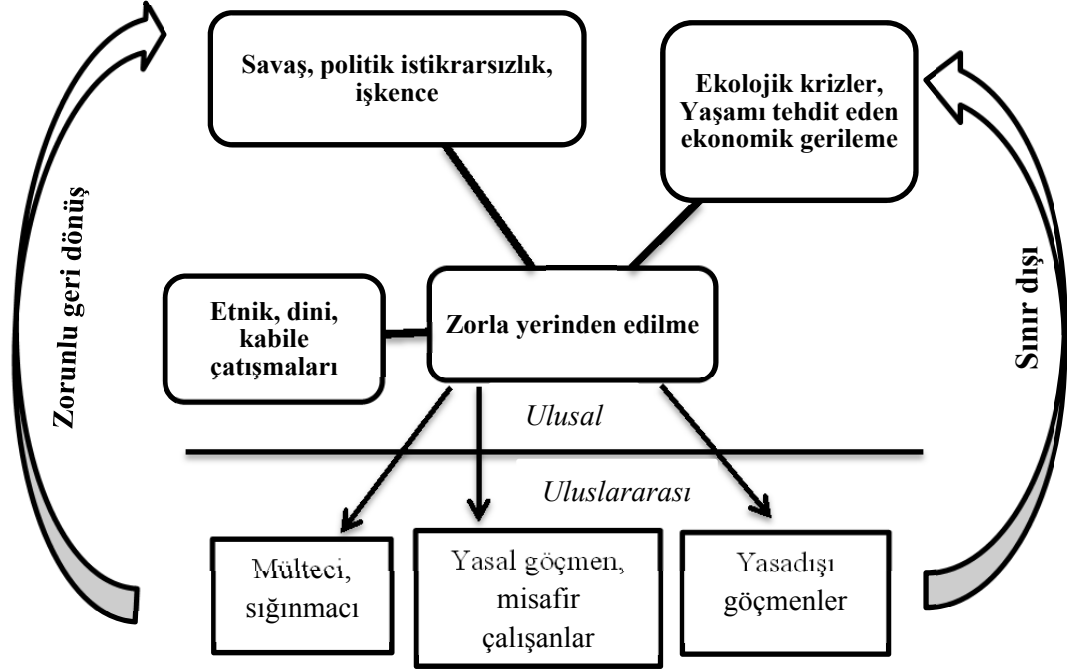
³² Anthony Giddens, “Göçmenlerin Emek Piyasası Üzerindeki Etkisi”, (Ed. Anthony Giddens), *Sosyoloji Başlangıç Okumaları*, Say Yayınları, Ankara 2010, s.522.

³³ Peter C. Meilaender, *Toward a Theory of Immigration*, New York, NY: Palgrave Macmillan 2001, s.10-11 (Aktaran: Fatih Savaşan, *Uluslararası Göç (Kamu Maliyesi Üzerindeki Etkileri)*, Gazi Kitabevi, Ankara 2007, s.9.)

³⁴ Nergis Canefe, “Modern Türk Toplumunda Zorunlu Göçler”, Erişim Tarihi: 23.12.2011, <http://www.arts.yorku.ca/politics/ncanefe/docs/Publications%20in%20Turkish/Zorunlu%20Goc.pdf>

³⁵ Refugee Studies Centre (RSC), *Forced Migration Research and Policy*, Refugee Studies Centre Oxford Department of International Development University of Oxford, April 2010, s.8. Erişim Tarihi: 18.03.2012, <http://www.rsc.ox.ac.uk/pdfs/RSC-FM-policy-and-research-overview.pdf>

sürecinde karşı karşıya kaldıkları durum aşağıdaki zorunlu göç modelinde açıkça görülebilmektedir.

Şekil 1.1. Zorunlu Göç Modeli

Wood'un çalışmasında yer verdiği Şekil 1.1'den de anlaşılacağı üzere; savaş, politik istikrarsızlık, ekolojik krizler, etnik ve dini çatışmalar gibi faktörler, insanları zorunlu olarak yerlerini terk etmeye itmektir. Ulusal sınırlar içerisinde yaşanan bu sürecin uluslararası bağlamdaki sonuçları; mültecilik, yasal göçmenlik ve yasadışı göçmenlik şeklinde gerçekleşmektedir. Son durum da ise iki seçenekle karşı karşıya kalmaktadır: Ulusal sınırlara zorunlu geri dönüş veya sınır dışı³⁶.

Türkiye ve Bulgaristan arasında gerçekleşen ve boyutları bakımından Cumhuriyet tarihinin en büyük dış göçü olan "1989 Göç Dalgası" ulusal sınırlara zorunlu geri dönüşe verilebilecek çarpıcı bir örnektir. Bu kapsamda 1989 yılının ikinci yarısından başlayıp 1992'ye kadar süren sosyal hareketlilik, "soya dönüş" politikası ekseninde şekillenmiş ve kitlesel göç hareketleriyle doruk noktasına ulaşmıştır³⁷.

³⁶ Wood, s.614,615.

³⁷ Savaş Çağlayan, "İki Ülke, İki Siyasal Sistem, Bir Göç ve Yoksulluk: 1989 Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göç Örneği", *IV.Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi (Küresel Yoksulluk) Bildiriler Kitabı*, Çanakkale 19-21 Ekim 2007, s.87.

1.1.2.4. Gönüllü Göç

Gönüllü göçler aileden birinin veya birilerinin öncü şeklinde önceden gidip iş bulması, daha sonra ise aşamalı olarak aile bireylerinin göç etmesi şeklinde gerçekleşen bir göç türüdür³⁸.

İkinci Dünya Savaşından hemen sonra toparlanma sürecine giren Avrupa ülkeleri, işgücü gereksinimini karşılamak üzere az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerden göç kabul etmeye başlamıştır. Bu ülkelerin başında gelen Almanya'nın, 1954 yılından 1970'lere kadar Yunanistan, İspanya ve Türkiye gibi ülkelere insan gücü alımı gönüllü göçe örnek verilebilir. Çoğunlukla ekonomik saiklerle gerçekleşen bu göç hareketlerini insanların arzularına bağlı olarak geliştiği için gönüllülük esasına göre değerlendirmek mümkündür³⁹. Bununla birlikte insanların özellikle emekli olduktan sonra yaşamlarının geri kalanını başka yerlerde geçirmek üzere gerçekleştirdikleri göç hareketleri de gönüllülük kategorisinde ele alınabilir.

Mesela ağırlıklı olarak zengin Kuzey Amerika ve Kuzey Avrupalıların, ülkelerinde emekli olduktan sonra yaşamlarının geri kalanını geçirmek için Güney Amerika (Florida) ya da Güney Avrupa (Akdeniz) sahillerine olan göçünü bu çerçevede ele almak mümkündür⁴⁰.

1.2. İÇ GÖÇ VE GERİYE GÖÇÜN BELİRLEYİCİLERİ

Daha iyi geçim koşullarına ulaşmak için bir bölgeden başka bir bölgeye göç etmek, insanlık tarihinin önemli bir özelliğidir. Bazı bölgeler ve sektörler toplumun bu ihtiyacına cevap verme noktasında kapasitelerinin gerisinde iken, bazıları kapasitelerinin ötesine geçmişlerdir. Dolayısıyla insanlar ortaya çıkan bu fırsatlara erişmek için buralara göç etmektedirler. Böylesi bir temelde gerçekleşen iç göç hareketleri, birtakım belirleyici faktörlere sahiptir. Bu faktörler arasında politik, sosyal, kültürel, kişisel ve doğal (çevresel) güçlükler olduğu gibi, daha yüksek kazanç

³⁸ Sema Erder, "Köysüz 'Köylü' Göçü", *Görüş*, Şubat-Mart 1998, s. 25-26.

³⁹ Zeynep Aksoy, "Uluslararası Göç ve Kültürlerarası İletişim", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(20), 2012, s.294.

⁴⁰ Canan Balkır, Zerrin.T Karaman ve Berna Kırkulak, "Yabancı Emekli Göçünün Sosyal ve Ekonomik Etkileri: Antalya ve Çevresi Üzerine Ampirik Bir Çalışma", (Der. Canan Balkır), *Uluslararası Emekli Göçünün Sosyal ve Ekonomik Etkileri: Antalya Örneği*, 7-8 Nisan 2008, Antalya 2008, s.8.

ve daha fazla istihdam fırsatları gibi ekonomik faktörler özellikle dikkat çekmektedir⁴¹. Göçün sebeplerine yönelik yapılan bir araştırmada⁴² göçün temel sebepleri; daha iyi ücret, eğitim, politik ve sosyal istikrar, daha iyi teknolojiler, istihdam ve iş fırsatları şeklinde tespit edilmiştir.

Genel olarak insanları göçe iten faktörler; onların içinde yaşadıkları koşullara hem katlanamaması hem de rahatsızlık boyutuna ulaşması sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu itici faktörleri; toprağın düşük verimi, düşük ücret, sınırlı iş olanakları, eğitim, sağlık vb. olanaklardan mahrum olmak, yoksulluk, kıtlık, sınırlı toplumsal hareketlilik, toplumsal çatışma ve terör şeklinde sıralamak mümkündür⁴³. Geriye göçün de önemli belirleyicileri olan bu faktörler, çalışmada ortaya konulan hipotezler doğrultusunda; ekonomik, sosyo-kültürel, politik ve diğer faktörler adı altında ele alınmaktadır.

1.2.1. Ekonomik Faktörler

Göç hareketlerinin başlıca ekonomik belirleyicileri, gelir ve istihdamdır. Dolayısıyla göç hareketleri genellikle, ekonomik yönden az gelişmiş yerlerden gelişmiş yerlere yönelik olarak ortaya çıkmaktadır⁴⁴. Bu yöndeki göçlerin altında yatan temel gerekçeler, özellikle bölgeler arası gelir dağılımında görülen dengesizlikler/eşitsizlikler ve istihdam olanakları bakımından yaşanan sıkıntılardır. Çünkü bireylerin göç kararlarında daha iyi iş ve daha yüksek ücret imkanları önemli rol oynamaktadır.

2010 yılında yayınlanan bir raporda, Meksika'dan ABD'ye doğru gerçekleşen göçlerde göçmenlerin %61'ini göçe iten en önemli faktörlerin ekonomik fırsatlar, yüksek ücretler ve daha fazla iş olanakları olduğu belirtilmektedir⁴⁵. Nitekim ekonomistler, çalışanların işgücü piyasasını üretken yetenekleri bakımından düşük veya yüksek piyasalar olarak ayırdıklarını defalarca kez dile getirmişlerdir. Onlara göre karşılaştırmalı ekonomik fırsat, bölgeler arası göç modellerinde önemli bir itici

⁴¹ Jayant Singh, Hansraj Yadav and Florentin Smarandache, "Structural Dynamics of Various Causes of Migration in Jaipur", (Ed.Rajesh Singh, Jayant Singh and Florentin Smarandache), *Studies in Statistical Inference, Sampling Techniques and Demography*, ProQuest Information & Learning, USA 2009, s.46.

⁴² Zainab Gimba and Mustapha G. Kumshe, "Causes And Effects Of Rural-Urban Migration In Borno State: A Case Study Of Maiduguri Metropolis", *Asian Journal of Business and Management Sciences*, 1(1), 2011, s.171.

⁴³ Ruşen Keleş, *Yerinden Yönetim ve Siyaset*, Cem Yayınevi, İstanbul 1992, s.73

⁴⁴ Fatih Çelik, "Türkiye'de İç Göçler: 1980-2000", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(1), 2007, s.88.

⁴⁵ Andrew Wainer, *Development and Migration In Rural Mexico*, Briefing Paper, Bread for theWorld Institute, 11, 2011, s.2.

faktördür. Buna göre istihdam ve ücret, herhangi bir yere göç etme kararında önemli ölçüde etki etmektedir⁴⁶. Göç olgusunun yoğunlaşmasındaki temel unsurlar olarak, ülkeler arası gelişmişlik farklarının artmasının yanı sıra kapitalin mekansal değişimini de görmek mümkündür. Diğer bir ifade ile küreselleşen dünya, göç kavramının gelişimini hızlandırmış ve yer değiştirme eyleminde bulunan nüfusun sayısını arttırmıştır⁴⁷. Zira küreselleşme olgusu, uluslararası göçün hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler açısından artan oranda öneme sahip olmasına yol açmaktadır. Bunun başlıca nedeni uluslararası göçün büyük bölümünün işgücü akışı tarafından belirlenmesidir. Ülkeler arasındaki gerek iş ilişkileri, gerekse ekonomik farklılıklar işgücünün yasal ya da yasadışı hareketini artırmaktadır⁴⁸.

Bununla birlikte tarımda yaşanan makineleşme ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan yapısal/tarımsal dönüşüm ve beraberindeki işsizlik göçün önemli gerekçelerini oluşturmaktadır⁴⁹. Zira tarımsal anlamda yaşanan dönüşüme bağlı olarak çiftçinin önemli gelir kaynağı olan toprak mülkiyetinde ortaya çıkan çeşitli sorunlar yüzünden kırsal alanlarda gelir düşüklüğü gibi bir sorun ortaya çıkmaktadır. Bu gelir düşüklüğü marjinal verimliliği sıfır veya sıfıra çok yakın bir tarım sektörüne yol açmakta ve sonrasında bu kesimde fazladan bir işgücü ortaya çıkmaktadır. Ortaya çıkan işgücü fazlalığı, çareyi kent merkezlerine göç etmekte bulmaktadır⁵⁰. İşsizliğin yanı sıra bölgeler arası gelir dağılımındaki dengesizlikler de iç göç hareketlerinin ve geriye göçün önemli ekonomik belirleyicileri arasında sayılmaktadır.

Todaro'ya göre kentsel ve kırsal alanlar arasında ekonomik fırsatlar bakımından çok ciddi dengesizlikler bulunmaktadır⁵¹. Dengesiz bir gelir dağılımı ve buna bağlı olarak ortaya çıkan açlık ve yoksulluk gibi önemli ekonomik sorunlar doğrudan göç sebebi olarak ortaya çıkmaktadır. Gelir dağılımındaki adaletsizlik yüzünden, işsiz kalan insanların köyden kasabaya göç etmesi, burada tutunamadığı zaman şehre göç etmesi, orada da umduğunu bulamaması durumunda daha gelişmiş büyük şehirlere ve en

⁴⁶ Andrei Rogers, "A Regression Analysis of Interregional Migration in California", *The Review of Economics and Statistics*, 49(2), 1967, s. 262.

⁴⁷ Özdemir, s.11.

⁴⁸ Aksoy, s.294.

⁴⁹ Zeynep Gökçe Akgür, *Türkiye'de Kırsal Kesimden Kente Göç ve Bölgeler Arası Dengesizlik (1970-1993)*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1997, s.60.

⁵⁰ İsmail H. Özşabuncuoğlu, "Türkiye'de Kırsal Kalkınma ve Kentleşme Olgusu", *Dokuz Eylül İİBF Dergisi*, 10(1), 1995, s.20-21.

⁵¹ Michael P. Todaro, *Urbanization, Unemployment and Migration in Africa: Theory and Policy*, No. 104, The Population Council, USA 1997, s.43.

nihayetindeyse yurt dışına göç etmesi bu anlamda önemli bir vakadır⁵². Ülke açısından gelir eşitsizliğindeki derinleşme uluslararası göçe önemli ölçüde zemin hazırlamaktadır. Düşük gelirli ülkelerde işçilerin %40'ı kazançlarının ortalamadan daha düşük olduğu tarımsal alanlarda istihdam edilmektedir. Bu düşük ücretler işçi ve çiftçilere gelir ve fırsatların daha iyi olduğu kentsel alanlara göç etme konusunda ek bir teşvik sunmaktadır. Zira bu anlamda yaşanan göç, dünya nüfusunun kentsel payının ilk kez 2008 yılında %50'yi aşmasının bir nedenidir⁵³.

Gelir dağılımı ve göç etkileşimi bağlamında yapılan bazı ampirik çalışmalarda⁵⁴ bireylerin bölge, il ve sektör bazında gelir farklılığını dikkate alarak yüksek gelirli, gelişmiş bölgelere göç ettikleri görülmekle birlikte, bazı çalışmalarda⁵⁵ gelir dağılımındaki adaletsizliğin göç eğilimi üzerinde belirleyici bir rol oynadığı açıkça tespit edilmektedir. Örneğin Türkiye özelinde yapılan bir çalışmada⁵⁶ kır-kent arasında ciddi sosyo-ekonomik dengesizliklerin olduğu ve bu dengesizliklerin ekonomik ve sosyal fırsat eşitsizliğini doğurarak sosyo-ekonomik gelişmişlik farkını ortaya çıkardığı ve sonuçta kırsal göç olayını hızlandırdığı tespit edilmektedir. Türkiye üzerine yapılan başka bir çalışmada da kişi başına düşen ortalama gelirdeki yöresel farklılıkların, net iç göç oranındaki değişimin (iller itibariyle) yaklaşık %63'ünü açıkladığı ortaya konulmuştur⁵⁷.

1.2.2. Sosyal ve Kültürel Faktörler

Sosyal ve kültürel faktörlerin belirleyici olduğu göç hareketlerinin temelinde sosyal politika bağlamında ele alınabilecek nüfus yapısı, eğitim ve diğer bazı sosyal dokular görülmektedir⁵⁸. Bu sosyal dokuları; geniş ailelerin göçten beklentileri, çocukların eğitim ve sağlık koşullarının iyileştirilmesi, kadınların göçle birlikte şehir hayatının geniş imkânlarından yararlanarak rahat edebileceklerine dair umutları ve

⁵² Sabahattin Zaim, "IV. Oturum Değerlendirmesi: Türkiye'den Göçler," *Uluslararası Göç Sempozyumu Bildiriler; 8-11 Aralık 2005*, İstanbul 2006, s.328.

⁵³ Martin ve Widgren, s.6.

⁵⁴ Fatih Çelik, "İç Göçlerin İtici ve Çekici Güçler Yaklaşımı İle Analizi", *Erciyes Üniversitesi, İİBF Dergisi*, 27, 2006, s.160.

⁵⁵ Dilek Polat, *Ağrı Alt Bölgesi'nde (Ağrı, Ardahan, Iğdır ve Kars) Gelir Dağılımı ve Göç (Bir Uygulama)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum 2007, s.169.

⁵⁶ Mehmet Gürbüz ve Murat Karabulut, "Kırsal Göçler ile Sosyo-Ekonomik Özellikler Arasındaki İlişkilerin Analizi", *Türk Coğrafya Dergisi*, 50, 2008, s.58.

⁵⁷ Rahmi Yamak ve Nebiye Yamak "Türkiye'de Gelir Dağılımı ve İç Göç" *Dokuz Eylül Üniversitesi SBE Dergisi*, 1(1), 1999, s.23.

⁵⁸ Taşçı, 2009, s.189.

çocuklarını daha iyi şartlarda yetiştireceklerine dair beklentiler şekillendirmektedir. Giderek artan nüfus, mevcut yerleşim yerlerinin bireylerin ihtiyaç ve beklentilerine cevap vermesini zorlaştırmaktadır.

Hızla çoğalan nüfusun bulunduğu yerleşim yerine sığmaması sonucu, değişik amaç ve beklentiler içerisine girmesi, beraberinde göç eğilimini hızlandırmaktadır⁵⁹. Bazen de beklentiler yerine toplumdan topluma değişmekle birlikte bazı zorunlu sosyo-kültürel koşullar insanları göçe zorlayabilmektedir. Özellikle kırsal kesimlerdeki kız kaçırma olayları, kan davaları ve arazi kavgaları gibi sosyal sorunlar bu anlamda önemli göç gerekçeleri sayılabilir. Nitekim Parnwell'e göre⁶⁰ insanların gerek kendi aileleriyle, gerekse de başka ailelerle yaşadıkları skandallar ve çatışmalardan dolayı, birbirlerinin yüzlerine bakamamaları gibi sosyal koşullar sosyal ve kültürel göçün zorunlu sebepleri arasındadır. Sosyo-kültürel göç sebepleri arasında eğitim de önemli bir rol oynamaktadır⁶¹. Buldukları yerleşim yerlerinde eğitim koşullarının yetersiz olması, insanların göç etmesine kapı aralamakta ve bu durum bizzat kırdan kente ve az gelişmiş ülkelerden gelişmiş ülkelere doğru eğitim amaçlı göçlerin doğmasına yol açmaktadır⁶². Bununla birlikte sigorta ve işsizlik yardımlarına erişimin olmaması ve sosyal refah desteklerinin yokluğu göçün önemli sosyal sebeplerini oluşturmaktadır⁶³.

Ayrıca Budizm, Hristiyanlık ve İslam gibi bir dini yaymak, aile ve arkadaş ortamını değiştirmek, Marksizm veya demokrasi gibi bir siyaset felsefesini yaymak ve belli bir kişisel özgürlüğü bulmak da göçün sosyal ve kültürel sebepleri⁶⁴ arasında sayılabilmektedir. Bireylerin göç kararı almalarında ve geriye göç konusundaki düşüncelerinde sağlık faktörü ve önceden göç etmiş akrabaların aktarımları da önemli ölçüde belirleyici olmaktadır. Örneğin bölgesel çapta yapılan uygulamalı bir çalışmada⁶⁵ göçün en büyük nedeni sağlık hizmetlerinin yetersizliği çıkarken⁶⁶, başka

⁵⁹ Akgür, s.41.

⁶⁰ Mike Parnwell, *Population Movements and The Third World*, Routledge: New York 1993, s.27.

⁶¹ Taşçı, s.189.

⁶² Mustafa Mutluer, *Uluslararası Göçler ve Türkiye*, Çantay Kitabevi, İstanbul 2003, s.16.

⁶³ "The Root Causes of Migration", Erişim Tarihi: 20.01.2012,

<http://www.mdcahcon.org/library/resources/documents/immigration/rootcauses-imm-supplement.pdf>

⁶⁴ Pamela Hammond, "Social Causes of Migration for Migration as a Theme in History" Erişim Tarihi:02.01.2012, <http://www.scribd.com/doc/31231538/6/Social-Causes-of-Migration>

⁶⁵ Polat, s.169.

⁶⁶ "Göçün En Büyük Nedeni Sağlık Çıktı", Erişim Tarihi: 25.02.2012

<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=229640>

bir çalışmada⁶⁷ ise ana nedenlerden ilki birinci dereceden yakınların veya akrabaların göç etmiş olması gelmiştir. Çünkü kentteki akraba ve tanıdıklar, göç edeceklere kent hakkında bilgi verme ve kente yeni göç edenlere barınma, beslenme gibi hususlarda destek olma noktasında oldukça önemli aktarımlarda bulunmaktadır⁶⁸.

1.2.3. Politik Faktörler

Savaş, istila, askeri darbeler, etnik siyaset ve dini gerekçelerle yapılan saldırılardan kaçmak için zorunlu olarak gerçekleştirilen göçler aynı zamanda politik göç kategorisinde yer almaktadır⁶⁹. Politik göç olgusu öncelikle politik çıkarlar ekseninde şekillenmekle beraber, yapanın kimliğine göre “özel” ve “devlet” olmak üzere iki sınıfa ayrılmaktadır. Belirli bir politik sistemin değiştirilip dönüştürülmesiyle şekillenen politik göç, yine belirli bir bölgenin demografik yapısı değiştirilerek gerçekleştirilir⁷⁰. Göçlerin politik gerekçelerine dünya açısından bakıldığında bu politik dönüşümlerin etkili olduğu görülebilmektedir. Zira 1989 ve 1991 yılları arasında Orta ve Doğu Avrupa’da yaşanan politik dönüşüm, uluslararası göçe uygun koşullar yaratmıştır. Soğuk Savaşın sona ermesiyle dünyanın çeşitli bölgelerinde silahlı çatışmaların boyutu değişmiş ve eski sorunlar önemli ölçüde çözülmüştür. Fakat yeni sorunlar ve çatışmaların çıkması beraberinde yeni göç akımlarıyla sonuçlanmıştır⁷¹.

Göçün politik sebepleri yerel bağlamda analiz edildiğinde, özellikle uygulanan devlet politikalarının rolü açıkça görülebilmektedir. Zira kırdan kente göçü arttıran faktörlerden biri de devlet politikalarıdır. Bazı zamanlarda ve durumlarda devlet bir baskı mekanizması olarak toplumda gönüllü olmayan yer değiştirmelerine (zorunlu göç veya sürgün) neden olabilmektedir. Devlet müdahalesi belirli politik çıkarlar doğrultusunda ya da savaş durumlarında gerçekleştirilmektedir⁷². Bu bağlamda Türkiye özelinde gerçekleşen göçlerin çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Can ve mal

⁶⁷ Sevil Öner ve H. Bayram Kaçmazoğlu, “Göç Olgusu ve Doğu Anadolu,” *II. Ulusal Sosyoloji Kongresi: Toplum ve Göç*, 20-22 Kasım 1996 Mersin, Türkiye İstatistik Kurumu ve Sosyoloji Derneği Yayını, Ankara 1997, s.374.

⁶⁸ Çelik, s.155.

⁶⁹ Pamela Hammond, “Social Causes of Migration for Migration as a Theme in History”, Erişim Tarihi:02.01.2012, <http://www.scribd.com/doc/31231538/6/Social-Causes-of-Migration>

⁷⁰ “Political Migration”, Erişim Tarihi: 20.02.2012, http://en.wikipedia.org/wiki/Political_migration

⁷¹ Bob Vandererf, Liesbeth Heering, (Ed. Bob Vandererf, Liesbeth Heering), *Causes of International Migration: Proceedings of a Workshop*, DIANE Publishing Company, USA 1996.

⁷² Atilla Göktürk ve Sevilay Kaygalak, *Göç ve Kentleşme*, Sosyal Hizmet Sempozyumu, Ankara 1999, ss.111-147 (Aktaran: Sevinç Bahar Yenigül), “The Effects of Migration on Urban”, *G.U. Journal of Science* 18(2), 2005, s.276.)

güvenliğinden uzak ortam, kırsal alanda güvenlik gerekçesiyle meracılık, yaylacılık ve hayvancılığın engellenmesi ile ekonomik açıdan zor durumda kalınması gibi nedenlerle köylerin köylüler tarafından boşaltılması; kırsal alanların, terör örgütüne lojistik desteğin kırılması, operasyon için güvenli hale getirilmesi ve korunması mümkün olmayan alanların birleştirilmesi amacıyla OHAL (Olağanüstü Hal) Valiliği tarafından boşaltılması; geçici köy koruculuğu yapan köylülerin ya da kendilerine destek vermeyen köylerin terör örgütü tarafından boşaltılması söz konusu sebeplerden bazılarıdır⁷³. Politik faktörler, geriye göç etme isteğinin de önemli ölçüde etki etmektedir. Örneğin söz konusu faktörlerden önemli bir tanesi olan savaş, göç edenlerin geldikleri yerlere geri dönmelerini yani geriye göç etmelerini ciddi biçimde engellemektedir.

1.2.4. Diğer Faktörler

Ekonomik, sosyo-kültürel ve politik faktörlerin yanı sıra göçe gerekçe olarak pek çok faktörü saymak mümkündür. Terör-güvenlik, ailevi, çevresel, psikolojik, dinsel sebepler ve göçe yol açacak düzeyde meydana gelen doğa olayları bu faktörler arasında gösterilebilir. Dolayısıyla göç olgusu birden çok değişken tarafından şekillendiği için genel belirleyici faktörlerin dışında göçe yol açan bazı spesifik faktörlere de yer verilebilir.

Örneğin göç hareketlerine ve geriye göç olgusuna etki eden önemli bir faktör terör-güvenlik faktörüdür. Zira terör, göçün önemli bir boyutunu oluşturan güvenlik olgusuyla doğrudan ilişkilidir. Çünkü insanlar, yerleşim bölgelerinde bireysel, ailevi ve çevresel anlamda güvenliklerinin tehdit altında olduğunu anladıkları zaman hemen göç etme eğilimine girmektedirler⁷⁴. Yapılan bir çalışmada⁷⁵ göç veren 14 ilin kentsel yerleşim yerlerinden güvenlik nedenleriyle göç eden nüfusun tahmini büyüklüğünün 953.680 ile 1.201.200 arasında olabileceği görülmektedir. Göçe yol açan başka bir faktör ise evlilik temelinde gelişen *aile* faktörüdür. Çünkü ailevi nedenlerle gerçekleştirilen göç hareketlerinin temelinde evlilik kurumu yatmaktadır⁷⁶.

⁷³ Halis Başel, "Türkiye'de Nüfus Hareketlerinin ve İç Göçün Nedenleri", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 53, 2007, s.537.

⁷⁴ Akgür, s.67.

⁷⁵ Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, *Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması*, Ankara, Haziran 2006, s.61.

⁷⁶ Mutluer, s.16.

Çevre kirliliği veya kuraklık gibi faktörler de göç eğilimini hızlandırmaktadır. Natural Heritage Enstitüsü'ne göre; çevre sorunlarıyla göç arasında çok güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Buna göre her yıl, 700 bin ila 900 bin Meksikalı, kırsal kurak arazilerdeki evlerini terk edip iş bulmak üzere ABD'ye göçmen işçi olarak gitmektedir⁷⁷. Ayrıca iklim değişiklikleri de geçimleri tarıma dayanan kırsal kesimdeki bireylerin göç etmesinde önemli ölçüde etki etmektedir⁷⁸. Zira küresel iklim değişiklikleriyle bağlantılı olarak ortaya çıkması beklenen beslenme sorunlarının önümüzdeki yıllarda büyük çaplı göç hareketlerine yol açacağına dair çeşitli öngörüler bulunmaktadır⁷⁹. Buna göre nüfusun mekânsal dağılımını ve hareketliliğini büyük ölçüde etkileyen iklim değişikliği sonucunda 2050 yılında, 200 milyon ile 1 milyar arasında insanın zorunlu olarak göç edeceği tahmin edilmektedir⁸⁰. Bu bağlamda göç, doğadan gelen tehlikelere bir cevap niteliği taşımakla birlikte, çevre kaynaklı tehlike ve tehditler, göç kararına özellikle de zorunlu göç kararına “itici” bir faktör olarak doğrudan etki etmektedir⁸¹.

Öte yandan bireyler hayatlarını ve dolayısıyla güvenliklerini sağlamak için bir yerden kaçmak zorunda kalıyorsa, buna yol açan tehditlerin ve eziyetlerin yarattığı travmaya bağlı olarak ve psikolojik zorluklar açısından oldukça elverişsiz risk faktörlerinden söz edilebilir⁸². Söz konusu faktörler bireylerin geriye göç etmelerini de hayli zorlaştırmaktadır. Sosyal güvence arayışı, daha iyi yaşam standartlarına erişme isteği gibi psikolojik sebepler kır-kent arasındaki nüfus mobilitiesini (göçü) önemli ölçüde etkilemektedir⁸³. Sonuç olarak bireyler içinde buldukları psikolojik iklimden kurtulmanın tek yolunu orayı terk etmekte, yani göç etmekte bulmaktadırlar.

⁷⁷ “Toprakları Çölleşen Bir Ülkenin Temel Sorunları: Açlık, Susuzluk ve İç Göç”, 16.06.2004, Erişim Tarihi: 04.03.2012, <http://www.tema.org.tr/SayfaBilesenleri/HaberSayfasi.aspx?id=23>

⁷⁸ Benjamin Chabot-Hanowell, “The Impact of Global Climate Change and Local Environmental Stress on Migration in Nang Rong, Thailand” *Methods and Measurement in Population-Development-Environment Research*, Population Association of America (PAA) 2012 Annual Meeting Program, May 3-5, 2012, s.1. Erişim Tarihi: 12.02.2012, <http://paa2012.princeton.edu/download.aspx?submissionId=120821>

⁷⁹ Can Ünver, “Uluslararası Göç ve Kalkınma Tartışmalarında Yeni Yaklaşımlar ve Türkiye”, *TİSK Akademi*, 4(7), 2009, s.89.

⁸⁰ Cecilia Tacoli, “Crisis or Adaptation? Migration and Climate Change in A Context Of High Mobility”, *Environment and Urbanization*, 21(2), 2009, s.513.

⁸¹ Lori M. Hunter, “Migration and Environmental Hazards”, *Population and Environment*, 26(4), 2005, s.282,283.

⁸² Murat Paker, “Psikolojik Açıdan Göç”, *Söyleşi: İrfan Kuzu*, (09.11.2005), Erişim Tarihi: 19.02.2012 <http://www.birikimdergisi.com/birikim/makale.aspx?mid=68>

⁸³ İbrahim Balcıoğlu, *Sosyal ve Psikolojik Açıdan Göç*, Elit Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s.7.

Göçün hicret kavramıyla eşdeğer tutulduğu İslam dininde Hz. Âdem'in cennetten yeryüzüne doğru gerçekleşen gönülsüz hicreti ve Hz. Peygamber'in çeşitli sebeplerle Mekke'den Medine'ye yaptığı hicret, göçün dini sebeplerine örnek olarak verilebilir.⁸⁴ İnsan iradesinin dışında şekillenen ve doğada gerçekleşen deprem, sel felaketleri, büyük yangınlar ve kuraklık gibi dışsal faktörler de insanların göç etmesinde rol oynayan ve doğadan kaynaklanan faktörlere örnek verilebilir. Örneğin yakın zamanda Van'da meydana gelen deprem sonrasında insanların kentten göç ederek başka illere gitmesi bir doğa olayı olan depremin göçe nasıl yol açtığı acı bir örneğini göstermektedir.

1.3. İÇ GÖÇ HAREKETLERİNİN BÖLGESEL ETKİLERİ

Sanayileşme ile birlikte insanların sadece coğrafi mekânlarında bir değişiklik olmadı, aynı zamanda aile yapılarında, hayata bakış tarzlarında, geçimlerini sağlama yollarının bulunması da bu değişime paralel olarak yaşandı. İşte bu değişimi oluşturan her şey aynı zamanda göç sürecinin de birer sonucu yansımalarıdır⁸⁵. Bu kapsamda gerçekleşen göç olgusu, gerçekleştiği andan itibaren gerek göçün verildiği yerde, gerekse göçün alındığı yerde ikili sonuçlar yaratan karmaşık bir süreçtir. Dolayısıyla kırdan kente yapılan göçlerin sonuçlarını hem kır hem de kent bağlamında karşılıklı bir biçimde ele almakta fayda vardır.

Göçler, göç alan ve veren yerlerin yanı sıra göç eden kişiler üzerinde de önemli etkiler yaratmaktadır. Sağlık, eğitim, barınma, istihdam ve sosyal sorunlar ile göç alan kentlerde ortaya çıkan sorunlar bunlardan bazılarıdır⁸⁶. Dolayısıyla bu çalışmada göçün, başta ekonomik olmak üzere sosyo-kültürel, politik vd. alt başlıklarda değerlendirilebilecek çeşitli etkileri analiz edilmektedir.

1.3.1. Ekonomik Etkiler

İç göç hareketlerinin ekonomik etkileri, bölgesel gelir ve istihdam açısından ele alınmakla birlikte çalışmanın bölgesel nitelikte olmasından dolayı özellikle bölgesel kalkınma boyutuyla analiz edilmektedir.

⁸⁴ Kadir Albayrak, "Tebdîl-i Mekânda Ferahlık var mıdır veya Eyne'l-Mefer?", *Milel ve Nihal*, 5(3), 2008, s.90,95.

⁸⁵ Yasin Aktay, "Umut ve Kaygı Arasında Güneydoğu'da Lise Gençliğinin Yaşam Dünyaları Üzerine: Batman ve Siirt'teki Lise Öğrencileri Örneği", *Araştırma Raporu*, Konya 1999, s.8.

⁸⁶ Mustafa Öztürk, "İç Göçlerin İstanbul Kent ve Çalışma Hayatına Etkileri", *Amme İdaresi Dergisi*, 40(1), 2007, s.93.

1.3.1.1. Bölgesel Gelir ve İstihdam

Aynı ülke sınırlarındaki bölgelerin kişi başına reel gelirlerindeki farklılıklar ve bunun uzun dönemdeki bir sonucu olarak söz konusu bölgelerin farklı büyüme oranlarına sahip olmasının temelinde bölgesel gelişmişlik farkları yatmaktadır. Bölgesel gelişmişlik farklarını belirleyen göstergelere bakıldığında; bölgede yaratılan katma değer, vergi performansı ve bölge içi istihdamın iktisadi faaliyet kollarına göre dağılımı ilk etapta göze çarpan göstergeler olarak ortaya çıkmaktadır⁸⁷. İç göç hareketleri, halihazırda bölgesel gelir farklılıklarının kaynağı olan söz konusu göstergelerin daha da gerilemesine ve bozulmasına yol açmaktadır. Zira göçler sadece bireylerin değil aynı zamanda sermayenin de yer değiştirmesi olarak değerlendirildiğine kalkınma için gerekli olan sermaye birikiminin azaldığı söylenebilir.

Ayrıca göç olgusunun gerçekleştiği yerde nüfusun aktif kesiminin göç etmesi sonucu o bölgede girişimci sayısı azalmakta ve daha az dinamik kesim kalmaktadır. Bu da net göç veren yerlerin ekonomik gelişme hızlarını olumsuz etkilemektedir. Çünkü kişinin yer değiştirmesi, onun sadece bir üretim faktörü değil, aynı zamanda da bir tüketici olduğu göz önüne alınırsa, göç veren yörelerin pazar olarak görece avantajlarını kaybetmekte oldukları, bunun da ekonomik gelişmeyi bir başka yoldan olumsuz etkilediği sonucu ortaya çıkmaktadır⁸⁸.

Bölgeler arasında meydana gelen fırsat eşitsizlikleri söz konusu fırsatların kendi lehine olduğu bölgelere doğru göç hareketlerinin doğmasına yol açmaktadır⁸⁹. Özellikle kırsal bölgelerle kentsel bölgeler arasındaki sosyo-ekonomik gelişmişlik farkı, şehirlerin çekici ve teknolojinin iletici faktörleriyle birleşince, kırsal bölgelerden kentlere olan göçler daha da hızlanmaktadır⁹⁰. Farklı bölge ya da ülkelerde yaşayan insanların kazançlarındaki değişimler ya da ücret oranlarındaki farklılıklar, kişi başına düşen gelirden de farklılıklara yol açmaktadır. Böylece kalifiyeli işçiler bu alanlara göç etmekte ve sonuçta daha büyük gelir farklılıkları ortaya çıkmaktadır⁹¹.

⁸⁷ Dicle Özdemir, *Türkiye’de Bölgeler arası Gelir Farklılıkları ve Yakınsama*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi SBE Ankara 2003, s.9.

⁸⁸ Mustafa Öztürk ve Nihat Altuntepe, “Türkiye’de Kentsel Alanlara Göç Edenlerin Kent ve Çalışma Hayatına Uyum Durumları: Bir Alan Araştırması”, *Journal of Yasar University*, 3(11), 2008, s.1599.

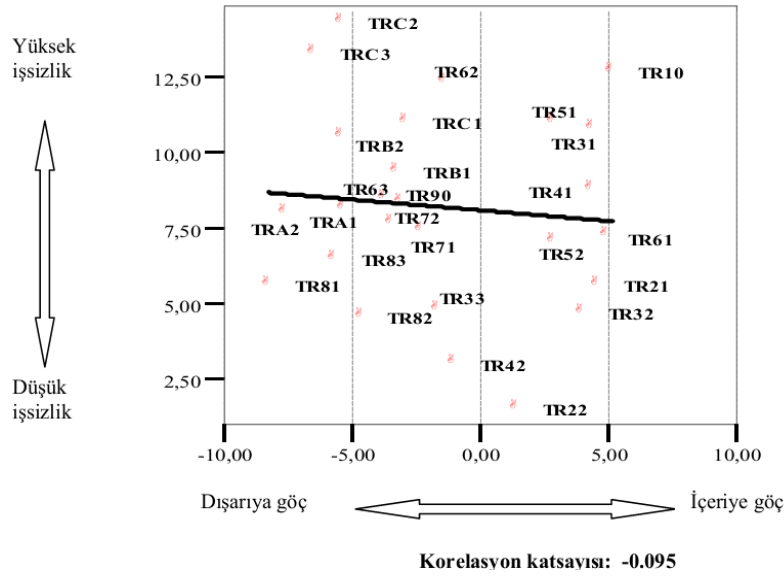
⁸⁹ Kerem Karabulut, *Doğuda Yakalanan Kalkınma Fırsatı: Ticaret*, Atlas Yayın, İstanbul 2005, s.6.

⁹⁰ Mehmet Gürbüz ve Murat Karabulut, “Kırsal Göçler İle Sosyo-Ekonomik Özellikler Arasındaki İlişkilerin Analizi”, *Türk Coğrafya Dergisi*, 50, 2008, s.39.

⁹¹ Özdemir, s.47.

Göçler, bölgeler arası gelir farklılıklarının yanı sıra bölgeler arası işsizlik oranı farklılıklarından da önemli ölçüde etkilenmektedir⁹². Buradan hareketle göç, işsizliği üç şekilde etkilemektedir: Birincisi; bireylerin kişisel statüleriyle, yani durumlarıyla ilgilidir. Buna göre işi olmayan biri iş sahibi birine göre göç etmeye daha meyillidir. İkincisi, kişinin yaşadığı bölgede yüksek düzeyde bir işsizlik varsa ve bölgelerarası işsizlik farkı çoksa, göç etme olasılığı da çok fazladır. Üçüncüsü, ülke çapında yüksek düzeyde bir işsizlik sorunu varsa, göç olasılığı nispeten daha azdır⁹³.

Bunun içindir ki, yüksek işsizlik oranları olan bölgelerden düşük işsizlik oranları olan bölgelere doğru bir işgücü göçünün olması kaçınılmazdır. Yüceol'a göre böylesi göç hareketleri, zamanla bölgeler arası işsizlik oranları farklılıklarını gidermenin veya azaltmanın önemli bir aracı olabilmektedir. Dolayısıyla bölgeler arası işsizlik oranlarıyla bölgeler arası işgücü hareketliliği arasındaki negatif yönlü korelasyon ilişkisinin tespit edilmesi bir yöntem olarak kullanılabilir. Yönteme göre aşağı eğimli bir doğru; düşük işsizlik oranına sahip bölgelerin, yüksek işsizlik oranlarına sahip bölgelere göre daha yüksek net göç oranları elde edeceğini göstermektedir (Şekil 1.2)⁹⁴.

Şekil 1.2. Bölgesel İşsizlik Oranları ve İşgücü Hareketlerinin Korelasyon İlişkisi

⁹² Mustafa Ercilasun, E. Ayşen Hiç Gencer, Özgür Ömer Ersin, “Türkiye’deki İç Göçleri Belirleyen Faktörlerin Modellenmesi”, *Uluslararası Avrasya Ekonomileri Konferansı*, 12-14 Ekim 2011, Bişkek-Kırgızistan, 2011, s.319.

⁹³ Christopher A. Pissarides ve Jonathan Wadsworth, “Unemployment and the Inter-Regional Mobility of Labour”, *The Economic Journal*, 99(397), 1989, s.739.

⁹⁴ Hüseyin Mualla Yüceol, “Türkiye’de Bölgesel İş Gücü Hareketleri, İşsizlik ve Ekonomik Kalkınma”, *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 9(1), 2007, s.117.

İki oran arasındaki bağlantının sonucunu ortaya koyan bu grafiğe göre korelasyon ilişkisi çok güçlü olmamakla birlikte trend, yüksek işsizlik oranlarının olduğu alt bölgelerden düşük işsizlik oranlarının olduğu alt bölgeye doğru bir hareketlilik olduğunu göstermektedir⁹⁵.

Öte yandan işsizlik sebebiyle göç eden bireyler kentlerde formel ve informel bir işgücü yapısına yol açmakta ve bu durum informel işçiler açısından kullanıma hazır bir işgücü potansiyeli yaratırken, diğer yandan formel işgücünün pazarlık gücünü azaltıcı bir etki yaratmaktadır. Nitekim göçün ücretler üzerindeki etkisinin en önemli göstergesi, yoğun ve hızlı biçimde yaşandığı dönemlerde yarattığı yüksek işgücü sunumuyla, ücret düzeyini düşürmesidir⁹⁶. Ayrıca göçün bir sonucu olarak ortaya çıkan yüksek oranlı işsizlik, artan yoksullaşma, gelir dağılımı adaletsizliği ve eğitimin maddi getirilerinin iyice azalması, çocuk emeğinin yaygınlaşmasına da neden olmaktadır⁹⁷.

Bununla birlikte göç eden işgücünün kırsal kökenli oluşu ve genellikle vasıfsız olması, onları “razı olucu karar vermeye” zorlamaktadır. Bu şekilde göç edenler fayda maliyet analizini çok kaba bir biçimde yaptıkları için kendi hünerlerine uygun fırsatlardan haberdar olamazlar. Dolayısıyla iş bulma konusunda çoğunlukla akraba faktörüne başvurulmaktadır. Böylesi bir durumda beklenti düzeyi düştükçe, razı olma davranışı ön plana çıkmakta; sigortasız, düşük ücretle çalışma doğal bir durum olarak kabul görmektedir⁹⁸.

Gerek iç göçün, gerekse dış göçün yarattığı bu durumun/yapının göç alan ülkeler açısından olumlu karşılandığını, fakat çalışanlar açısından özellikle de formel işgücü açısından tehdit içerdiğini söylemek mümkündür. Nitekim dış göç son tahlilde, göç alan ülkeler tarafından ucuz işgücü istihdam talebinin bir fonksiyonu olarak görülmektedir. Özellikle Komünist sistemlerin dağılmasıyla Batı Avrupalı işverenlerin ucuz işgücü istekleri bu anlamda oldukça önemlidir⁹⁹. İşsizlikle bağlantılı olarak ortaya çıkan diğer bir ekonomik sonuç ise yoksulluk sorunudur. Örneğin göç ve yoksulluk ilişkisinin

⁹⁵ Yüceol, s.117.

⁹⁶ Sevinç Bahar Yenigül, “The Effects of Migration on Urban”, *G.U. Journal of Science*, 18(2), 2005, s.281.

⁹⁷ Öztürk ve Altuntepe, s.1603.

⁹⁸ Balcıoğlu, s.37.

⁹⁹ Berrak Kurtuluş, “Unwanted Migration: Western European Polices”, *Sosyal Siyaset Konferansları* 43-44.Kitap İstanbul Üniversitesi Yayınları No:4223, Çantay Kitabevi, İstanbul 2000, s.123.

araştırıldığı bir çalışmadan¹⁰⁰ elde edilen verilerden hareketle, göçmenlerin göçten hemen sonra bir yoksulluk sarmalına girdikleri ve yeni geldikleri ülkede işsiz kalmalarının net bir şekilde yoksullaşmaya yol açtığı tespit edilmiştir. Fakat göçün bu olumsuz ekonomik sonuçlarına rağmen, ticarete yarattığı etki açısından olumlu sonuçları ortaya çıkabilmektedir.

Yapılan bazı uygulamalı çalışmalardan elde edilen bulgular genel olarak; uluslararası göçün, ülkelerin birbiriyle yaptığı ithalat ve ihracata olumlu katkı sağladığını ortaya koymaktadır. Şöyle ki; hem tercih etkisi hem de ağ etkisi kanalıyla, göçmenlerin uluslararası ticaretteki işlem maliyetlerini azalttığı ve ana ülkeleriyle buldukları ülke arasındaki ikili ticareti arttırdığı gözlemlenmektedir. İlgili çalışma sonucuna göre Türkiye’den diğer ülkelere giden göçmen sayısındaki artışın, Türkiye’nin ilgili ülkelere yaptığı tüketim malı ihracatı üzerinde anlamlı ve pozitif bir etki yarattığı tespit edilmiştir¹⁰¹. Buna rağmen göç, özellikle az gelişmiş ülkelerin kalkınmaları için gerekli olan beşeri sermayenin ülkeden çıkması noktasında (beyin göçü) çok ciddi olumsuz sonuçlar yaratabilmektedir. Fakat beyin göçüyle kaybedilen üretken nüfus, eğer göçmen havaleleri ve işçi dövizleriyle yaratılan ekonomik kaybı dengeleyebilir ve ülke ekonomisine olumlu geri dönüşlerle katkı sağlayabilirlerse, yaşanan göçün olumsuz etkileri minimuma indirilmiş olur.

Bu yüzden doğru yönetildiği takdirde göçün sadece göçmenlere değil, aynı zamanda göç veren ve göç alan ülkeler açısından önemli kazançlar yaratabildiği yaygın olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla özellikle gelişmekte olan ülkeler eğer bu göç sürecini ekonomilerini yeniden yapılandırmak için etkili bir şekilde yönetirlerse, özellikle büyüme, yatırım, beşeri sermaye birikimi ve yoksulluğun azaltılması açısından ekonominin genelinde önemli faydalar elde etmiş olacaktırlar¹⁰².

Göç edilen yerleşim yerinde kazanılan deneyim ve tecrübeler göç veren bölgeye aktarılabilirse, gerçekleşen göç hareketleri olumlu anlamda bir etki yaratabilir. Kısaca “öğrenme etkisi” şeklinde ifade edilebilen bu süreç; göç eden kişilerin bir işi göç edilen yerde etraflıca öğrenip geriye göçten sonra öğrendiklerini uygulamaya geçirmesi ve

¹⁰⁰ Çağlayan, s.91.

¹⁰¹ Özge Buzdağlı ve Alaattin Kızıltan, “Göç-Ticaret İlişkisi: Türkiye’nin Tüketim Malı İhracatı Üzerine Bir Uygulama” *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(3-4), 2011, s.73.

¹⁰² Loua T. Katseli, Robert E.B. Lucas and T. Xenogiani, “Effects of Migration on Sending Countries: What Do We Know?”, *Working Paper*, No:250, OECD Development Centre, Paris 2006, s.5.

sonucunda bir zamanlar göç edilen bölgenin yatırım potansiyeline katkı sağlaması şeklinde açıklanabilir. Dolayısıyla göçle birlikte gidilen yerlerde öğrenilen yeni yöntem, teknik ve uygulamaların geriye göçten sonra hayata geçirilmesi göçün öğrenme etkisi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bir zamanlar göç edilen hedef ülkeden öğrenilenler, geriye göçten sonra kaynak ülkede uygulamaya sokulduğunda oldukça çarpıcı başarılar elde edilmesi mümkün olabilmektedir.

Bir zamanlar ekonomik sıkıntılardan dolayı İstanbul'dan göç eden bir vatandaşın İstanbul'dan memleketine geriye göç etmesinden sonra öğrendiklerini buraya taşıyarak memleketinin yatırım ve üretim potansiyelini ciddi bir katkı sağlaması göçün öğrenme etkisine* örnek verilebilir.

1.3.1.2. Bölgesel Kalkınma

Bölgeler arasında meydana gelen ve sosyo-ekonomik gelişmişlikten kaynaklanan farklılıklar bölgesel açıdan az gelişmiş bölgeler ve nispeten daha gelişmiş bölgeler yaratmaktadır. Bu bağlamda az gelişmiş bölgelerin gelişmiş bölgelere yaklaştırılması politikaları gündeme gelmiş ve söz konusu durum, “bölge” ve “kalkınma” kavramlarının kapsamlı olarak ele alınmasını, hatta alternatif politika arayışlarını gündeme getirmiştir¹⁰³.

Çünkü ulusal ekonomilerde bölgelerin rolü, yapısal uyum ve küreselleşmenin bir sonucu olarak son yıllarda önemli ölçüde değişiklik göstermiştir. Yaşanan bu değişim süreci, hem bölgesel ekonomik analizlerin hem de bölgesel kalkınma planlarının daha sağlıklı anlaşılması açısından oldukça önem taşımaktadır¹⁰⁴. Ayrıca bölgesel kalkınma, literatürde çok değişik tanımlamalarla karşımıza çıkmaktadır. Bunların en çarpıcı olanı ise hem bir ürün hem de bir süreç olarak yapılan tanımlamadır. Bölgesel kalkınmanın

* Göçün öğrenme etkisinin üretim ve yatırıma olan katkısı için çarpıcı bir örnek bkz: “Rize’de yaşadıkları ekonomik sıkıntılar nedeniyle 1957 yılında İstanbul’a göç eden Mahmut Topçu, iki kardeşi ile burada öğrendiği helvacılığı memleketine taşıyarak başarıyı yakaladı....İstanbul’a gidiş nedenlerimizden en önemlisi Rize’deki iş sıkıntısı ve yaşadığımız ekonomik sıkıntılardı. Eminönü’nden Unkapanı’na girişte bir helva fabrikası vardı. Biz önce bu fabrikada çalışmaya başladık. İşin nasıl yapıldığını öğrendik. fabrikamızda senede yaklaşık 700 ton helva, yaklaşık 500 ton lokum ve şekerleme üretimi yapılmaktadır”. “İstanbul’da öğrendiği helvacılığı memleketine taşıyarak fabrika kurdu”, Erişim Tarihi: 01.10.2012, <http://www.kobiden.com/istanbulda-ogrendigi-helvaciligi-memleketine-tasiyarak-fabrika-kurdu-17385h.htm>

¹⁰³ Kahraman Arslan, “Bölgesel Kalkınma Farklılıklarının Giderilmesinde Etkin Bir Araç: Bölgesel Planlama ve Bölgesel Kalkınma Ajansları”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 2005, s.276.

¹⁰⁴ Robert John Stimson, Roger Stough, Brian H. Roberts, *Regional Economic Development: Analysis And Planning Strategy*, Second Edition, New York 2006, s.1.

ürün olarak tanımlanması, kavramın ekonomik kalkınmanın bir ürünü olduğunu göstermektedir. Bölgesel kalkınma, bu yönüyle ekonomik kalkınmayla eşleştirilen zenginlik, yatırım, yaşam standartları, çalışma koşulları, insan yaşamıyla ilgili olan şeylerle çalışma ve yatırım yapmaya dair pek çok değişkeni içermektedir. Süreç olarak bölgesel ekonomik kalkınma ise ekonomistlerin ve planlamacıların çokça ilgilendikleri sanayi desteği, altyapı, işgücü ve pazar geliştirmesi gibi kavramları çağrıştırmaktadır¹⁰⁵.

Yerleşim ekonomisi veya *alan ekonomisi* şeklinde de ifade edilebilen bölgesel kalkınma olgusunun net bir tanımını yapmak zor olmakla birlikte¹⁰⁶ bölgesel kalkınmayı; bölgesel toplulukların ekonomik, sosyo-kültürel ve çevresel anlamda refah seviyelerinin artırılması yoluyla o bölgenin yerel-çevresel alanlarını ve yerleşik olan kişileri geliştirmek ve bölgenin diğer bölgelerle ilişkilerini güçlendirme¹⁰⁷ olarak tanımlamak mümkündür. Öte yandan bölgesel kalkınmanın gündeme gelmesinde bölgeler arasındaki farklılıkların veya dengesizliklerin önemli rol oynadığını da bir kez daha belirtmekte fayda vardır.

Bu bağlamda bir ülkenin bölgeleri arasında ekonomik gelişmeden kaynaklı olarak ortaya çıkan her türlü eşitsizliğin ***bölgesel dengesizlik*** olarak ifade edilmesi, beraberinde iki önemli kavramın açıklanmasını zorunlu kılmaktadır. Birincisi, *ekonomik fırsat eşitsizliğidir* ki bu da; farklı bölgelerdeki bireylerin hem iş bulma hem de daha iyi ve eşit istihdam koşullarına kavuşamaması şeklinde tanımlanabilir. İkincisi ise, farklı bölgelerde yaşayan kişilerin eğitim, sağlık ve diğer sosyo-kültürel imkanlardan eşit derecede yararlanamaması şeklinde tanımlanan *sosyal fırsat eşitsizliğidir*¹⁰⁸. Bölgesel dengesizliğin ortaya çıkmasında; kuruluş yeri üstünlükleri, ulaşım kolaylıkları, yerel girişim ruhu, teknolojik gelişme ve buluşların mekânsal dağılımı ve buna bağlı olarak ortaya çıkan karşılaştırmalı üstünlükler, içsel ve dışsal ekonomiler, alt yapı yatırımları, organize sanayi bölgeleri, teknokentler ve ekonomik teşvikler önemli ölçüde rol oynamaktadır¹⁰⁹. Kaynakların dağılımı oldukça önemli olmakla birlikte, genel olarak

¹⁰⁵ Stimson, Stough, Roberts, s.4.

¹⁰⁶ Mustafa Ersungur, *Bölgesel İktisat*, Atatürk Üniversitesi İİBF Z.F. Fındıkoğlu Araştırma Merkezi, Yayın No:219, Erzurum 2005, s.2.

¹⁰⁷ John Cambridge, "What is Regional Economic Development?", *Regional Development Board*, Erişim Tarihi: 23.07.2012, http://www.businesschannel.sa.gov.au/rdb/module1_ecodev.pdf

¹⁰⁸ Sungur, s.39.

¹⁰⁹ Nazım Öztürk ve A. Meral Uzun, "Bölgesel Kalkınma Dinamikleri: Bölgesel Dengesizliklerin Ortaya Çıkmasında Rol Oynayan İktisadi Etmenler", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(2), 2010, s.94.

bölgelerin bazılarını geliştirip “merkez” konumuna yükseltirken, bazılarını da “çevre” konumuna itmektedir.

Dolayısıyla ekonomik olarak sektörel bazda ve coğrafik bölge bazında kaynak dağılımında ortaya çıkan bir dengesizlik; sosyal, siyasi ve kültürel pek çok sorunu da beraberinde getirmektedir¹¹⁰. Göç olgusu, söz konusu sorun alanlarından biri olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bölgesel kalkınma sürecinde ortaya çıkan göç olgusunun daha geniş bir çerçevede ele alınmasında fayda vardır.

Göç ve kalkınma ilişkisi tarihsel süreç içerisinde pek çok çalışmaya konu olmakla birlikte, bu ilişki iki farklı eksende tartışılmıştır. Özellikle son yıllarda göçmen gönderen topluluklarda ve ülkelerde, kalkınma ve göç ilişkisi “göç iyimserleri” ve “göç kötümserleri” bağlamında ateşli bir tartışma konusu olmuştur. Tartışma, aynı zamanda sosyal teori ve kalkınma teorileri arasındaki paradigma bölünmesini de yansıtmaktadır¹¹¹. Göç hareketlerini kalkınma için olumlu karşılayanların aksine, göçün ülkelerin kalkınma hızını yavaşlattığını ileri süren ve göçe olumsuz yaklaşan çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Bununla birlikte son zamanlarda göçün daha mikro ölçekte, yani bölgesel çapta ele alınmaya başlandığı görülmektedir. Fakat göçü, bölgesel kalkınma bağlamında ele alırken, öncelikle dikkat edilmesi gereken nokta, göçün türü ve mekânsal dağılım boyutudur. Çünkü iç göç, ulusal sınırlar içerisinde gerçekleştiği için daha çok bölgeler arası bir yer değiştirme eylemi olarak ele alınmakta ve sonuçları da ulusaldan çok bölgesel ağırlıklı olmaktadır. Ama uluslararası göç, sonuçları itibariyle daha makro etkileri olan ve ulusal sınırların dışına doğru gerçekleştiğinden ve bir bütün olarak ülkeyi etkileyen bir göç olduğundan, bölgesel olmaktan çıkıp ulusal kalkınma bağlamıyla ele alınmaktadır. Göçün ulusal kalkınmaya olan etkilerinden doğrudan veya dolaylı olarak tek tek bölgeler hatta Türkiye özelinde bazı ilçeler* bile etkilendiği için çalışmanın bütününde göçün etkileri bu gerçeklik temelinde ele alınmaktadır.

¹¹⁰ C. Can Aktan, “Türkiye’de Bölgelerarası Dengesizlik Sorunu ve Çözüm Önerileri”, Erişim Tarihi: 23.07.2012, <http://www.canaktan.org/ekonomi/yoksulluk/dorduncu-bol/bolgesel-dengesizlik.pdf>

¹¹¹ Hein De Haas, “Migration and Development: A Theoretical Perspective”, *International Migration Review*, 44 (1), 2010, s.3.

* Bu konuda 1960’lı yıllarda Yozgat’ın Boğazlıyan ilçesinden Avrupa’ya yapılan işçi göçleri dikkate değerdir. Çünkü göç eden işçilerin 1974 yılında Boğazlıyan ilçesine gönderdikleri 77 milyon liralık tutarın ilçede aynı yıl hasat edilen tahıl gelirinin yarısına eşit olduğu tespit edilmiştir. (Ayrıntılı bilgi için bkz: Nermin Abadan Unat vd., *Göç ve Gelişme: Uluslararası İşgücü Göçünün Boğazlıyan İlçesi Üzerindeki Etkilerine İlişkin Bir Araştırma*, (Çeviri: Ünsal Oskay), Türk Matbaacılık Sanayii, Ankara 1975)

Doğası itibariyle dinamik bir niteliğe sahip olan ama aynı zamanda uygulamada eşitsiz bir yapı temelinde şekillenen bölgesel kalkınma süreci, kişilerin bölgeler arasındaki çeşitli farklılıklar ve eşitsizliklere duyarlılık göstermesini ve sonuçta göç kararı almasını zorunlu kılmaktadır.

Böylelikle kalkınmadan veya kalkınmamaktan kaynaklı sorunların göçe etki ettiği şeklinde bir sonuç ortaya çıkmaktadır ki, gerçekte kalkınma mı göçe etki etmekte¹¹² yoksa göç mü kalkınmaya etki etmekte sorusu adeta bir bilmece olarak çözülmeyi beklemektedir.

Zira Richard F. Muth “*Migration: Chicken or Egg*” adlı çalışmasında 1950’li yıllarda ABD’deki bölgeler arası göç hareketlerini yukarıda çizilen çerçevede ele almaktadır¹¹³. Dolayısıyla göç olgusu bu yönüyle bölgesel kalkınmayı hem etkileyen hem de bölgesel kalkınmadan etkilenen bir yapı arz etmektedir. Zira göçe sebep olan bir faktör aynı zamanda göçün sonucu olabilmektedir. Aynı şekilde bir yerde yaşanan nitelikli insan göçü (beyin göçü), orası açısından kalkınmayı tehdit eden bir faktörken, göç edilen yer açısından kalkınmaya önemli bir destek niteliği taşımaktadır. Bunun içindir ki, bölgesel kalkınmanın çeşitli dinamiklerinin göçle etkileşim içinde olduğu söylenebilir. Söz konusu karşılıklı etkileşimi sanayileşme, kentleşme, kırsal kalkınma, gelir dağılımı, işsizlik gibi bölgesel kalkınmayı doğrudan etkileyen parametreler bağlamında ele almakta fayda vardır.

1.3.1.2.1. Sanayileşme ve Kentleşme

Sanayileşme sürecinde kaynakların dağılımından yeterince pay alamayan ve altyapı tesisleri bakımından geri kalmış bölgelerde efektif talebin yetersiz olmasının doğal sonucu olarak sınai faaliyetler, bu bölgeler yerine gelişmiş bölgelerde yoğunlaşmaktadır. Dolayısıyla düşük istihdam sebebiyle zaten duraklamış olan bölgeden gelişmiş bölgelere doğru gerçekleşen göçler, beraberinde yerel talep hacmini daraltmakta ve bölge giderek durgunluğa itilmektedir¹¹⁴.

¹¹² Michael Vogler ve Ralph Rotte, “The Effects of Development on Migration: Theoretical Issues and New Empirical Evidence”, *Journal of Population Economics*, 13(3), 2000, s.495.

¹¹³ Richard F. Muth, “Migration: Chicken or Egg?”, *Southern Economic Journal*, 37(3), 1971, s.295.

¹¹⁴ Nazım Öztürk ve A. Meral Uzun, “Bölgesel Kalkınma Dinamikleri: Bölgesel Dengesizliklerin Ortaya Çıkmasında Rol Oynayan İktisadi Etmenler”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(2), 2010, s.103.

Örneğin Kardemir ve Erdemir gibi kömüre dayalı sanayileşmenin yoğun olduğu Zonguldak ilinde hızlı sanayileşme sonucunda bölge net göç alan bir konuma gelmiş ve göç akımları 1950'lerden sonra daha da hızlanmıştır¹¹⁵. Fakat Zonguldak'ın göç alma süreci 1980'den sonra tersine dönmüş ve 80'li yıllardan sonra göç veren bir konuma geçince, bölge ciddi bir durgunlaşma sürecine girmiştir¹¹⁶. Bir zamanlar gelişme kaydeden ve bu anlamda yoğun göç dalgalarına ev sahipliği yapan bölgeler belli bir süre sonra kaynakların ve ekonomik faaliyetlerin belli bölgelerde yoğunlaşmasına bağlı olarak göç veren konumuna geçerek uzun süreli durgunluk sürecine girmektedirler. Oysa yoğun göç dalgalarıyla işgücü talebi önemli ölçüde karşılanan gelişmiş bölgelerde ve kentlerde de durgunluğun aksine, ekonomik canlılık artarak devam etmektedir.

“İç göç, kalkınmanın en çarpıcı fenomenlerinden birisidir” diyen Munro'ya göre gelişmekte olan ülkeler için kırsal alanlardan kentlere göç, ekonomik canlılığın yanı sıra gelecekteki kalkınmanın seyri için de önemli etkiler barındırmaktadır. Çünkü göç, hizmetler sektörü için gerekli olan emek girdilerinin sağlanması işlevini görürken aynı zamanda piyasadaki kentsel işgücünü önemli oranda şişirerek¹¹⁷ ekonomik canlılığa destek sağlamaktadır.

Sanayileşmenin doğal sonucunda gelişme kaydeden bölgelerde ortaya çıkan ekonomik canlılık, bir süre sonra iş imkânlarının artmasına neden olurken, ücretler ve yaşam standartları iyileşmeye başlamaktadır. Kent yaşamında ortaya çıkan birtakım avantajlar çevre bölgelerdeki nüfusu buralara çekmektedir. Çevreden merkeze doğru gerçekleşen göç hareketlerinde ilk göçmenler aktif elemanlardan oluşmaktadır. Söz konusu elemanlar girişimci niteliklerini buldukları bölgede hayata geçiremeyen yüksek öğretimsizler, aydınlar ve vasıflı kişilerden oluşmaktadır¹¹⁸.

Sosyo-ekonomik gelişme farklılıklarından kaynaklanan yoğun göç hareketleri, büyük bir nüfus baskısı oluşturarak ülke genelinde tüm mekansal birimleri etkileyen çeşitli sorunlara yol açmaktadır. Ülke çapında ortaya çıkan yerleşim sorunları, zamanla nitelik değiştirerek ekonomik, toplumsal ve siyasal yapılara nüfuz etmekte ve bölgeler

¹¹⁵ Şevket Tüylüoğlu ve Derya Nur Karataş, Bölgesel Kalkınma ve Ekonomik Durgunlaşma Süreci: Zonguldak Örneği, *Amme İdaresi Dergisi*, 39(4), 2006, s.218.

¹¹⁶ Tüylüoğlu ve Karataş, s.216.

¹¹⁷ John M. Munro, “Migration in Turkey”, *Economic Development and Cultural Change*, 22(4), 1974, p.634.

¹¹⁸ Ersungur, s.42.

arası uçurum giderek derinleşmektedir. Göç dalgalarıyla daha da kalabalıklaşan kentlerde eğitim ve sağlık hizmetleri yetersizlikleri, arsa ve konut ihtiyacı, su, enerji, altyapı ve genel olarak belediye hizmetlerinin yetersizliği, trafik sıkışıklığı, gürültü ve çevre kirliliği gibi problemler ortaya çıkmaktadır. Bu problemler aynı zamanda söz konusu kentlerde kamu yatırımına duyulan ihtiyacı artırdığı için kamu maliyesine ilave bir yük getirmektedir. Ayrıca durgun ve geri kalmış bölgelerden gelişmiş bölgelere doğru gerçekleşen göçler, genç işgücü ve sermayenin de bölge dışına çıkmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla geri kalmış bölgelerin dinamik faktörlerini emme şeklinde ortaya çıkan göç olgusunun ulusal ekonomi açısından ve kaynak kullanımı bakımından birtakım olumsuz sonuçlar doğurduğu¹¹⁹ söylenebilir.

Göç sonucunda nüfusun düzensiz ve hızlı birikimi nedeniyle zamanla negatif dışsallıklar ortaya çıkmakta ve büyük kentlerde yaşamanın maliyeti artmaktadır. Ortaya çıkan negatif dışsallıklar arasında kır-kent dengesinin bozulması ve çarpık kentleşme, arsa spekülasyonu ve gecekondulaşma, çevre kirliliği, trafik ve kent içi ulaşım sorunu, altyapı giderlerinin artması ve optimal kent büyüklüğünün aşılması¹²⁰ gösterilebilir.

Ayrıca göç yoluyla kent merkezlerine akın eden nüfusa yeterli düzeyde istihdam olanakları yaratılmadığı için çok az iş karşısında çok fazla işçi ortaya çıkmaktadır. Ayrıca kırsal kesimden kent merkezlerine çok sayıda insanın göç etmesi ve kentsel konut ve çevre üzerinde önemli baskılar yaratmaktadır. Özellikle düşük standartlarda yaşamlarını sürdüren göçmenlerin durumu baskının boyutlarını daha da arttırmaktadır. Bunlara bağlı olarak göçün kent merkezlerinde yaratacağı yüksek nüfus, su ve ormanlar gibi temel kaynakları tahrip ederek hayat standartlarını önemli ölçüde düşürmektedir. Kırsal bölgelerden kentlere doğru yaşanan göç hareketleri ve beraberindeki nüfus artışı, aynı zamanda toplumdaki suç oranlarının da artmasına neden olmaktadır. Kırsal alanlardan kentlere doğru gerçekleşen göçün, kentsel etkilerinin yanı sıra kırsal alanlara da olumsuz etkilerini gözlemlemenin mümkün olduğu, hatta kırsal alanların kalkınma hızının göçle birlikte yavaşladığı¹²¹ söylenebilir.

¹¹⁹ Öztürk ve Uzun, s.106.

¹²⁰ Nazım Öztürk, "Bölgesel Dengesizliklerin Yarattığı Sorunlar", *Bütçe Dünyası Dergisi*, 35(1), 2011, s.30

¹²¹ Gimba ve Kumshe, s.171.

1.3.1.2.2. Kırsal Kalkınma ve Bölgesel Farklılıklar

Göçle birlikte genç ve üretken nüfusunu kaybeden kırsal alanlarda, bir yandan doğurganlık hızı yenilenme oranının altına düşerken, diğer yandan yaşlı nüfus oranında hızlı bir artış görülmektedir. Kırsal alanlar böylece kısa süre sonra tamamen boşalma tehlikesiyle karşı karşıya kalabilmektedir. Sonuç olarak üretimde devamlılığını da kaybetmiş olan kırsal alanlarda arazi kullanımı ve tarımsal yapıda göçün etkileri rahatlıkla görülebilmektedir¹²². Ayrıca göç eğilimlerinin devam etmesi sonucu kırsal ekonomi işgücünün yanı sıra sermaye gibi üretken güçlerini de kaybetmektedir. Söz konusu etki, tarım arazilerinin sınırlı olması kadar geçim kaynaklarının çoğunlukla ormancılığa bağlı olduğu, pazara ve hizmetlere erişim imkanları açısından görece dezavantajlı olan orman köylerinde ve kent merkezlerine uzak kırsal yerleşimlerde daha yoğun hissedilmektedir¹²³. Dolayısıyla göçle birlikte ortaya çıkan sorunlar kırsal bölgeleri ciddi manada tehditlere açık hale getirmektedir¹²⁴.

Bununla birlikte göçün kırsal kesimin ekonomik ve sosyal yapısı üzerindeki etkileri bölgeler arasında önemli farklılıklar göstermektedir. Marmara Bölgesi, Ege ve Akdeniz kıyılarında bulunan illerde köyler göç almakta iken, ülkenin kalan kısmında ağırlıklı olarak göç vermektedir¹²⁵. Verilen göçler büyük kentleri belli bir doyum noktasına yaklaştırmaktadır. Dolayısıyla göç hareketleri, artık önceden göç alan illerin çevresindeki illere doğru yayılmaya başlamaktadır. Böylece nüfus yoğunluğu yüksek olan bölgeler oluşmaktadır. Ekonomik birikimler bu bölgelerde yoğunlaştığı için de belirgin bir şekilde gelişmiş ve gelişmemiş bölgeler meydana gelmektedir. Sözü edilen gelişmişlik farkı nedeniyle de iç göç artarak devam etmekte¹²⁶ ve gelir dağılımı açısından ortaya çıkan uçurum giderek derinleşmektedir. Şehirlerarasında ortaya çıkan gelir farklılıkları ve sunulan yaşam olanakları da iç göçlerin artmasında önemli bir faktör¹²⁷ olarak ortaya çıkmaktadır.

¹²² Mustafa Yakar ve Hakkı Yazıcı "Emirdağ ilçesinde Göçlerin Tarım Alanlarına Etkileri", *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 7 (2), 2009, s.168.

¹²³ Devlet Planlama Teşkilatı (DPTa), "Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi", Ankara 2006, Erişim Tarihi:12.04.2012 <http://ekutup.dpt.gov.tr/haber/2006/02/UKKS.pdf>, s.8.

¹²⁴ Theo Rauch, Matthias Bartels, Albert Engel *Regional Rural Development*, Universum Verlagsanstalt, Wiesbaden 2001, s.1.

¹²⁵ DPTa, s.6.

¹²⁶ M. Vedat Pazarlıoğlu "1980-1990 Döneminde Türkiye'de İç Göç Üzerine Ekonometrik Model Çalışması", Erişim Tarihi: 23.04.2012 <http://idari.cu.edu.tr/sempozyum/bil18.htm>

¹²⁷ Bryan R. Roberts, "Urbanization, Migration, and Development", *Sociological Forum*, 4(4), Special Issue: Comparative National Development: Theory and Facts for the 1990s, 1989, s.675.

Bölgeler arasında gerçekleşen göç hareketlerinde, gelirin doğrudan göçe etki ettiğine dair yapılan ampirik çalışmalarda bu etkinin %90'larda olduğu tespit edilmiştir. Buna göre yüksek ücretlere bağlı olarak ortaya çıkan gelirle göç arasında yüksek bir esneklik derecesi bulunmaktadır. Bu yüksek duyarlılık derecesi insanları ücretlerin yüksek olduğu bölgelere doğru göç etmeye teşvik etmektedir¹²⁸.

Mesela Türkiye’de de Doğu ve Batı bölgeleri arasında kişi başına gelir düzeyi ile değerlendirilen gelir dağılımı açısından Doğu aleyhine önemli farklılıklar bulunmaktadır. Söz konusu durum Doğudan Batıya doğru göçe yol açmakta ve gelişmiş yörelerde başta çarpık kentleşme ve güvenlik olmak üzere çok önemli sorunlara neden olmaktadır¹²⁹. Hatta kırsal kentler arasındaki gelişmişlik farklılıklarından kaynaklanan göç dalgalarının çarpık kentleşme dahil hem kırsal hem de kentsel alanda yarattığı sorunların, planlı dönemle birlikte kırsal kalkınma konusundaki arayışları önemli ölçüde hızlandırdığını¹³⁰ söylemek mümkündür. Çünkü iç göçün en önemli sonuçlarından bir tanesi olan çarpık kentleşme yüzünden hazırlanan kent planları, hep iç göçün gerisinde kalmakta ve göçle birlikte standart dışı bir yapılaşma meydana gelmektedir¹³¹.

1.3.1.2.3. Beyin Göçü ve Göçmen Havaleleri

Göç ve kalkınma ilişkisi buraya kadarki değerlendirmelerde gelir farklılıkları ve işsizlik sorunları gibi bölgesel eşitsizlikler ve iç göç bağlamıyla ele alındığı için yapılan değerlendirmeler de o yönde olmuştur. Bu anlamda yapılan değerlendirmeler göçün olumsuz ve birbirini besleyen bir takım sonuçları üzerinden şekillenmektedir. Oysa bölgesel kalkınmayı dolaylı yoldan etkilemesi bakımından göç olgusunu uluslararası boyutuyla incelendiğinde, ekonomik kalkınma açısından birtakım olumlu-olumsuz ve birbirinin tersi etkiler taşıdığı söylenebilir. Nitekim gelişmiş ülkelere doğru yapılan beyin göçü, kalkınma çabalarını önemli ölçüde tehdit ederken, tersi yönde gelişen göçmen havaleleri, işçi dövizleri ve diasporik etkiler, beyin göçünden doğan zararı bir anlamda dengeleme işlevi görmektedir.

¹²⁸ Ralph E. Beals, Mildred B. Levy ve Leon N. Moses, “Rationality and Migration in Ghana” , *The Review of Economics and Statistics*, 49(4), 1967, s. 484.

¹²⁹ Mehmet Demiral, “Türkiye’de Sosyal Sermaye Kapsamında Sivil Toplum Kuruluşları (STK)’nın Sürdürülebilir Sosyo-Ekonomik Kalkınma Sürecindeki Rolü”, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E - Dergisi*, 13, 2007, s.10.

¹³⁰ DPTa, s.36.

¹³¹ M.Vedat Pazarlıoğlu,“1980-1990 Döneminde Türkiye’de İç Göç Üzerine Ekonometrik Model Çalışması”, *V. Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu*, Çukurova Üniversitesi, Adana 2001, Erişim Tarihi: 23.04.2012 <http://idari.cu.edu.tr/sempozyum/bi18.htm>

Başaran'a göre ülkeler beyin göçü yüzünden kalkınma için gerekli nitelikli insan kaynağından yoksun kalmaktadırlar. Ayrıca dış göçle başka memleketlere giden kişi için harcanan büyük paralar, yani yatırım boşa gitmekte; daha doğrusu bu paralar göçü çeken memleketin kar hesabına geçmektedir¹³².

İnsana yapılan yatırımları ifade eden ve genellikle eğitim ve sağlık ekseninde ekonomik kalkınmaya önemli katkı sağlayan beşeri sermayenin¹³³ beyin göçü temelinde ülkeden ayrılması, nitelikli işgücünün ülke kalkınmasındaki rolü göz önüne alındığında, hele ki bilginin ve bilgiye bağlı üretim teknolojilerinin küreselleşmenin motor gücü haline geldiği günümüz dünyasında kalkınma sürecinin ne denli sekteye uğratıldığı daha net görülebilmektedir¹³⁴. Ama bu olumsuz etkiye rağmen, Dünya Bankası 2005'te yayınladığı ve beyin göçünün etkisini hafife aldığı "Uluslararası Göç, Havaleler ve Beyin Göçü" raporunda göçmen havaleleri aracılığıyla, göçün göç veren ülkelerin kalkınmasına pozitif yönde etkisi olduğunu belirtmekte ve kalkınmada göçmen havalelerinin önemine vurgu yapmaktadır¹³⁵. Nitekim göçün hane halkının gelirleri ve ekonomik üretime olan geniş pozitif etkilerin yanında, kalkınma için gerekli olan insan kaynaklarının kaybı çok fazla bir önem taşımamaktadır. Çünkü göçten elde edilen gelirler, beraberinde bir çarpan etkisi yaratmakta ve yerel gelirlerde önemli ölçüde artışlara yol açmaktadır¹³⁶. Göçün ekonomik sonuçlarının analiz edildiği bir çalışmada¹³⁷ göçmen işçilerin kazançlarının önemli bir bölümünü ailelerine göndermesi koşuluyla, göçün göç veren ülke açısından önemli ekonomik katkılar yarattığına vurgu yapılmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde göçmen havalelerinin payı zamanla artış kaydetmektedir. Zira dünya genelinde göçmenler tarafından evlerine gönderilen para miktarı 1995 yılında 102 milyar dolar iken, bu tutarın 2005 yılında tahminen 232 milyar dolara yükseldiği belirtilmektedir¹³⁸.

¹³² Fatma Başaran "Türkiye'de Beyin Göçü Sorunu", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 10, 1972, s.134.

¹³³ Deniz Özyakışır, "Beşeri Sermayenin Ekonomik Kalkınma Sürecindeki Rolü: Teorik Bir Değerlendirme", *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 6(1), 2011, s.64.

¹³⁴ Gökbayrak, s.67.

¹³⁵ Gökbayrak, s.68-69.

¹³⁶ J. Edward Taylor, Joaquín Arango, Graeme Hugo, Ali Kouaouci, Douglas S. Massey ve Adela Pellegrino, "International Migration and Community Development", *Population Index*, 62(3), 1996, s.408.

¹³⁷ Trades Union Congress (TUC), "The Economics of Migration", *Economic and Social Affairs*, June 2007, s.29.

¹³⁸ UN Department of Economic and Social Affairs, "International Migration Facts & Figures", Erişim Tarihi: 20.04.2012, http://www.un.org/esa/population/migration/hld/Text/Migration_factsheet.pdf

Gelişmekte olan ülkelere giden bu tutarın küresel gelirler içerisindeki payı 1995'te %57 iken, 2005'te %72'ye yükselmiştir. Ayrıca belirtilen konusu rakamlar, aralarındaki büyük farklılıklara rağmen, toplam resmi kalkınma yardımları ve gelişmekte olan ülkelere giden borç akımlarından daha yüksektir. Dolayısıyla göçmenler tarafından ülkelerindeki ailelerine ve arkadaşlarına gönderilen havaleler kalkınmanın önemli bir destekleyici niteliğindedir. Havaleler aynı zamanda çarpan etkisi yaratma ve tüketimde bir artış sağlama gibi işlevlerle ekonomik büyümeyi arttırıcı bir özellik taşımaktadır¹³⁹.

Göçmenlerin gönderdikleri dövizler, birçok kırsal haneye gıda sağlanmasında önemli bir rol oynarken, aynı zamanda düşük tarımsal verimlilik ve istikrarsız çiftçilik faaliyetleri gibi risklerle karşı karşıya kalan kırsal bölgelerdeki insanlar için de riskleri bertaraf etme noktasında kısa vadeli de olsa başvurabilecekleri bir finansman kaynağı olması açısından etkili bir hamle niteliğindedir. Ayrıca göçten elde edilen gelirler, gıda güvenliği üzerindeki olumsuz etkileri sınırlandırmanın yanı sıra özellikle kriz durumlarında adeta bir sigorta işlevi görmektedir¹⁴⁰. Öte yandan göçmen işçi dövizleriyle yoksulluğun azaltılması arasında doğrudan bir bağlantı olduğu kabul edilmektedir. Hatta bazı ülkelerde, hane halkının bu işçi dövizlerine olan bağımlılık derecesi %90 gibi yüksek düzeyde olabilmektedir¹⁴¹.

Göç bu anlamda yoksulluğun azaltılması noktasında ve kalkınma üzerinde pozitif bir etki sağlayabilmektedir. Hatta çok sayıda yoksul insan için güçlü bir geçim stratejisi olabileceği gibi, ulusal ekonomik büyümeye de önemli bir katkı sağlayabilir.¹⁴² Nitekim gelişmekte olan ülkelerde göçmen işçiler ulusal ekonominin kalkınmasında önemli rol oynamaktadır¹⁴³. Göçmen havalelerinin veya dövizlerinin ülkelere olan ekonomik katkısı ampirik çalışmalarda da ispat edilmektedir. John Page ve Richard Adams tarafından 74 düşük ve orta gelirli gelişmekte olan ülkeler üzerinde yapılan çalışmanın

¹³⁹ Loua T. Katseli, Robert E.B. Lucas ve Theodora Xenogiani, *Policies For Migration And Development: A European Perspective*, OECD Development Centre, Policy Brief No.30, 2006, s.23.

¹⁴⁰ Lundiu, Lanly ve Villarreal, Osorio, s.30.

¹⁴¹ Colleen Thouez, "The Impact of Remittances on Development", *International Migration and the Millennium Development Goals*, UNFPA Expert Group Meeting Marrakech, Morocco 11-12 May 2005, s.45.

¹⁴² Frank Laczko, "Migration, Development and Poverty in Asia", *Migration, Development and Poverty Reduction in Asia*. Geneva: International Organization for Migration, 2005, s.11.

¹⁴³ Xiulan Zhang ve Steve Lin, "The Impact of The Global Slowdown on The People's Republic of China's Rural Migrants: Empirical Evidence From A 12-City Survey", (Ed. Armin Bauer ve Myo Thant), *Poverty and Sustainable Development in Asia*, Philippines: Asian Development Bank, 2010, s.203.

bulgularına göre ülkelerin nüfuslarındaki uluslararası göçmen sayısındaki ortalama %10'luk bir artış, kişi başı yoksullukta %1.9'luk bir düşüşe yol açabilmektedir. Aynı şekilde göçmen dövizlerinin bir ülkenin GSYİH (Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla) içindeki payında %10'luk bir artış, yoksulluk oranında %1.6 düşüşe neden olabilmektedir. Sözü edilen oranın günde 1 dolarla geçinen insan sayısına eşit olduğu¹⁴⁴ söylenebilir.

Dolayısıyla göçün kalkınmaya katkı sağlayan potansiyel yollardan biri olduğunu söylemek mümkündür. Göç kısa vadede yerel finansal ve beşeri sermayenin kaybolmasıyla sonuçlanabilir. Fakat uzun vadede yerel alanların uzun dönemli kalkınmasına katkı sağlayabilir. Bu kapsamda özellikle iç göçmenlerin gönderdikleri havaleler, kırsalda yaşayan ailelerinin yoksulluğunu hafifletmede önemli bir faktör olabilir¹⁴⁵.

Göçmen havaleleri dışında diaspora bağlamındaki etkiler de göçün olumlu yansımaları arasında gösterilmektedir. Bu kapsamda yurt dışında yerleşik hale gelen aynı ülke vatandaşlarının diaspora yoluyla ülkelerine bilgi, teknoloji ve yatırım transferi yapabileceklerini, geriye dönüş durumlarında yurt dışında elde edilen bilgi ve deneyimlerini ülkenin kalkınma çabalarına aktarabileceklerini, kısa dönemli ve sürekli bir dolaşım sağlandığı durumda, özellikle beyin göçünün göç veren ülkeye olan olumsuz etkilerinin dengelenebileceğini ortaya koymaktadırlar¹⁴⁶. Fakat ülkeleri dışında mesleki bilgi ve beceri kazanan göçmenlerin genellikle göç ettikleri ülkenin sosyal ve profesyonel yaşamlarına sağladıkları uyum nedeniyle geri dönme istekleri, ancak ilerlemiş yaşlarda ve emekli olduktan sonra belirlediği için onların bu yeteneklerinden kendi ülkelerinin yararlanması mümkün olamamaktadır¹⁴⁷. Zira göç eden insanların tam da ülkeye katkı sağlayacakları yaşlarda değil de emekli olduktan sonra, yani katkılarının en az düzeyde olacağı yaşlarda geri dönmeleri, kalkınmaya katkı açısından pek bir anlam ifade etmeyebilir.

Göç olgusu ile kalkınmanın neden-sonuç ilişkisi yukarıdaki değerlendirmeler ışığında ele alındığında, kalkınamamanın etkisinin göçle hafifletildiği kadar

¹⁴⁴ Richard H. Adams ve John Page, *The Impact of International Migration and Remittances on Poverty in Developing Countries*, World Bank Working Paper, 2003, s.1.

¹⁴⁵ Laczko, s.11.

¹⁴⁶ Gökbayrak, s.69,70.

¹⁴⁷ Ünver, s.90.

ağırlaştırıldığı da¹⁴⁸ görülebilir. Konuya bu yönüyle yaklaşıldığında, göç olgusu ve yoksulluk arasında da benzer bir ilişkiye rastlamak mümkündür. Nitekim yoksulluk ve göç arasında iki yönlü bir ilişkiden söz edilebilir. Birincisi, yoksulluğun göçe zemin hazırlayıp itici neden oluşturması; ikincisi ise, göçün beraberinde bir yoksulluğu getirebilmesidir¹⁴⁹. Göç olgusu bu özelliğinin dışında bir taraf için kayıp ve gerileme anlamı taşıırken, diğer taraf için kazanç ve kalkınma anlamı taşıyabilmektedir.

Mesela bu duruma Türkiye özelinde bakıldığında Antalya iline gelen yabancı emekliler, geldikleri ülkeler açısından tüketime dönük tasarrufların kaybı anlamı taşıırken; alt ve orta gelir grubundan olmalarına rağmen, gündelik alışverişleri ve gayrimenkul alımlarıyla Antalya ekonomisi için kazanç anlamı taşımaktadır. Zira aylık bütçelerinde sırasıyla yiyecek, eğlence, ulaşım ve sağlık sigortası önemli yer tutmaktadır¹⁵⁰.

1.3.2. Sosyal ve Kültürel Etkiler

Göçle birlikte bireyler kültürel bir değişim süreci geçirmekte fakat kentli yaşam kalıplarını benimseme ve kentin fırsatlarını değerlendirilebilme noktasında önemli sıkıntılar çekmektedirler. Çünkü göç sonucu kişilerin geldikleri kentlere ekonomik ve sosyal açıdan uyum sağlamaları hayli zaman almaktadır. Bunun sonucunda da kentleşme sorunu oluşmakta ve insanların kente zihinsel olarak uyum sağlayamamaları gibi sosyal yapı değişmelerinden kaynaklı çeşitli sorunlar ortaya çıkabilmektedir¹⁵¹.

Ayrıca göçün yoksul çevre ülkelerden zengin merkez ülkelere doğru artış eğilimine girmesi, yoğun göç alan merkez ülkelerde göçmenlerin mekânsal yığılmalarına, sosyal ve kültürel süreçlerde etnik ve dinsel olarak marjinalleşmelerine neden olmaktadır¹⁵². Bu marjinalleşme sürecinde göçmenler, hiçbir hakkı olmayan kurbanlar şeklinde tasvir edilmektedir. Onlar bu anlamda ikamet haklarından ve yasal korumadan yoksun bırakılan dezavantajlı bir gurup konumundadırlar. Ayrıca kısıtlı

¹⁴⁸ Ünver, s.89.

¹⁴⁹ Çağlayan, “İki Ülke, İki Siyasal Sistem, Bir Göç ve Yoksulluk: 1989 Bulgaristan’dan Türkiye’ye Göç Örneği”, s.87.

¹⁵⁰ Balkır, Karaman ve Kırkulak, s.35.

¹⁵¹ Öztürk ve Altuntepe, s.1600.

¹⁵² Songül Sallan-Gül, “Dış Göçler, Yoksulluk ve Türkiye’de Göçmenlere Yönelik Yardımlar”, *İnsan Hakları Yıllığı*, 23-24, 2001-2002, s.90.

ekonomik, yasal ve sosyal koşullar gibi ağır ve haksız koşullarda yaşamlarını sürdürmektedirler¹⁵³.

Bununla birlikte göçün sonuçlarının sosyal boyutu daha çok yoksulluk, aile ve toplum yapısı üzerinde kendisini göstermektedir. Özellikle, kırdan kente kırdaki olumsuz hallerinden kurtulmak için gelenlerin çoğunun kentte de yoksul pozisyonda kaldıkları gözlemlenmektedir. Bu tip kişiler için yoksulluk, neredeyse bir kültür halini almaktadır. Diğer taraftan, kıran geniş aile yapısı, kentte çekirdek aileye dönüşmekte ve böylece kentin çekirdek ailesinin yeni işlevler ile ortaya çıkması, dolayısıyla kente özgü yeni taleplerin belirmesi söz konusu olmaktadır. Öte yandan, kırdan kente gelen, yoksul veya aile yapısındaki dönüşümlerden olumsuz etkilenen çocukların sokaklarda mendil ve su gibi şeyleri sattıkları, bir nevi sokak çocukları konumuna düştükleri; daha da önemlisi, bunların bazılarının suça karıştıkları görülmektedir¹⁵⁴.

Aşırı kentleşme ve metropollerin artması bilhassa gecekondu bölgelerinde suç oranlarını artırmaktadır. Çünkü göçle birlikte büyük şehir ve metropollerde köy, kasaba ve şehirlerde var olan, geleneksel bağlar ve insanların birbirleri ile yüz yüze ilişkileri ile oluşturulmuş bulunan “sosyal denetim” mekanizmaları ortadan kalkmakta insanları suça sevk eden şartlar oluşmaktadır¹⁵⁵.

Göç kısa ve uzun vadede bireyin sağlığı üzerinde de olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Zira ani ve büyük nüfus hareketliliği acil müdahale gerektiren ciddi sağlık sorunları yaratabilmektedir. Bu kapsamda göç, sağlığı etkileyen temel değişkenlerde yarattığı etki ile sağlığı olumsuz etkileyebilmekte, bireyin sağlık riskleri yeni yaşam koşulları ve alışkanlıkları ile değişebilmektedir. Göçün bulaşıcı hastalıklar, beslenme bozuklukları, ruhsal sorunlar ve madde bağımlılığı gibi olumsuz sonuçları bulunmaktadır¹⁵⁶. Dolayısıyla ani ve hızlı bir çevre değişimi yaratan, böylece sosyal, kültürel ve fiziksel olarak toplumu ve bireyleri etkileyen göç, sağlık ve sağlık değişkenleri üzerinde de çok önemli etkilere sahiptir. Şöyle ki; göç alan bölgelerde

¹⁵³ Chanthawong Sasiprapha, “Migration and Livelihood Strategies in Thailand: A Case of Mae Sai Non-citizen Resident”, *4 th Asian Rural Sociology Association (ARSA) International Conference*, September 2010, Legazpi City, Philippines 2010, s.153.

¹⁵⁴ Taşçı, s.198.

¹⁵⁵ Sağlam, s.43.

¹⁵⁶ Raika Durusoy ve Işıl Ergin, “İç Göç ve Sağlık: Türkiye’de Yaşanan İç Göç Süreci ve Sağlığa Etkileri”, *Toplum ve Hekim Dergisi*, 25(4), 2010, Erişim Tarihi:10.02.2012 http://www.ttb.org.tr/th/42010/index_dosyalar/Page292.htm

yeterli sağlık kuruluşu ve sağlık insan gücünün olmaması, göç edenlerin gelir düzeyinin düşük olması, ekonomik yönden sürekli sıkıntı içinde olmaları, yetersiz beslenmeleri, dil engeli ile karşılaşmaları, sağlık sigortasına sahip olmamaları, geleneksel yaşam kalıplarına sahip olmaları, sosyal ve psikolojik stres gibi faktörler göç edenlerin sağlık koşullarını olumsuz yönde etkilemektedir¹⁵⁷.

1.3.3. Politik Etkiler

Göç hareketlerinde özellikle dış göçler çok ciddi politik sonuçlar barındırmaktadır. Çünkü bu göç hareketleri yoksul çevre ülkelerden zengin merkez ülkelere doğru artış eğilimini güçlendirmekte ve bu eğilim çevre ülkelerde yeni liberal yapısal uyum politikalarının ulus-devlet sürecini giderek aşındırması, demokrasinin iyi işlememesi ve bölgesel nitelikteki siyasal çatışmaların yoğunlaşması gibi etkenlerle pekişmektedir¹⁵⁸. Dolayısıyla göçün ulus devletlerin egemenliğini ve bağımsızlığını tehdit ettiği, söz konusu tehlikenin en büyüğünü de uluslararası göç hareketlerinin yarattığı¹⁵⁹ söylenebilir. Özellikle uluslararası illegal göç girişimleri, ülkeleri karşı karşıya getirmekte ve çeşitli politik sorunlar doğurmaktadır.

Örneğin Türkiye, özellikle Ortadoğu ve eski Sosyalist ülke vatandaşları için kimi zaman bir transit geçiş, kimi zaman da kalıcı bir mekan olarak kullanılmaktadır. Bu anlamda uluslararası göç şimdilerde Türkiye için önemli bir sorun olmaya başlamıştır¹⁶⁰. Zira Türkiye üzerinden Avrupa Birliğine ve ABD'ye yönelik yasadışı göçün engellenmesi için Türkiye'ye yapılan uyarılar, siyasi baskılar ve yaptırımlar giderek artmaktadır¹⁶¹.

Bununla birlikte bir taraftan zaten göçmen konumunda olanların durumu kötüye giderken ve buna ek olarak yabancı düşmanlığı da her geçen gün artma eğilimi gösterirken, öte yandan bütün engellemelere rağmen göç, hiç de küçümsenmeyecek düzeyde değişik kanallardan devam etmektedir. Bu durum özellikle az gelişmiş ülkeler

¹⁵⁷ Sevcan Topçu ve Ayşe Beşer, "Göç ve Sağlık" *C.Ü. Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 10(3), 2006, s.38.

¹⁵⁸ Sallan-Gül, s.90.

¹⁵⁹ Hollifield James F., "Migration and International Relations: The Liberal Paradox", (Ed. Han Entzinger, Marco Martiniello, and Catherine Wihtol De Wenden), *Migration Between States and Markets*, Aldershot: Ashgate, 2004, s.4. (Aktaran: Taner Akpınar, "Uluslararası Kaçak İşgücü Göçlerine Yönelik Politikalar", *Çalışma ve Toplum*, 3, 2011, s.203.)

¹⁶⁰ Hayriye Erbaş, "Küresel Kriz ve Marjinalleşme Sürecinde Göç ve Göçmenler", *Doğu Batı*, 8(5), 2002, s.174.

¹⁶¹ Sallan-Gül, s.85,86.

için daha çok iç göç, gelişmiş ülkeler için uluslararası göç sonucu ortaya çıkan bir süreç ve sonuçları biçiminde yaşanmaktadır¹⁶². Göçün politik sonuçlarına genel olarak bakıldığında göçmenlerin büyük bir bölümünün ırkları, cinsiyetleri, dinleri, milliyetleri gibi belli sosyal guruba bağlılıkları veya siyasi görüşleri nedeniyle gittikleri yerlerde haksızlıklara ve zulme uğradıklarını ve farklı düzlemlerde yoksunluklarla karşılaştıkları¹⁶³ söylenebilir.

1.3.4. Diğer Etkiler

Göçün yukarıda yer verilen temel sonuçlarının dışında spesifik olarak ortaya çıkan bir dizi sonuçları bulunmaktadır. İç göçlerin bir yerleşim biriminde göze çarpan ilk etkisi, hızlı ve çarpık kentleşmedir. Nüfusun kentsel alanlara yığılması şeklinde kendini gösteren iç göç olgusu, kentlerdeki mevcut sorunların katlanmasına yol açmakta ve beraberinde kentlileşememe gibi sorunlar yaratmaktadır¹⁶⁴. Ayrıca göçle birlikte büyük şehirlere olan devamlı nüfus akımları sonucunda genel barınma koşullarında iyileşme sağlamak giderek güçleşmektedir¹⁶⁵. Kentlerin göçle gelen insanlara yetecek konut miktarını karşılayamamasından kaynaklanan konut sorunu ve gecekondulaşma olgusu¹⁶⁶ tam da böylesi bir durumun sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Kent merkezlerindeki yüksek nüfus oranı aynı zamanda yaşam kalitesini bozmakta ve yaşam için gerekli olan su ve orman gibi kaynakları yok etmektedir¹⁶⁷.

Ayrıca çevre kirliliği ve tahribatı, doğal kaynakların bilinçsiz kullanımı ve turizmi baltalaması gibi bir dizi olumsuzluk da göçün sonuçları arasındadır.¹⁶⁸ Buna ilaveten göç sürecinde yaşanan psikolojik yıkım, göç edilen yerdeki yaşam koşullarının belirsizliği ve güvensizlik duygusu, ekonomik sıkıntı ile birleştiğinde gerek maddi, gerekse manevi boyutta desteğe gereksinimi olan insanlardan oluşmuş bir grup ortaya çıkmaktadır¹⁶⁹. Bu durum, göçün psikolojik sonuçları açısından önem taşımaktadır. Fakat bu olumsuzlukların yanı sıra göçün birtakım olumlu sonuçları da yaşanmaktadır.

¹⁶² Erbaş, s.174.

¹⁶³ Sallan-Gül, s.80.

¹⁶⁴ Mustafa Öztürk, "Türkiye'de İç Göçe Katılanların Kent Yaşamına ve Kentsel Emek Piyasalarına Etkileri", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 52, 2007, s.257,258.

¹⁶⁵ Ruşen Keleş, "Türkiye'de İşçi Konutları Sorunu", *Sosyal Siyaset Konferansları*, 19. Kitap, İÜ İktisat Fakültesi, 1967, s.19.

¹⁶⁶ Öztürk ve Altuntepe, s.1600.

¹⁶⁷ Gimba ve Kumshe, s.171.

¹⁶⁸ Öztürk, s.258.

¹⁶⁹ Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, *Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması*, Ankara, Haziran 2006, s.135.

Nitekim göç ederek büyük kentlere yerleşen bireyler arasında kentsel dönüşüme ayak uydurabilenlerin ekonomik ve sosyal yönden daha iyi duruma geldiklerini söylemek mümkündür. Bunun yanı sıra göç edenler arasında yardımlaşma ve dayanışma bilincinin gelişmesine bağlı olarak kurulan hemşeri dernekleri bu anlamda göçün olumlu bir sonucu olarak değerlendirilebilir¹⁷⁰.

1.4. GÖÇ HAREKETLERİNİN BELİRLEYİCİLERİNE YÖNELİK TEORİK YAKLAŞIMLAR

Göç olgusu gerek çeşitleri, gerek sebep ve sonuçları bağlamında, gerekse de gerçekleştiği bölgeye/ülkeye göre çok boyutlu bir nitelik arz ettiği için, söz konusu olguyu tek bir kuramla açıklamak mümkün değildir. Bu yüzden herhangi bir göç hareketini sağlıklı bir biçimde analiz etmek için en başta göçe ilişkin geliştirilen çeşitli kuramlara bakılmasında yarar vardır. Bu amaçla aşağıda çeşitli göç kuramlarına yer verilmekle birlikte, bu kuramların belirli ülke veya bölgelerin özgün koşullarından hareketle geliştirildiğini de özellikle vurgulamak gerekmektedir.

1.4.1. Ravenstein'in Göç Kanunları

Göç olgusunu ilk kez kuramsal açıdan ele alan kişinin İngiliz coğrafyacı Ravenstein olduğu genel kabul görmektedir¹⁷¹. Corbett'e göre Ravenstein, Dr. William Farr'ın "göçün herhangi bir kesin kanuna bağlı olmadığı" düşüncesinden hareketle göçe ilgi duymaya başlamıştır¹⁷². Bu ilgiden yola çıkarak hazırladığı çalışması temelde *sanayileşme* ve ona bağlı olarak gelişen *kentleşme* olgusuna dayanmaktadır. Bu yüzden 19.yüzyılın sonlarına doğru meydana gelen sosyo-ekonomik gelişmeler, çalışmanın kuramsal altyapısını oluşturmaktadır. Sanayileşmeye bağlı olarak ortaya çıkan yeni iş imkânları ve ulaşım ağları, insanları Avrupa ve Kuzey Amerika gibi bölgelere yöneltmiştir. Dolayısıyla milyonlarca insan bu süreçte yaşadıkları bölgeleri terk ederek başka yerlere göç etmişlerdir¹⁷³. Böylesi bir süreçte Ravenstein, *Göç Kanunları (The*

¹⁷⁰ Ertuğrul Güreşçi, "Türkiye'de Köyden Kente Göç ve Düşündürdükleri" *Sosyoekonomi Dergisi*, 4, 2011, s.130-132.

¹⁷¹ Živka Deleva, "Conceptualizing Migration in Europe: Selected Theoretical Approaches", *IESIR Working Papers*, 4, 2010, s.11.

¹⁷² John Corbett, "Ernest George Ravenstein: The Laws of Migration, 1885". *CSISS Classics* Erişim Tarihi: 05.03.2012, <http://www.csiss.org/classics/content/90>

¹⁷³ Savaş Çağlayan, "Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi" *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17, 2006, s.69.

Laws of Migration)¹⁷⁴ adlı çalışmasıyla göçü kuramsal bir çerçevede ele almıştır. Sanayi ve ticareti göç akımlarının ana nedeni olarak gören Ravenstein, söz konusu çalışmasında 7 tane göç kanunu ortaya atmıştır. Kanunlara göre¹⁷⁵:

- 1) Göçmenlerin çoğu sadece kısa mesafeli bir yere göç ederler. Bu süreç, nüfusun yerinden veya evrensel yer değiştirmesiyle sonuçlanmakta ve göçmenleri içine alabilen büyük sanayi ve ticaret merkezlerine doğru “göç akımları” meydana getirmektedir.
- 2) Bir kentte sanayi ve ticaretteki gelişmeye bağlı olarak ortaya çıkan hızlı ekonomik büyüme, kenti çevreleyen yakın yerleşim yerlerindeki, yani kırsaldaki göçmenleri hızla buraya çeker. Kırsal bölgede meydana gelen seyrelme ise uzak bölgelerden gelen göçmenlerce doldurulmaktadır. Uzak bölgelerden gelenlerin yarattığı boşluk da o bölgelere yakın yerleşim yerlerinden gelenlerce doldurulmaktadır. Adım adım gelişen bu süreçte kentin avantajları diğer göçmenler tarafından algılandıkça, göç ülke geneline yayılmakta ve ülkenin her yerinden hissedilmektedir.
- 3) Bu yayılma süreci absorbe (emme) sürecinin tersi olmakla birlikte benzer özellikler sergilemektedir.
- 4) Her bir göç akımı kendisine rakip olan yeni bir göç akımı üretir.
- 5) Uzun mesafelere göç eden göçmenler genellikle büyük endüstri veya ticaret merkezlerini tercih etmektedirler.
- 6) Kent yerlileri ülkenin kırsal kesimindekilerine göre daha az göçmen konumundadırlar.
- 7) Kadınlar erkeklere göre daha çok göçmen konumundadır.*

Ravenstein’in kanunları, göç olgusunu keşfetme noktasında heyecan yaratmasına rağmen, kendisi bunun “doğal kanunlar” keşfetmekle aynı olmadığı şeklindeki şikâyetlere maruz kaldığı için dört yıl sonra Avrupa ve Kuzey Amerika göç yollarına bakarak başka bildiriler sunmuştur¹⁷⁶. İşte 1889 yılında yayımlanan *Göç Kanunları* (*The*

¹⁷⁴ E.G.Ravenstein, “The Laws Of Migration”, *Journal Of The Statistical Society Of London*, 48(2),1885, s.198.

¹⁷⁵ Ravenstein, s.198,199.

* Ravenstein’e göre bu durum, kadını ev hayatıyla ilişkilendirenler için şartı olmalıdır. Fakat nüfus sayımı rakamları bu durumu açıkça ispat etmektedir. Ravenstein, s.196.

¹⁷⁶ John Corbett, “Ernest George Ravenstein: The Laws of Migration, 1885”, CSISS Classics Erişim Tarihi: 05.03.2012, <http://www.csiss.org/classics/content/90>

Laws of Migration)¹⁷⁷ adlı çalışması bunlardan biridir. Ravenstein bu çalışmasında göçün tek bir nedene bağlanamayacağını; kötü veya baskıcı kanunların, ağır vergilerin, itici iklim koşullarının, sıkıcı bir sosyal çevrenin ve çeşitli zorunluluklardan kaynaklanan durumların beraberinde bir göç akımı ürettiğini vurgulamıştır. Ama ona göre bu göç akımlarının hiçbiri bireylerin kendilerini ekonomik olarak “daha iyi” görme isteğiyle gerçekleştirdiği göç dalgalarıyla kıyaslanamaz. Burada ekonomik temelli göç hareketlerinin öncelikli olduğuna önemle vurgu yapılmaktadır.

Bununla birlikte Ravenstein, makalesinin sonuç kısmında göçün “sürekliliğine” vurgu yaparak adım adım artış göstermeye devam ettiğini ve bu artışta ticaret ve üretimdeki gelişme ile lokomotifteki artışın etkisine değinmektedir¹⁷⁸. Burada Sanayi Devriminin önemli simgelerinden biri olan “lokomotif” kavramından da anlaşılacağı üzere Ravenstein’in göç kanunları 1880’li yılların son 20-30 yılını ticaret ve sanayideki muazzam gelişmelerle geçiren dönemin İngiltere’si için geçerli olmaktadır. Dolayısıyla dönemin ekonomik gelişmeleri sonucu (özellikle ticaret ve sanayi alanında) gerçekleşen göç hareketlerini analiz eden ve İngiltere özelinde geçerli olabilen bu kanunlar boyut ve neden-sonuç ilişkisi bağlamında hayli karışık olan göç olgusunu tam olarak açıklamada yetersiz kalmaktadır.

Nitekim Castles ve Miller, bu kanunların tarihsel olmadığını ve bireysel tercihlere dayandığını dile getirerek Ravenstein’i eleştirmişlerdir. Onlara göre bu kuramın temeli göç eden kişilerin gidecekleri yeri seçerken yaptıkları *fayda-maliyet* hesabına dayanmaktadır¹⁷⁹. Ama istatistiksel olarak formüle edilen ve göç hakkındaki ilk sistematik çalışma olan bu kuramın neo-klasik perspektifli çalışmalara öncülük ettiğini de¹⁸⁰, belirtmekte fayda vardır. Sonuç olarak Ravenstein’in çalışması her ne kadar iç göçlerle sınırlı olup ülkeler arası göçleri açıklamasa da, ilk olması açısından ve o dönemin koşulları göz önüne alındığında oldukça önemli bir çalışma olarak görülebilir¹⁸¹.

¹⁷⁷ E.G.Ravenstein, “The Laws of Migration”, *Journal of the Royal Statistical Society*, 52(2), 1889, s.286.

¹⁷⁸ Ravenstein,1889, s.288.

¹⁷⁹ Stephen Castles and Mark J. Miller, *The Age of Migration*, London: MacMillan, 1998, s.20,21 (Aktaran: Çağlayan, s.7.)

¹⁸⁰ Stephen Castles, and Mark J. Miller, *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*, (4th Edition), New York: Palgrave Macmillan 2009 (Aktaran: Deleva, p.13)

¹⁸¹ Yalçın, s.28.

1.4.2. Kesişen Fırsatlar Kuramı

Samuel A. Stouffer “*Kesişen Fırsatlar*” adlı çalışmasıyla göçü “mesafe” sorunu bağlamında ele almış ve bu kuramı ortaya atmıştır. 1940 yılında ortaya atılan bu kurama göre hareketlilik ve mesafe arasında zorunlu bir ilişkinin gerekli olmadığı varsayılmaktadır. Bunun yerine “kesişen fırsatlar” kavramı kullanılmaktadır. Buna göre belirli bir mesafeden göç eden kişilerin sayısı, gittikleri yerlerdeki fırsatların sayısı ile doğru orantılı, kesişen fırsatların sayısı ile da ters orantılıdır¹⁸². Dolayısıyla bu ilişkiye göre bir yerleşim yerindeki fırsatlar ne kadar fazlaysa, oraya göç eden kişi sayısı da o kadar fazla olmaktadır. Daha açık bir ifadeyle; göç edilen yerdeki istihdam olanaklarının veya diğer ekonomik fırsatların sayısı göç eden kişi sayısını doğrudan olumlu yönde etkilemektedir.

Stouffer’e göre bu orantı, hareket ve mesafe arasında doğrudan ve değişmez bir ilişki belirtmez. Zaten böyle bir ilişkiye de ihtiyaç yoktur. Zira hareketlilik ve mesafe arasındaki ilişkinin mesafenin bir fonksiyonu olarak ifade edilen *kesişen fırsatlar* gibi yardımcı bir ilişkiye bağlı olduğu söylenebilir. Ayrıca bir alandaki fırsatların dağıtım durumundan duruma farklılık göstermekle birlikte tarihsel, coğrafi, ekonomik, politik ve sosyal faktörler gibi çok sayıdaki değişkenden etkilenmektedir. Mesela tarım alanındaki fırsatların dağıtımını bölgeden bölgeye farklılık gösterebilmektedir¹⁸³.

1.4.3. Petersen’in Göç Tipi Sınıflandırması

Petersen, göçün tipolojisini sınıflandırmadan önce Henry P. Fairchild tarafından geliştirilen göç modeline¹⁸⁴ vurgu yapmakta ve bu modelin göç analizi için bilinen en iyi model olduğunu özellikle belirtmektedir¹⁸⁵. Petersen “Bütün insanlar doğası gereği göçmense neden bazıları göçmenken diğerleri değil” diyerek başladığı çalışmasında öncelikle yenilikçi (innovating) ve muhafazakar (conservative) ayrımına giderek göç analizi yapmaktadır. Ona göre bazıları mevcut durumunu değiştirmek üzere coğrafik olarak yer değiştirirken (*yenilikçi göç*) bazılarıysa mevcut koşullarında herhangi bir değişikliğe karşı geldikleri için (*muhafazakâr göç*) coğrafik olarak yer

¹⁸² Samuel A. Stouffer, “Intervening Opportunities: A Theory Relating Mobility and Distance”, *American Sociological Review*, 5(6),1940, s.846.

¹⁸³ Stouffer, s.847.

¹⁸⁴ Henry Pratt Fairchild, *Immigration: A World Movement and Its American Significance*, New York: Macmillan, 1925 (Aktaran: William Petersen, “A General Typology of Migration”, *American Sociological Review*, 23(3), 1958, s.256.)

¹⁸⁵ William Petersen, “A General Typology of Migration”, *American Sociological Review*, 23(3), 1958, s.256.

değiştirmektedir¹⁸⁶. Petersen, bu ikili ayrımı göçe ilişkin daha geniş çaplı bir çerçeve sunmak için yapmakta ve bu anlamda yapacağı göç sınıflandırmasını sağlam bir temele oturtmak istemektedir.

Petersen'nin göç sınıflandırması; ilkel, zorunlu, yönlendirilmiş, serbest ve kitlesel göç tiplerinden meydana gelmektedir. Göç tipleri aşağıdaki şekilde tanımlanmaktadır¹⁸⁷:

- 1) **İlkel (primitive) Göç:** Bu göçler çevresel (ekolojik) faktörlerin iticiliği sonucu ortaya çıkmaktadır. Göçebe topluluklarının gerçekleştirdiği göçler bu göç tipine örnek olarak verilebilir. Petersen'a göre bu tür muhafazakâr göçler itme ve çekme faktörleri tarafından şekillenmektedir.
- 2) **Zorunlu (forced) Göç:** Zorunlu göçler devletin veya işlevsel olarak eşdeğer bir kurumun politikaları sonucu gerçekleşen göçlerdir. Bu göçler sosyal bir zor kullanma veya yönetimi elinde bulunduran gücün baskısı sonucu ortaya çıkmakta ve bireyler bu süreçte inisiyatifi tamamen kaybetmektedirler.
- 3) **Yönlendirilmiş (impelled) Göç:** Sosyal ve politik durumun yarattığı baskılar sonucu göçe zorlanan, fakat buna karşılık kendi kararlarını vererek, yani inisiyatifi elinde bulundurarak hareket eden bireylerin gerçekleştirdiği göç tipidir. Zorunlu göçle benzerlik taşıdığı için Petersen, makalesinde bu iki göç tipini bir arada ele almaktadır. İkisi arasındaki temel fark; zorunlu göçte göçmenler inisiyatifi ellerinde bulundurmazken yönlendirilmiş göçte inisiyatif göçmenlerin elindedir. Nazi Almanya'sında göçe yönlendirilen Yahudiler bu göç tipine örnek verilebilir.
- 4) **Serbest (free) Göç:** Kişiler veya toplumlar üzerinde herhangi bir zorunluluk ve baskı uygulanmamasına rağmen tamamen kendi iradeleri ve bireysel kararları sonucu gerçekleştirdikleri göçlerdir. 19.yüzyılda Avrupa'dan deniz aşırı topraklara gerçekleştirilen göçler bu göç tasnifine önemli bir örnektir.
- 5) **Kitlesel (mass) Göç:** Teknolojik gelişmeye bağlı olarak ulaşım imkanlarının geliştirilmesi; demiryollarının liman kentleriyle bağlanması, yelkenli gemi yerine çok daha hızlı ve güvenli gemilerin kullanılması bu göç tipini ortaya çıkarmıştır. Petersen'in bu sınıflandırmasında göç, kolektif bir olgu olarak göze çarpmaktadır. Kolektif davranış olarak göçün bu anlamdaki gelişimine ise Petersen, 1800'lü yıllarda İsveç'te yaşanan göç örneğini vermektedir.

¹⁸⁶ Petersen, s. 258.

¹⁸⁷ Petersen, s. 259-264.

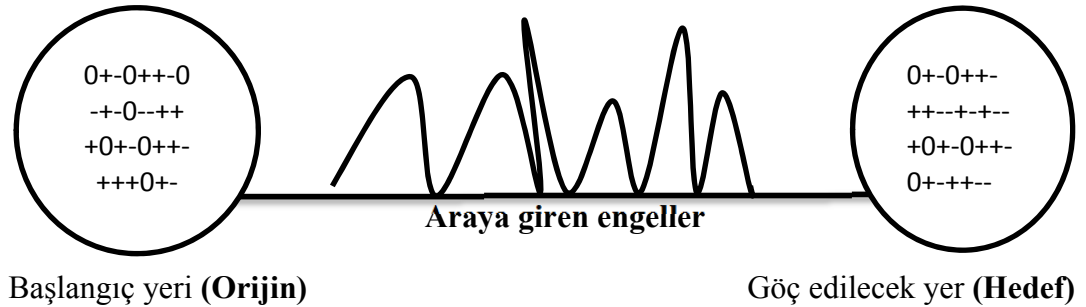
1.4.4. İtme-Çekme Kuramı

İtici (push) ve çekici (pull) faktörler, göçü açıklama noktasında, özellikle de sebeplerini açıklamada çokça başvurulan iki önemli argümandır. Bu bağlamda Ravenstein'in göç kuramında gelişmiş ticari ve sanayi bölgelerinin birer cazibe merkezi olması ve yoğun bir biçimde kırsaldan buralara göç hareketlerinin olması çekici ve itici faktörler hakkında ipucu vermektedir. İşte Lee'nin itme çekme kuramı da çoğunlukla ilhamını Ravenstein'nin göç hakkındaki bu önemli kuramından almaktadır.

Nitekim Everett S. Lee, 1966'da "*A Theory of Migration*" adıyla yayınlanan makalesinde bu iki faktörü şematik olarak ortaya koymaktadır. Lee, öncelikle Ravenstein'in göç kanunları hakkındaki değerlendirmeleriyle başladığı çalışmasında, göçü tanımladıktan sonra göçe yol açan faktörleri şu şekilde sıralamaktadır¹⁸⁸;

- 1) Yaşanan yerle ilgili faktörler,
- 2) Gidilmesi düşünülen yerle (hedef bölge) ilgili faktörler,
- 3) Araya giren engeller ve
- 4) Kişisel faktörler.

Lee, bu faktörlerden üçünü aşağıdaki gibi şematize etmiştir. Ona göre her yerleşim yerinde insanları oraya çeken veya oradan iten sayısız faktörler vardır. Bu faktörlerden kişilerce olumlu sayılanlar, yani çekici olanlar Şekil 1.3'te (+) sembolüyle gösterilirken; olumsuz sayılanlar, yani itici olanlar ise (-) sembolüyle gösterilmektedir. İnsanların olumlu veya olumsuz hiçbir görüş bildirmediikleri, yani kayıtsız kaldıkları faktörler ise (0) ile gösterilmiştir.

Şekil 1.3. Yaşanılan ve Göç Edilecek Yerdeki Faktörler ve Araya Giren Engeller

¹⁸⁸ Everett S. Lee, "A Theory of Migration", *Demography*, 3(1), 1966, s.50.

Şekilde de görüldüğü üzere Lee'nin kuramı *orijin*, yani başlangıç yeri; *varılacak hedef*, yani göç edilecek yer; bir de bu ikisi arasında ortaya çıkabilecek engeller olmak üzere üç eksenle şekillenmektedir. Burada önemle üzerinde durulan konu, kişileri başlangıç noktasından hareket ettirecek itici faktörler ve varılacak hedefi çekici kılan faktörlerin varlığıdır.

Lee'ya göre bu faktörler çoğu insanı aynı yönde etkilerken, çoğunu da farklı yönlerden etkilemektedir. Mesela iyi bir iklim neredeyse herkese çekici gelirken, kötü bir iklim herkese itici gelmektedir. Ama iyi bir eğitim sistemi küçük çocuklu bir aile tarafından çekici (+) sayılabilirken, çocuksuz bir aile için çekici sayılmayabilir¹⁸⁹. Dolayısıyla itici ve çekici faktörler hem göç alan ve veren yerleşim yeri açısından hem de kişilerin "itici" ve "çekici" algısına göre değişebilmektedir. Zira bazı kişiler için itici olan koşullar diğerleri için çekici görülebilmektedir. Bu kapsamda yüksek gelir, yüksek ücret düzeyi, kaliteli eğitim ve sağlık hizmeti, yüksek yaşam standartları, sağlıklı bir altyapı gibi çekici faktörler bireyleri göç etme noktasında harekete geçirirken; düşük gelir, düşük yaşam standartları, eğitim ve sağlık hizmetlerinin eksikliği ve altyapı yetersizliği gibi olumsuz ve itici faktörler ise hem o bölgeden göç etme eğilimini arttırmakta hem de o bölgeye göç akımlarını engellemektedir.

Örneğin yapılan bir araştırmaya göre iç göç hareketlerinde emeğin varış yerindeki çekim faktörünün üretimden ziyade devlet hizmetleri olduğu ortaya çıkmıştır. Bu durum göç eden bireylerin doğrudan kamu hizmetlerine duyarlı olarak göç ettiklerini göstermesi açısından önemlidir¹⁹⁰. Dolayısıyla Lee'ye göre göç kararı bir bütün olarak asla rasyonel değildir, bazıları için rasyonel iken, bazıları için irrasyoneldir. Çünkü göç kararında herkes söz sahibi değildir. Mesela çocuklar ister istemez ebeveynleriyle hareket etmek zorundadırlar. Onlar da büyüyüp geliştikçe yaşam döngüsü içerisinde yaşayacakları birtakım değişiklikler olacaktır. Yaşam döngüsü içerisinde ortaya çıkabilen ve önemli değişiklikler yaratan bu gelişmeleri; eğitimin yarıda bırakılması, işten emekli olma, eşin ölümü ve boşanma şeklinde sayılabilir. Böylesi durumlar, kişilerin buldukları yerlerde ikamet etmelerini zorlaştırırken, aynı zamanda diğer bazı alanların cazibesini arttırmaktadır¹⁹¹.

¹⁸⁹ Lee, s.50.

¹⁹⁰ Murat Çiftçi, "1995-2000 Dönemi İç Göç Hareketlerinde Emeğin Varış Yerlerindeki Çekim Türlerine Göre Mukayeseli Duyarlılık Düzeyleri", *Çalışma ve Toplum*, 1, 2010, s.285.

¹⁹¹ Lee, s.51,52.

1.4.5. Modernleşme Okulu: Denge Kuramı

Yukarıda değinilen itme-çekme kuramına göre göç alan yerler çekici faktörlere sahip olduğu için gelişmiş, göç veren yerler ise itici faktörlere sahip olduğu için az gelişmiş bölge sınıflandırmasına girmektedir. Tam da bu noktada gelişmiş ve az gelişmişlik sorunu gündeme gelirken, beraberinde iki zıt göç kuramı ortaya çıkmaktadır. Bunlar: Modernleşme Okulunun Denge Kuramı ve Bağımlılık Okulu'nun Merkez-Çevre Kuramıdır.

Modernleşme ekolü, Batı kapitalist değerlerin ve uygulamaların üçüncü dünya ülkelerinin modernleşmesine katkı sağlayacağı ve onlara kendi kendilerine yetecek düzeye gelmeleri noktasında yardımcı olacağını iddia etmektedir. Bu ekolün önemli temsilcileri Walter Rostow, W.A. Lewis, Talcott Parsons, Daniel Lerner ve Michael P. Todaro'dur¹⁹². Kuram, modernleşme sürecini kentleşmenin artışı ve nüfusun tarım kesiminden sanayi kesimine aktarılması olarak tanımlamaktadır¹⁹³. Bu okulun önemli temsilcilerinden olan Lewis, geleneksel kesim olan "tarım" ile modern kesim olan "sanayi"nin birlikteliğinden yola çıkarak geliştirdiği "ikili ekonomi" modeliyle iç göçe dair çarpıcı tespitlerde bulunmaktadır.

Lewis'e göre kırsal kesim olan tarım sektöründe aşırı nüfus yığılması olduğu için gizli işsizlik yaşanmaktadır. Dolayısıyla buradaki işgücü fazlasının sanayi sektörüne transfer edilmesiyle sanayi istihdamı ve üretiminde artış yaşanacaktır. Bu artışlar da ekonomik kalkınmayı uyaracaktır. Fakat sanayi kesimine emeğin transferi emeğe geçimlik ücret düzeyinin üzerinde bir ücret ödenmesiyle mümkün olacaktır. Sonuç olarak Lewis, tarımdaki fazla işgücünün sanayiye transferi şeklinde geliştirdiği modelle iç göçü az gelişmişlikten kurtulmanın önemli bir aracı olarak görmektedir¹⁹⁴.

Denge kuramcılarında bir diğeri ise Michael P. Todaro'dur. Todaro modelinde, kişilerin göç etme kararını verirken, aşağıdaki formülün sonucunu dikkate aldıkları varsayılmaktadır¹⁹⁵.

¹⁹² Linda Sorensen , "Modernization and the Third World", *Global Studies 410 - Gender Identity*, Jun 16 2001, Erişim Tarihi: 13.02.2012 http://the_imperfect_planet.tripod.com/sorensenportfolio/id10.html

¹⁹³ Nermin Abadan Unat vd., *Göç ve Gelişme: Uluslararası İşgücü Göçünün Boğazlıyan İlçesi Üzerindeki Etkilerine İlişkin Bir Araştırma*, (Çeviri: Ünsal Oskay), Türk Matbaacılık Sanayii, Ankara 1975, s.XVIII.

¹⁹⁴ Metin Berber, *İktisadi Büyüme ve Kalkınma*, Derya Kitabevi, 3. Baskı, Trabzon 2006, s.336,337.

¹⁹⁵ M. P. Todaro, "Internal Migration in Developing Countries: A Survey" (Ed. Richard A. Easterlin) *Population and Economic Change in Developing Countries*, University of Chicago Press, 1980, s.368.

$$V(0) = \int_{t=0}^n [P(t)Y_u(t) - Y_r(t)] e^{-rt} dt - C(0)$$

Burada;

V(0): Beklenen bugünkü değerini,

Y_u: Kentsel alandaki ortalama reel kazançlarını,

Y_r: Kırsal alanlardaki ortalama reel kazançlarını,

C(0): Göçün maliyetini,

P(t): *t* zamanda göçmenin ortalama kazanç sağlayabilecek bir iş bulma ihtimalini

n: Göçmenin planındaki dönemlerin sayısını,

r: Zaman tercihinin derecesini yansıtan indirim oranını,

t: Zamanı, ifade etmektedir.

Buna göre kentsel alandaki reel gelir eğer kırsal alandaki reel geliri ve göçün maliyetlerini aşıyorsa, beklenen bugünkü gelir pozitif olacaktır. Dolayısıyla modele göre bireyler *V*'nin değerinin pozitif veya negatif olmasına baktıktan sonra göçe karar vereceklerdir¹⁹⁶. Bu yüzden Todaro'nun başlangıçtaki (1969) bu modeli, kırdan göç etme kararının bütün göçmenler tarafından desteklenen “beklenen” gelir maksimizasyonu amacına bağlı olduğunu varsaymaktadır¹⁹⁷. Ayrıca Todaro'ya göre yüksek kentsel işsizliğe rağmen, kente göç olması birey için fayda-maliyet açısından akılcı olabilir. Çünkü göç, öncelikle nispi fayda-maliyetler ve rasyonel ekonomik kaygılar tarafından uyarılır¹⁹⁸.

Bununla birlikte Todaro, başlangıçtaki modelinin ardından J.R. Harris ile birlikte yeni bir model geliştirmiştir. Bu bağlamda yazarların ikisi de tarım dışı işgücü transferine dikkat çekerek kırsaldan kente yaşanan göçü iki sektörlü bir analizle, yani Harris-Todaro modeliyle ele almışlardır. Modelin temel varsayımı; göç sürecinin, kentten beklenen gelirin, kırsalın gelirinden büyük olduğu sürece devam edeceğidir. Buna göre beklenen gelirle mevcut gelir arasındaki fark sıfırlanıncaya kadar bu göç

¹⁹⁶ Todaro, “Internal Migration in Developing Countries: A Survey”, s.368.

¹⁹⁷ Andrey N. Petrov, “Revising The Harris–Todaro Framework to Model labour Migration From The Canadian Northern Frontier”, *Journal of Population Research*, 24(2), 2007, s.188.

¹⁹⁸ Todaro, *Urbanization, Unemployment and Migration in Africa: Theory and Policy*, s.37,38.

süreci devam edecektir¹⁹⁹. Harris-Todaro Modeli, göçün dağılım sonuçlarının ve refahın yanı sıra kırsal ve kentsel ücret farkı (mamul mal cinsinden ifade edilen) ve reel ücretlerin belirlenmesi için iki sektörlü sistemde (kırsal ve kentsel sektörler) ticaret hesaplarının dahil edildiği ilk Todaro modelinin hafif bir değişikliğe uğramasıdır²⁰⁰. Todaro modelinin değişikliğe uğramış başka bir halini de Üçüncü Dünya ülkeleri üzerine yaptıkları çalışmayla Cole ve Sanders yapmıştır. Onlara göre Todaro modelinde yüksek eğitilmişlerin göçüne yer verilmesine karşılık eğitimsiz insan göçü ihmal edilmiştir. Todaro modelindeki bu eksikliği gidermek amacıyla yapılan çalışmaya göre kırdan kente doğru yapılan göçün ikili bir yapısı bulunmaktadır. Buna göre yüksek beşeri sermayeye sahip olan bireyler, yani yüksek eğitilmişler kendilerine “kentsel modern sektörlerde” yer bulabilirken, bunlara karşılık daha az donanımlı ve düşük beşeri sermaye sahibi olanlar ise “kentsel geçimlik sektörlerde” kendilerine yer bulabilmektedirler. Yazarlara göre birinci yapıdakiler için kentsel bariyerler yüksek olmasına rağmen, ikinci yapıdakilere, yani geçimlik sektörlerde çalışanlara bu bariyerler oldukça düşüktür. Ayrıca kentsel geçimlik sektördeki ücretler kırsal geçimlik sektördeki ücretleri aştığı anda, göç hareketi gerçekleşmektedir²⁰¹.

Genel olarak özetlenirse Denge Kuramına göre kırsal bölgelerden gelişmiş bölgelere göç eden nüfus, hem yeni talep hem de işgücü transferi yaratacağı için kırsal bölgelerde üretim artışı ve işgücü talebi doğacaktır. Böylece göç oranı düşerken, aynı zamanda bölgeler arası bir denge de sağlanmış olacaktır²⁰². Bununla birlikte modernleşme ve gelişme kuramı, göç olgusunun geçici işçi gönderen toplumdaki sosyal değişmeye katkı sağlayacağını da ileri sürmektedir. Buna göre göçmen işçiler yurt dışındayken, yaşadıkları modern bir toplumun değerlerini, normlarını ve alışkanlıklarını ülkelerine taşıyarak toplumun değişmesinde katalizör görevi yüklenmektedir²⁰³. Denge Kuramının *modernleşme* olarak da anılması göçün göç veren ülkeye yararlı bir süreç olduğunu vurgulama amacı taşımasından gelmektedir. Bu

¹⁹⁹ J.R. Harris ve Michael P. Todaro, “Migration, Unemployment and Development: A Two-Sector Analysis”, *American Economic Review*, 60, 1970, s.139.

²⁰⁰ Petrov, s.189.

²⁰¹ William E. Cole and Richard D. Sanders, “Internal Migration and Urban Employment in the Third World”, *The American Economic Review*, 75(3), 1985, s.481.

²⁰² Melih Ersoy, *Göç ve Kentsel Bütünleşme*, Türkiye Gelişme Araştırmaları Vakfı Yayınları, No:2, Ankara 1985, s.8,9.

²⁰³ Cengiz Şahin, “Yurt Dışı Göçün Bireyin Psikolojik Sağlığı Üzerindeki Etkisine İlişkin Kuramsal Bir İnceleme”, *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(2), 2001, s.60,

kuram, göçün yabancı işçilerin bireysel düzeydeki özlemlerini yerine getirmekle birlikte, makro düzeyde de önemli kazançlar sağlayacağını tasarlamaktadır. Buna göre yurt dışında çalışan işçilerin yeni beceriler kazanarak ülkelerine dönmeleri sonucu ülkelerinin ekonomik kalkınmasına yardımcı olacakları düşünülmektedir²⁰⁴.

1.4.6. Bağımlılık Okulu: Merkez-Çevre Kuramı ve Dünya Sistemi Kuramı

Modernleşme Ekolünün geliştirdiği Denge Kuramı ve ondan türeyen göç modelleri, 1960'lardan sonra özellikle az gelişmiş ülkelerin sorunlarının çözülmesi bir yana, mevcut sorunlarına yeni sorunların eklenmesi sebebiyle ciddi eleştirilere uğramıştır. Zira Üçüncü Dünya Ülkeleri'nde gerçekleşen göç hareketlerinin dengeli bir kalkınma yerine dengesizliklere yol açtığı görülmektedir. Ayrıca denge kuramı, gelişmekte olan ülkelerin kırsal yörelerinde yoksullaşma, geri kalma, nüfus yoğunluğunun azalması, kentlerde ikili toplum yapısının ortaya çıkması, çarpık kentleşme (gecekondulaşma) ve yoksulluk gibi bir dizi olumsuzluk yarattığı için eleştirilerden kurtulamamıştır²⁰⁵. Bu eleştiriler, beraberinde Latin Amerika kökenli yeni tezlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Tezler bir bütün olarak ele alındığında, hepsinin Üçüncü Dünya Ülkelerinin az gelişmişlik sorunlarına odaklandığını ve Modernleşme Kuramına tepki olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Söz konusu tezler, aynı zamanda Bağımlılık Kuramının genel çerçevesini oluşturmaktadır. Raul Prebisch, Paul Baran, A. G. Frank, Fernando Cardoso, Samir Amin ve Immanuel Wallerstein ise Bağımlılık Kuramının önemli temsilcilerindendir. Bu kuramcılar temelde çevre ve merkez arasında eşitsiz bir ilişkinin var olduğunu ve uzun dönemde bu ilişkinin az gelişmiş ülkelerin aleyhine işlediğini öne sürmektedirler.

Bağımlılık Kuramının önemli bir parçası olan *Merkez-Çevre Kuramı*, dünya ekonomik sistemini *merkez* ve *çevre* olmak üzere iki ana eksene ayırmakta ve bu kapsamda merkez ve çevre arasında doğal kaynak, işgücü ve hammadde gibi konularda parazit bir ilişkinin olduğunu ileri sürmektedir. Bu ilişki, zorunluluklardan kaynaklı bir tür karşılıklı bağımlılık ilişkisi şeklinde gelişmektedir. Buna göre merkez ülkeler, kapitalist üretim ilişkilerini uygulayan ve sosyo-ekonomik olarak gelişen ülkeler iken;

²⁰⁴ Mehmet Fikret Gezgin, "İşgücü Göçü Teorileri", *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 23, 1991, s.36.

²⁰⁵ Sabri Çakır, "Geleneksel Türk Kültüründe Göç ve Toplumsal Değişme", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24, 2011, s.139.

çevre ülkeler, kapitalist ağlarla kuşatılmış ve merkez ülkelere bağımlı olan ülkelerdir²⁰⁶. Bu bağımlılık çerçevesinde merkez konumundaki ülkeler ucuz emek, hammadde ve üretilen mamul malların pazarlanması için çevre ülkelere ihtiyaç duymaktadır. Çünkü çevre ülkelerden gelen hammadde, yine bu ülkelerden gelen ucuz emekle işlenmekte ve böylece maliyetler önemli ölçüde düşürülmektedir. Düşük maliyetli ürünler ise ya ülke içinde tüketilmekte veya diğer ülkelere ihraç edilerek kapitalist sisteme bir geri dönüşüm sağlanmaktadır²⁰⁷. Ayrıca söz konusu ilişki bağlamında bazen üretimin maliyet azaltıcı faktörlerden dolayı çevreye kaydırılması da mümkün olmaktadır. Bu kapsamda ucuz işgücünden yararlanmak için mamul mal üretimini çevreye taşıyan ve fabrikalarını buralarda kuran sanayiler mevcuttur. Ürünler bu yolla dünya pazarlarına ihraç edilmektedir²⁰⁸. Batılı gelişmiş ülkeler ortaya çıkan eşitsiz süreçten fazlasıyla karlı çıkarken, az gelişmiş ülkeler çok ciddi sosyo-ekonomik sorunlarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Hatta böylesi bir ilişki, az gelişmişlik sorununa “süreklilik” kazandırması bakımından önem taşımaktadır.

Dolayısıyla 1950’li yılların sonlarından başlayarak geliştirilen ve Marksist geleneğe dayanan neomarksist bağımlılık teorileri, Marksist gelenekten farklı olarak özellikle az gelişmişlik sorununa odaklanmıştır²⁰⁹. Neo-Marksist Bağımlılık Okulu, 1970’lerde sanayileşmiş merkez ve kırsal çevre arasındaki eşitsizlik artırıcı ilişkiye iyice odaklanmıştır. Kırsaldan kente göç, özellikle beyin kaybı yoluyla mevcut eşitsizliği daha da artıracaktır. Bu çerçevede göç, iki kesim arasındaki eşitsizlikten beslenmektedir²¹⁰. Zira zengin ve yoksul ülkeler arasındaki büyük farklılıklar ve eşitsizlikler göz önüne alındığında, potansiyel bir uluslararası göçmen havuzunun devam edeceğini²¹¹ söylemek mümkündür. Dolayısıyla merkez-çevre kuramcıları makro düzeyde göçmen işgücünün ülkelerarası eşitsizliğin artışına yol açtığı sonucuna varmışlardır. Kuram, bu yönüyle göçmen işgücünün ülkelerarası farklılığı düzeltici

²⁰⁶ Linda Sorensen , “Modernization and the Third World” *Global Studies 410 - Gender Identity*, Jun 16 2001, Erişim Tarihi: 13.02.2012 http://the_imperfect_planet.tripod.com/sorensenportfolio/id10.html

²⁰⁷ Çağlayan, “Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi”, s.80.

²⁰⁸ Aristide R. Zolberg, “The Next Waves: Migration Theory for a Changing World”, *International Migration Review*, 23(3), 1989, s.410.

²⁰⁹ Fikret Başkaya, *Kalkınma İktisadını Yükselişi ve Düşüşü*, Maki Basın Yayın, Ankara 2005, s.75.

²¹⁰ Savaşan, s.13.

²¹¹ Zolberg, s.423.

etkilerde bulunacağını savunan Denge Kuramından ayrılmakta ve bu etkinin farklılığı daha da arttıracağını ileri sürmektedir²¹².

Bununla birlikte bağımlılık kuramcıları, uluslararası göçü küreselleşmenin ve güçlü kapitalist ekonomilerin zayıf ekonomilere nüfuz ederek kendine özgü bir dünya sistemi oluşturmasının bir sonucu olarak görmektedirler. Bu koşullarda, gelişmiş ülkelerde ihtiyaç duyulan vasıfsız işgücü açığı bu ülkelere gelen göçmen işçiler tarafından karşılanmakta, böylece göç akımlarına dayanan dünya çapında bir işgücü arz-talep dengesi oluşmaktadır. Sanayileşmiş merkez ülkeler, çevre ülkelerin işgücünü ve özellikle beyin göçü ile nitelikli işgücünü sömürmekte, böylece asimetric bir bağımlılık ilişkisi oluşmaktadır²¹³.

Bağımlılık ekolünün önemli temsilcilerinden Wallerstein, kapitalist dünya ekonomisinde merkez ve çevre arasındaki ilişkileri açıkça ortaya koyduktan sonra merkez çevre teorisini bir adım ileriye taşıyarak *Dünya Sistemi Kuramını* geliştirmiştir²¹⁴. Wallerstein, geliştirdiği kuramıyla büyük dünya ekonomisini küçük sistemlere bölerek açıklamakta ve “Yarı çevre”, “çevre” ve “çekirdek” tasnifi, kuramın temel iskeletini oluşturmaktadır²¹⁵. Marksist politik ekonomiden esinlenen ve tarihsel yapısalcı yaklaşıma sahip olan bu kurama göre dünyada ekonomik ve siyasi güç eşitsiz bir biçimde dağılmıştır. Bu yönüyle göç, sermaye birikim sürecinin yayılmacı yapısı gereği ucuz emeğin sermaye için harekete geçirilmesinin bir sonucu olarak gerçekleşmektedir. Sermayenin olduğu yerde, emeğin arz-talep dengesi arz aleyhine bozulursa veya mevcut emek potansiyeli yeterince esnek ve ucuz değilse, gelişmiş ülke ekonomileri göçmen işgücüne başvurmaktadır²¹⁶. Kısacası dünya sistemi kuramına göre kapitalist yayılma sürecinin sonunda Çevre ve Yarı Çevre ülkelerinin denetiminde bulunan hammadde ve işgücü, merkez ülkelerin kontrolüne geçmektedir. Söz konusu merkez ülkelerindeki olası bir işgücü açığı, çevre ülkelere doğru göç akımları ortaya çıkarmaktadır²¹⁷.

²¹² Abadan Unat, s.XVIII.

²¹³ Devrim Gül Vural, *Uluslararası Göçmen Kaçakçılığı ve İnsan Ticareti*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, Isparta 2007, s.15.

²¹⁴ Theda Skocpo, “Wallerstein's World Capitalist System: A Theoretical and Historical Critique”, *American Journal of Sociology*, 82(5), 1977, s.1081.

²¹⁵ Kathy Chen , “Wallerstein’s World Economic System Theory” *Industrial America*, 2010, Erişim Tarihi: 28.03.2012, <http://www.contrib.andrew.cmu.edu/~kathyc/files/written/wallerstein.pdf>

²¹⁶ Savaşan, s.13.

²¹⁷ Yalçın, s.40.

1.4.7. İlişkiler Ağı (Network) Kuramı

İlişkiler Ağı (Network) Kuramı, göçmenlerin gerek göç ettikleri ülkelerde, gerekse ülkeler arasında kurdukları sosyal ağların varlığına ve onların sayesinde meydana gelen göç hareketlerine dayanmaktadır. Göçe etki eden söz konusu ağlar, sosyal temellere oturtulmuş bir şekilde zayıf ve güçlü ağlar şeklinde ortaya çıkmaktadır²¹⁸. Sosyal ağlar, belli bir yerleşim yerine önceden göç etmiş olanlarla yeni göç etmiş olanlar arasında kurulan ve etnik, dinsel, hemşerilik ve dostluk temelinde gelişen ilişkiler bütünüdür.

Sosyal ağlar, her ek göçmen tarafından genişletilip güçlendirildiği için potansiyel göçmenler, göç edilen ülkede hâlihazırda kurulmuş ağlardan ve etnik topluluklardan kolaylıkla faydalanabilmektedirler. Nitekim göç araştırmaları sosyal ağların göç planlarında ve göç edilecek yerin seçiminde belirleyici olduğunu ve bu anlamda göç kararları üzerinde önemli ölçüde etki ettiğini ortaya koymaktadır. Sosyal ve kültürel bağlamda ele alınan yaşam döngüsü veya eğitim gibi faktörler, doğrudan veya dolaylı olarak göç kararına etki etmektedir. Sosyo-kültürel faktörler üç şekilde göç kararına etki etmektedir: Birincisi, göçün gerçekleşip gerçekleşmeyeceğine; ikincisi, ne şekilde gerçekleşeceğine, yani kalıcı mı yoksa dairesel bir biçimde mi olduğuna; üçüncüsü ise, göçmenlerin yeni ortamdaki deneyimlerine²¹⁹ göre etki etmektedir.

Network kuramına göre sosyal ağlar arkadaş ve aile gibi kişisel ilişkiler üzerinden oluşturulduğu gibi işverenler ve işçiler dahil ticari ortaklar, seyahat acenteleri, kaçakçı ve tacirlerle de oluşturulabilmektedir. Söz konusu ağlarla olan ilişkiler gönüllü veya gönülsüz olabilir. Ama ağlar, bir takım bilgileri yaymak dahil, göçü kolaylaştıracak pek çok imkan sağlayabilmektedir. Bu ağlar, göç veren ülke, göç alan ülke, yani hedef ülke ve bu ikisi arasındaki transit ülkeler olarak tanımlanan üçgende çalışmaktadır²²⁰. Öte yandan daha önce göç edilmiş hedef bölgedeki göçmenler ile başlangıç bölgesinde göç etmeyi amaçlayan göçmenler arasındaki network bağlantıları, göçü amaçlayan

²¹⁸ Çağlayan, s.65.

²¹⁹ Sonja Haug, "Migration Networks and Migration Decision-Making", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 34(4), 2008, p.588.

²²⁰ Khalid Koser and Charles Pinkerton, *The Social Networks of Asylum Seekers And The Dissemination of Information About Countries of Asylum*, Home Office London 2002, s.36.

bireylerin göç maliyetlerini önemli ölçüde düşürebilmektedir²²¹. Bu kapsamda göçmen ağları göç sürecini 4 yönden etkilemektedir. Uyarıcı göç, kolaylaştırıcı göç, vazgeçirici göç ve kanallık göç bu yönler arasındadır²²². Özellikle uzun süreli göç zincirlerinde sosyal ağların en önemli rollerinden biri ev sahibi ülkeye yeni göçmenler çekmektir. Ayrıca göç veren ülke ile göç alan ülke arasında sürekli bir bilgi ve kaynak akışını kolaylaştırarak maliyetleri azaltmak²²³ da sosyal ağların rolleri arasındadır.

Bu kapsamda, göç ağlarının önemli değişkenleri sayılan daha önce göç etmiş aile üyeleri ve komşularla temas, oldukça önem taşımaktadır. Öncü göçmenler göç edecek yerdeki bireylere iş arama, maaş durumları, güven, göçün maliyet ve riskleri hakkında önemli destekler sağlamaktadır. Ayrıca öncü göçmenlerin bu tür sorunların üstesinden nasıl gelineceği ve göç maliyetlerinin finanse edilmesi noktasında da önemli katkıları olmaktadır²²⁴. Networklar göçün yanı sıra özellikle kentsel ekonomik büyümeye de önemli ölçüde katkı sağlamaktadırlar. Konuyla ilgili yapılan ampirik çalışmalarda söz konusu katkı açıkça görülmektedir²²⁵. Nitekim Meksika'dan ABD'ye doğru gerçekleştirilen göç hareketlerinde sosyal ağların ne denli önemli katkı sağladığı ampirik olarak tespit edilmiştir²²⁶. Haug, sosyal ağların göç kararına etkisini göstermek amacıyla makro-mikro ve orta düzey olmak üzere üç model geliştirmiştir²²⁷. Sözü edilen model Şekil 1.4'te sunulmuştur.

²²¹ Derik Gelderblom and Whyne Adams, "The Limits And Possibilities of Migrant Networks", *Migration in South and Southern Africa*, (Ed.Pieter Kok, Derik Gelderblom, John Oucho , Johan van Zyl) HSRC Press South Africa 2006, s.227.

²²² Gelderblom and Adams, p.233.

²²³ Karsten Paerregaard, *Peruvians Dispersed: A Global Ethnography of Migration*, Publisher: Lanham : Lexington Books, 2008, s.83.

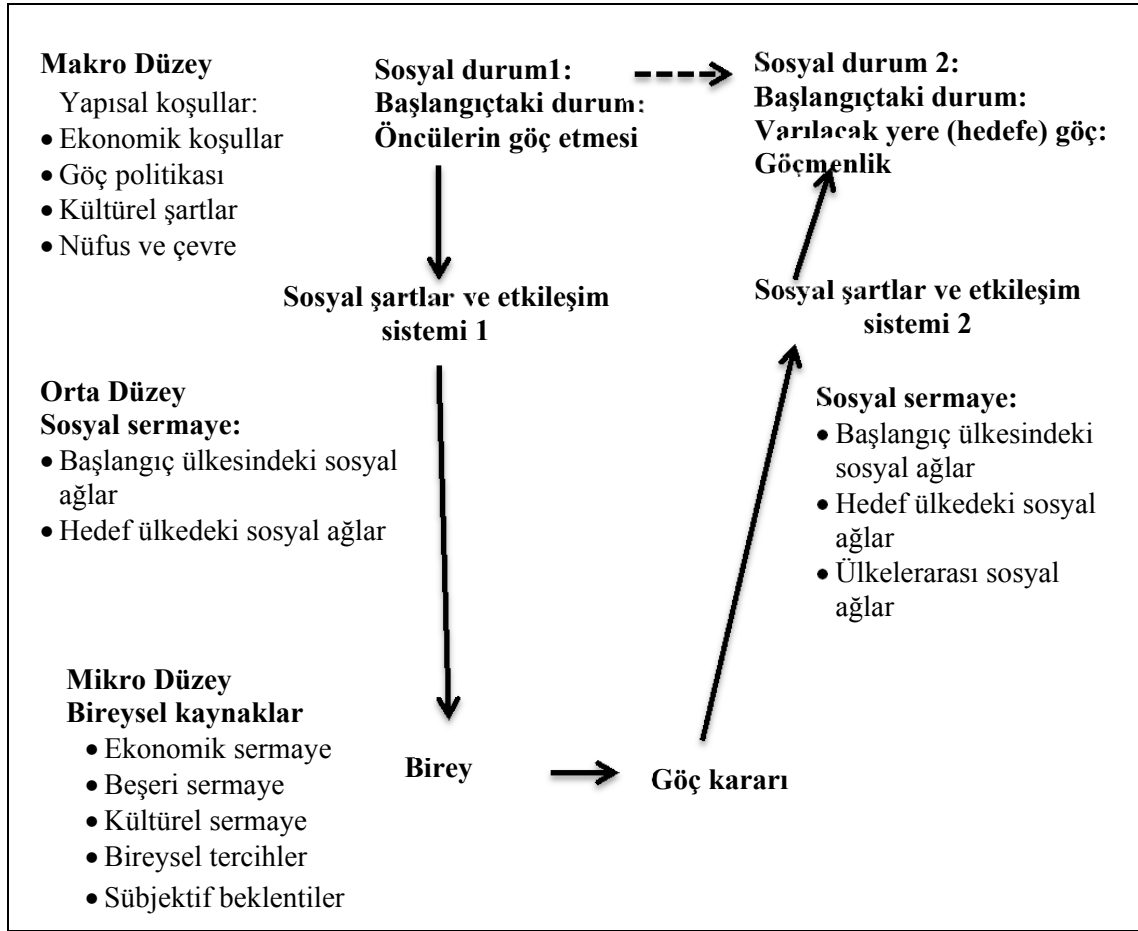
²²⁴ J. Edward Taylor, "International Migration And Economic Development", *International Symposium On International Migration And Development*, Turin, Italy, 28-30 June 2006 s.4. Erişim Tarihi: 06.04.2012,

http://www.un.org/esa/population/migration/turin/Symposium_Turin_files/P09_SYMP_Taylor.pdf

²²⁵ Colin Vincet and Betty Macleod, "An Application of Network Theory to Migration Analysis", *Canadian Studies in Population*, 1, 1974, s.45.

²²⁶ Richard Mines and Alain de Janvry, "Migration to the United States and Mexican Rural Development: A Case Study", *American Journal of Agricultural Economics*, 64(3), 1982, s.444.

²²⁷ Sonja Haug, "Migration Networks and Migration Decision-Making", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 34(4), 2008, p.590.

Şekil 1.4. Sosyal Ağlar ve Göç Kararı Alınmasının Çok Düzeyli Modeli

Buna göre başlangıç bölgesinde yer alan bireyin göç kararına sosyal, kültürel ve bireysel pek çok değişken etki etmektedir. Makro, orta ve mikro düzeyde göç etki eden bu değişkenler bir bütün olarak sosyal ağları temsil etmektedir. Dolayısıyla gerek göç kararının alındığı başlangıçtaki ülke, gerekse göç edilecek hedef ülke ve bu ikisi arasındaki sosyal ağlar, bireylerin göç kararlarına önemli ölçüde etki etmektedir.

1.4.8. Parekh'in Üçlü Göç Kuramı

Hindistanlı siyaset kuramcı Bhikhu Parekh, göçe ilişkin görüşlerini üç başlık altında sınıflandırarak açıklamıştır. Bunlar Yalçın'ın aktardığına göre şu şekilde açıklanmaktadır²²⁸:

²²⁸ Bhikhu Parekh, "Three Theories of Immigration", (Ed.Sarah Spencer, 1994), *Strangers and Citizens: A Positive Approach to Migrants and Refugees*, London: IPPR/Rivers Oram 1994, ss.93-97, (Aktaran: Yalçın, ss.40-44.)

- 1) Liberal Görüş:** Bireyler herhangi bir toplumun beklentilerine cevap verecek kapasitedeyse, göç etmelerinin önünde herhangi bir engel yoktur. Yani rahatlıkla bu toplumlara göç edebilirler. Din, dil, ırk ve siyasal görüşlerden bağımsız olarak gerçekleşen bu süreçte bağımlı olunan tek değişken devletin kontrolüdür.
- 2) Toplumcu Görüş:** Liberal görüşün aksine tek tek bireyler yerine toplumu bir bütün olarak ele alan toplumcu görüş, göçe daha temkinli yaklaşmaktadır. Buna göre bir ülkede işgücü talebi varsa, bu talebin karşılanacağı göçmenlerin nitelikleri çok önemlidir. Dolayısıyla göçmenlerin toplumun kültürel dokusuyla uyuşmasını temel kriter olarak gören ve “uyum” konusuna dikkat çeken toplumcu görüşe göre göçmenlik konusunda seçici davranılmalıdır.
- 3) Etnik veya Milliyetçi Görüş:** Etnik görüş diğerlerinden farklı olarak toplumu kan bağı ve kolektif içgüdüler temelinde ele almaktadır. Dolayısıyla göç konusuna milliyetçi bir bakış açısından hareketle değinen görüşe göre, göç edilecek kişilerin o ülkeyle kan bağıının olması gerekmektedir. Bunun yanı sıra eğer ülkede bir işgücü talebi varsa, söz konusu talebin karşılanması noktasında ancak geçici bir süreliğine göçe izin verilmelidir.

Parekh, göçü devlet-toplum-birey üçgeninde ele alarak öncelikle bireysel özgürlükler çerçevesinde, yani liberal görüş çerçevesinde ele almakta; sonrasında ise tam tersi bir eksene dikkat çekerek göçü toplumsal bağlamıyla ele alıp analiz etmektedir. Buna göre toplumcu bakış açısında göçmenin değil, onu kabul edecek olan toplumların veya ülkelerin öncelikleri önem taşımaktadır. Yani göçmenlik konusu tamamen toplumun çıkarları doğrultusunda ele alınmaktadır.

1.4.9. Göç Sistemleri Kuramı

Göç sistemleri kuramı, göçü uluslararası ilişkiler bağlamında ele alarak ekonomi-politik bir temele oturtmaktadır. Buna göre birden fazla ülke karşılıklı olarak bir göçmen değişimiyle göç sistemi ve ilişkiler zinciri kurmaktadır. Kurulan ilişki coğrafik olarak yakın ülkeler arasında olabileceği gibi uzak ülkeler ve bölgeler arasında da gerçekleşebilmektedir. Meksika ve ABD arasında kurulan göç ve göçmenlik ilişkisi bu duruma uygun bir örnektir²²⁹. Dolayısıyla kuram, göçü ulus-devletlerle uyumlu bir

²²⁹ Çağlayan, “Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi”, s.82.

şekilde işleyen sosyo-kültürel, jeopolitik ve ekonomik faktörler ve politikaların bir ürünü olarak ele almaktadır²³⁰.

Göç sistemleri kuramına göre göçle bağlantılı bir sosyal hareket, beraberinde makro ve mikro yapılarda getiri sağlayıcı özellikte karşılıklı bir etkileşim yaratmaktadır. Bu bağlamda makro yapılar kurumsal faktörleri temsil ederken mikro yapılar göçmenlerin inanç ve davranışlarını ve kendi aralarındaki iletişim ağlarını temsil etmektedir. Kurama göre makro yapılar göç alan ve veren ülkeler arasındaki göçün kontrolünü ve göçmenlerin yerleştirilmesi işlemlerini temsil ederken²³¹, mikro yapılar ise sosyal ağları temsil etmektedir²³².

Kuram, göçün gerçekleştiği başlangıçtaki (origin) ülke ile varılacak (destination) hedef ülke arasındaki farklılıklara yer vermektedir²³³. Dolayısıyla Zolberg'e göre çok sayıda koşulun şekillendirdiği bir dünyada göçün önündeki uluslararası sınırlar küresel eşitsizliği korumaya hizmet etmektedir. Söz konusu durum, son yıllarda kapitalist demokrasiler tarafından da teyit edilmiştir. Zira bu ülkeler belli göç akımlarına izin vermekle birlikte, göçe karşı koruyucu duvarlar veya kapılar inşa etmişlerdir. Kapılardan birine ihtiyaç duyulan işgücünün temin edilmesi için; diğerine ise az sayıdaki sığınmacının girebilmesi için izin verilmiştir. Uluslararası göçlerin geleceği, büyük ölçüde bu kapıların nasıl manipüle edileceğine bağlıdır²³⁴.

1.4.10. Marksist Kuramda Göç Olgusu

Marks'ın başlı başına bir göç kuramı olmamasına rağmen, ünlü eseri *Kapital*'in birinci cildinde tarımsal nüfusun topraksızlaştırılması ve sanayideki gelişmelere (makineleşme) bağlı olarak ortaya çıkan işsizlerin durumları üzerinden göçe dair çarpıcı tespitlere yer vermektedir.

Buna göre özellikle İngiltere'de serfliğin 14. yüzyılın sonuna doğru tamamen ortadan kalkmasıyla kendi toprağını işleyen ve mülk sahibi olan bir köylü sınıfı ortaya çıkmıştır. Fakat kapitalist üretim tarzının temellerinin atıldığı dönemlerden itibaren

²³⁰ Jack DeWaard, Keuntae Kim and James Raymer, "International Migration Systems: Evidence from Harmonized Flow Data" *Working Paper*, Center for Demography and Ecology (CDE), 2009, s.2.

Erişim Tarihi: 12.03.2012 <http://paa2010.princeton.edu/download.aspx?submissionId=100967>

²³¹ Stephen Castles ve Mark. J. Miller, *The Age of Migration*, Mcmillan, London, 1998, s.24 (Aktaran: Çağlayan, s.82,83.)

²³² Çağlayan, s.83.

²³³ DeWaard, Kim, ve Raymer, s.4.

²³⁴ Zolberg, s.406.

krallık iktidarının evlerde ve şatolarda görevli olan hizmetliler ve uşak takımına yol vermesiyle emek pazarına serbest bir proletarya (emekçi) kitlesinin sürülmüş olması, beraberinde feodal beyleri de harekete geçirmiştir. Büyük feodal beyler, köylüleri sahip oldukları topraklardan zorla söküp atarak, yani onları mülksüzleştirerek ve topraklarına el koyarak çok daha fazla proletarya yaratmışlardır. Flaman yünlü manüfaktürünün hızla gelişmesine bağlı olarak İngiltere’de yün fiyatlarının yükselmesi bu akımı daha da hızlandırmıştır. Süreç öyle bir hal almıştır ki, İngiltere’nin nüfus bakımından hiçbir zaman şimdiki kadar kısır olmadığı söylenmektedir. Geriye büsbütün göçüp gitmiş, ya yarısı ya da dörtte biri yok olmuş kentler ve kasabaların olduğu bir durum ortaya çıkmıştır²³⁵. Yukarıdaki değerlendirmelerde de görüldüğü gibi Marksist teoride, göç olgusuna özellikle toprak sahiplerinin zorla mülksüzleştirilmesine bağlı olarak ortaya çıkan bir tür “zorunluluk” temelinde yaklaşılmaktadır. Yani insanların mülksüzleştirilerek göçe zorlandığı ve bu göç sürecinin sonunda da emek piyasasına bol ve ucuz bir işgücü kitlesinin yaratıldığına vurgu yapılmaktadır.

Marks bu durumu şöyle ifade etmektedir: “*Makinenin fabrikadan sürüp çıkardığı işçiler kapitalistler emrine amade işçi sayısını arttırmak üzere doğrudan emek pazarına atılırlar*”²³⁶. Sanayideki bu gelişmelerin tarım kesimine de sirayet ettiğini belirten Marks, bu sürecin işçilerin buldukları toprakları terk etmesiyle, yani göç etmeleriyle sonuçlanacağını ifade etmektedir. Nitekim Marks’a göre: “*İngiliz yünlü sanayiindeki gelişmelerin, ekilebilir toprakların koyunlar için mera haline getirilmesiyle birlikte, tarım işçilerini gereksiz hale getirerek, bunların kitleler halinde kentlere akmasına yol açtığı da aynı derece de kesindir*”²³⁷.

Öte yandan sanayileşmenin bir sonucu olarak kırsaldan kentlere doğru gerçekleşen kitlesel göç hareketleri, beraberinde fazladan bir işgücü arzı meydana getirmekte, fakat bu arz fazlalığı massedilememektedir. Ortaya çıkan işgücü fazlalığı, Marksist kuramda “yedek işgücü ordusu” şeklinde nitelendirilmektedir. Yaratılan yedek işgücü ordusu özellikle kitlesel işgücü göçlerinin temel başlangıç kaynağını oluşturmaktadır. Zira uluslararası emek göçünün önemli ölçüde buradan beslendiği söylenebilir.

²³⁵ Karl Marks, *Kapital Cilt I*, (Çev. Alaattin Bilgi), Eriş Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2003, s.616,617.

²³⁶ Marks, s.380.

²³⁷ Marks, s.383.

1.4.11. Diğer Kuramlar ve Göçe İlişkin Bazı Modeller

Göç olgusunu doğrudan ele alarak açıklayan kuramların yanı sıra dolaylı olarak göçü açıklayan çeşitli kuramlar da mevcuttur. Fakat bu kuramları geliştirenler özellikle bölgesel ve uluslararası işgücü göçlerini referans alarak çeşitli göç analizleri yapmışlardır. **İkili emek piyasası kuramı** bunlardan biridir.

İşgücü piyasasının “birincil” ve “ikincil” piyasa olarak ikiye ayrıldığı bu kurama göre birincil piyasa; yüksek ücret, sürekli istihdam, iş güvenliği ve ücret artışı sağlayan imkânlarla tanımlanırken; *ikincil* piyasa, bu tanımların tam tersiyle, yani kötü çalışma koşulları, düşük ücret vb. kavramlarla tanımlanmaktadır. Buna göre birincil piyasada yer alan işler *sermaye yoğun* endüstrilerken, ikincil piyasadakiler *emek-yoğun* endüstrilerdir²³⁸. Daha önce kısaca değinilen Lewis’in ikili işgücü piyasaları kuramı bu anlamda dikkate değerdir. Lewis’e göre az gelişmiş ülkelerde geleneksel ve kapitalist olmak üzere ikili bir yapı söz konusudur. Bu kapsamda ekonominin büyük sektörlerinde emeğin marjinal veriminin önemsiz, sıfır ve hatta negatif olduğu ve nüfusun (emeğin) sermaye ve doğal kaynaklara göre hayli yüksek olduğu ülkelerde sınırsız bir emek arzı söz konusudur. Marjinal verimliliğin önemsiz veya sıfır olup olmadığı Lewis analizinde hayati öneme sahiptir. Çünkü bu ekonomilerde emeğin fiyatı geçimlik ücret düzeyindedir²³⁹. Dolayısıyla emek arzı talebini aştığı sürece emeğin bu *sınırsız* niteliği devam edecektir²⁴⁰. Ayrıca bu ikili yapı, zamanla işgücü talebinde de patlamaya yol açtığı için bu ayrımı yaşayan ülkelerdeki işgücü fazlası geleneksel sektörden modern sektöre göç etmektedir. Ama bu göç veya transfer süreci homojen bir şekilde olmamaktadır. Uzun dönemde arz fazlası belli bir noktadan sonra (Lewis dönüm noktası) düşme sürecine girmektedir²⁴¹.

Neo-klasik bir temele oturan bu kuram, özünde geleneksel ekonomilerde ortaya çıkan işgücü fazlasının modern kapitalist ekonomilerdeki işgücü talebinin karşılanması noktasında buralara göç edeceğini vurgulamaktadır. Göçü dolaylı olarak açıklayan bu kurama göre, nüfusun çok yüksek olduğu az gelişmiş ekonomilerde sermaye kıt kaynak

²³⁸ Işıl Ünal, “İşgücü Piyasalarında Eğitimsel Niteliklerin Rolü”, *A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 24(2), 1991, s.754,755.

²³⁹ W. Arthur Lewis, “Economic Development with Unlimited Supplies of Labour”, *The Manchester School*, 22(2), 1954, s.141.

²⁴⁰ Lewis, s.142.

²⁴¹ Selma Sevinç Orhan ve Ahmet Can Bakkalcı, “Çin’de İkili İstihdam Yapısı ve Küresel Etkileri”, *Sosyoekonomi*, 2, 2009, s.61.

olarak ön plana çıktığı için sermaye başına emek oranı hayli düşüktür. Dolayısıyla sınırsız bir işgücü potansiyeline ulaşan böyle ekonomilerde veya ülkelerde emeğin marjinal verimliliği sıfıra yakın veya sıfır olurken, ücretler de epey düşük seyretmektedir. Öte tarafta ise özellikle sermaye bolluğuna rağmen emek kıtlığı çeken gelişmiş ülkelerde muazzam bir emek talebi ortaya çıkmaktadır. Emeğe yönelik yüksek ücret ve yüksek talep, beraberinde buralara bir göç akımına yol açmaktadır.

İşgücü göçü teorilerinden bir diğeri ise **sosyal sistemler kuramıdır**. Bu kuram göç olgusunu iktisat yerine sosyolojik bir çerçevede ele almaktadır. Kurama göre göç sürecinde, göçü kabul eden ülkeler kendilerine işgücü gönderen ülkelere göre hem doğrudan hem de dolaylı olarak daha fazla fayda sağlamaktadır. Söz konusu faydaları; işgücü fazlasının azaltılması, sosyal gerilimlerin hafifletilmesi, döviz ele etme, geri dönenlerin teknik bilgi donanımına sahip olmaları şeklinde sıralamak mümkündür²⁴². Bununla birlikte kuramın temsilcileri göç kararını kişisel boyutta ele alarak bu kararın gönüllü bir karar olduğunu belirtmektedirler²⁴³.

Göçü kolektif bir olgu olarak ele alıp **sosyojenik (sosyal ve psikolojik temelli) göç kuramını** (*A Sociogenic Migration Model*) geliştiren Koopel ise sosyal toplulukların *farklılaşma* ve *merkezileşme* şeklinde iki kritik yapısal boyuta sahip olduğunu ve bu noktada göçün toplumsal örgütlenme ve sosyal değişimle doğrudan ilişkili olduğunu belirtmektedir²⁴⁴. Göçe yönelik başka bir açıklamayı da **Schultz** yapmıştır. Ona göre göç kararında daha iyi bir iş, ücret ve maaş yapısı, okullaşma oranı, eğitim ve sağlık yatırımları oldukça etkili olmaktadır. Schultz bu yüzden kişisel gelir dağılımı ve beşeri sermaye yatırımlarına özel bir vurgu yapmaktadır²⁴⁵.

1960'lı yıllarda iç göçe ilişkin başka bir analiz de **Sjaastad** tarafından yapılmıştır. Sjaastad, göçün hem kamu hem de özel maliyet ve getirilerini tanımladığı çalışmasında, göçteki yatırımların getirileri yerine, göç oranlarıyla gelir farklılıkları arasındaki ilişkiyi belirlemeyi amaç edinmiştir²⁴⁶. Buna göre gelir veya kazanç ile göç arasında

²⁴² Gezgin, s.39

²⁴³ Gezgin, s.41.

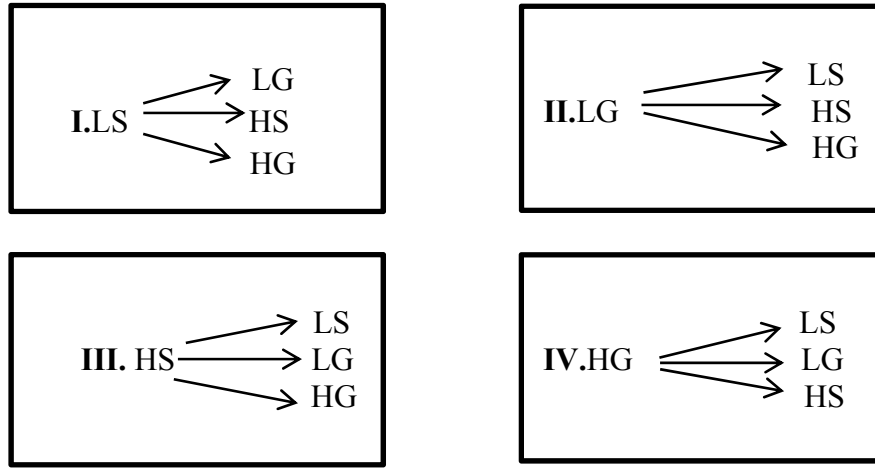
²⁴⁴ Bruce Koppel, "Toward Sociogenic Migration Theory", *International Migration Review*, 10(2), 1976, s.233,235.

²⁴⁵ Theodore W. Schultz, "Reflections on Investment in Man", *Journal of Political Economy*, 70(5), 1962, s.2.

²⁴⁶ Larry A. Sjaastad, "The Costs and Returns of Human Migration", *The Journal of Political Economy*, 70(5), 1962, s.80.

beklenildiği gibi doğrudan bir ilişkinin olduğu; yüksek kazancın net iç göç ile ilişkili olduğu, düşük kazancın veya gelirin de net dış göçle ilişkili olduğu tespit edilmiştir²⁴⁷.

Bernard Okun ve Richard W. Richardson ise bölgesel gelir eşitsizliği ve iç göç başlıklı çalışmasında, göç olgusunu bölgeler arasındaki gelir eşitsizlikleri ve büyüme düzeylerine göre analiz etmektedir. Analizlerini ABD'nin farklı bölgeleri arasındaki kişi başı gelir ve büyüme düzeylerinin üzerine kurarak aşağıdaki dört çekim merkezli modeli geliştirmişlerdir²⁴⁸.

Şekil 1.5. Okun- Richardson Modelindeki Dört Çekim Alanı

Modele göre dört bölgeden hangisinin göç için çekim merkezi olacağı, onların kişi başı gelir ve büyüme düzeylerine bağlıdır. Burada;

LS: Durgunluğun düşük olduğu bölgeyi & Kişi başı gelirin düşük olduğu bölgeyi
LG: Büyümenin düşük olduğu bölgeyi & Kişi başı gelirin düşük olduğu bölgeyi
HS: Durgunluğun yüksek olduğu bölgeyi & Kişi başı gelirin yüksek olduğu bölgeyi
HG: Büyümenin yüksek olduğu bölgeyi & Kişi başı gelirin yüksek olduğu bölgeyi temsil etmektedir. Buna göre;

LS bölgesi taşıdığı özellikler gereği dışarıya göç verme eğilimi taşımaktadır. Hatta bu bölge göçün bizzat başlangıç noktasını (*origin*) oluşturmaktadır. Çünkü tarımsal faaliyetlerin yoğun olduğu böyle bölgelerde yüksek doğurganlık oranlarından dolayı aşırı bir işgücü arzı meydana gelmekte ve sonuçta dış göç olgusu ortaya çıkmaktadır²⁴⁹.

²⁴⁷ Sjaastad, s.82.

²⁴⁸ Bernard Okun ve Richard W. Richardson “Regional Income Inequality and Internal Population Migration”, *Economic Development and Cultural Change*, 9(2), 1961, s.132,133.

²⁴⁹ Okun ve Richardson, s.133.

LG bölgesinin göç verme eğilimi ülkedeki diğer bölgelerin ekonomik durumlarına bağlıdır. O yüzden uzun vadede göçün bu bölge üzerindeki etkisi hakkında kesin sonuçlara varmak mümkün değildir. Fakat bu bölgede tarımsal üretimde makineleşmeye bağlı olarak emeğin sermaye ile ikame edilmesi, göç eğilimine giren bir nüfus veya işgücü yaratmaktadır²⁵⁰.

HS bölgesinde yaşayan insanların net ihracatçı olması, yani göçe meyilli olması muhtemeldir. Özellikle de yüksek büyümeye sahip bölgelerdeki çekici ekonomik fırsatlar bunda çok etkilidir. Ayrıca bu bölge göçün başlangıç (origin) bölgesi olduğu için buraya göçmen girişi olası değildir²⁵¹.

HG bölgesinde hem kişi başı gelir hem de yüksek düzeyde bir büyüme gerçekleştiği için aynı zamanda ciddi bir işgücü talebi de doğmaktadır. Bu özelliğinden dolayı, bölge önemli göç akımlarının net alıcısı konumundadır. Dolayısıyla bu bölgede ortaya çıkacak olan ücret yapısı diğer bölgelerdeki işgücünü buralara çekecektir. Ayrıca bu bölgelerdeki doğurganlık oranları düşük gelire sahip kırsal alanlarla kıyaslandığında hayli düşük olacaktır. Sonuç olarak göçün uzun dönemde bu tür bölgelerdeki etkisi gayet açıktır²⁵².

Bölgelere genel olarak bakıldığında, LS bölgesi dışarıya göç verme eğilimindeyken; taşıdığı özellikler bakımından HG bölgesi net göç alan bir konumdadır. Fakat diğer iki bölgenin diğer bölgelere olan bağımlılıkları sebebiyle göç alıp verme durumlarına dair kesin bir eğilimden söz etmek mümkün değildir.

Afrika'da kırsal alanlardan kentlere doğru gerçekleşen göçü analiz eden **Derek Byerlee** de çalışmasında özellikle göç kararına etki eden faktörler üzerinde durmaktadır. Ona göre bireylerin göç kararını etkileyen politika değişkenleri iki grupta toplanabilir. Bunlar²⁵³:

- a) Parasal maliyetler ve kırsal ve kentsel gelirlere ilişkin geri dönüşler, eğitim, kırsaldan ve kentten gelen göçmen havaleleri, yani transfer edilen kaynaklar ve emek piyasasına dair bilgilerdir.

²⁵⁰ Okun ve Richardson, s.134.

²⁵¹ Okun ve Richardson, s.136,137.

²⁵² Okun ve Richardson, s.140.

²⁵³ Derek Byerlee "Rural-Urban Migration in Africa: Theory, Policy and Research Implications", International Migration Review, 8(4), 1974, s.552.

b) Fiziksel veya parasal olmayan maliyetler ve risklere ilişkin geri dönüşler, kentsel yaşam tarzı vb. değişkenlerdir.

Göçle ilgili buraya kadar yer verilen teorik çalışmaların yanı sıra Lowry tarafından geliştirilen ekonometrik modele de bakmakta yarar vardır. Nitekim Rogers, iç göçü test ederken, diğer birçok çalışma arasında sadece Lowry'nin modelini²⁵⁴ tatminkâr bulmuştur²⁵⁵. Karşılaştırmalı ekonomik fırsatlar ve göç akışları arasındaki ilişkinin incelendiği Lowry modeli, aşağıdaki gibi formüle edilmiştir.

$$M_{ij} = k \left[\left(\frac{U_i}{U_j} \right) \left(\frac{W_j}{W_i} \right) \left(\frac{L_i L_j}{D_{ij}} \right) \right] \quad \text{veya logaritmik şekliyle;}$$

$$\ln M_{ij} = b_0 + b_1 \ln U_i + b_2 \ln U_j + b_3 \ln W_i + b_4 \ln W_j + b_5 \ln L_i + b_6 \ln L_j + b_7 \ln D_{ij}$$

M_{ij} : i 'den j 'ye göç edenlerin sayısını

$L_i L_j$: Sırasıyla i ve j 'deki tarım dışı işgücü miktarını

$U_i U_j$: Sırasıyla i ve j 'deki işsizliği

$W_i W_j$: Sırasıyla i ve j 'deki saat ücretini

D_{ij} : i ve j arasındaki mesafeyi temsil etmektedir.

²⁵⁴ Ira S. Lowry, "A Model of Labor-Force Migration: A. Working Paper", (*unpublished manuscript*) Institute of Government and Public Affairs, University of California at Los Angeles, 1964.

²⁵⁵ Rogers, s.262.

İKİNCİ BÖLÜM

İÇ GÖÇE İLİŞKİN LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Göç olgusu; yer, mekân ve zaman kavramları ile göçün türü bağlamında ele alındığında, ulusal sınırların ötesinde evrensel bir nitelik arz etmektedir. Bu perspektiften hareketle çok boyutlu bir süreç olan göçün sebep ve sonuçlarıyla her kentin her bölgenin, her ülkenin ve böylelikle bütün dünyanın yaşadığı evrensel bir sorun olduğu söylenebilir. Dolayısıyla gerek yurt içinde, gerekse yurt dışında göç konusuna yönelik yapılan bilimsel çalışmaların sayısı oldukça fazladır.

Söz konusu çalışmaların kapsamı ve niteliği, göçün türüne göre değişebilmektedir. Ayrıca iç göç konusunda örneklem, yöntem ve ele alınan şehir, bölge ve ülke itibariyle çok zengin bir teorik ve ampirik literatür olduğu için, burada yıllar itibariyle seçilmiş bazı çalışmalara yer verilmektedir. Seçim yapılırken, özellikle regresyon ve benzeri ekonometrik analizlerle iç göç olgusunu ele alan çalışmalar tercih edilmiştir. Tercih kriteri olarak da; yaş, kişi başı gelir, eğitim, sağlık vb. sosyo-ekonomik göstergeler ile nüfus sayımı ve ankete dayalı verilerin kullanılmasına dikkat edilmiştir. Zira bu çalışma, iç göç konusunu söz konusu göstergeler bağlamında ele alarak analiz etmektedir. Ayrıca hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerdeki çalışmalara yer verilerek Türkiye’de konuyla ilgili yapılan çalışmalarla bir karşılaştırma imkanı elde edilmesi amaçlanmıştır.

2.1. Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Yapılan Çalışmalar

İç göç konusundaki yabancı literatürün tarihsel gelişimi Türkiye’ye kıyasla daha erken dönemlerde başlamaktadır. Türkiye’deki çalışmalar 1990’lardan itibaren artış kaydetmişken, yabancı literatürdeki artış süreci, 1980’den itibaren başlatılmıştır. Bununla birlikte 1980 öncesinde de sonuçları bakımından dikkat çekici bir yabancı literatürden söz etmek mümkündür. Dolayısıyla yabancı literatürün tarihsel ayrımında Türkiye’den farklı olarak 1980 öncesi ve sonrası gibi bir sınıflandırılmaya gidilmiştir.

2.1.1. 1980 Öncesi Dönemde Yapılan Uygulamalı Çalışmalar

1967 yılında Rogers tarafından yapılan çalışmada, Kaliforniya’daki bölgeler arası göç akışlarının mekânsal değişimi ve karşılaştırmalı ekonomik fırsatlar arasındaki ilişkinin derecesi istatistiksel olarak sınanmıştır. Basit regresyon modelinin kullanıldığı

çalışmada 1955-1960 arası göç verileri kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre karşılaştırmalı ekonomik fırsatların Kaliforniya'daki bölgeler arası iç göçe önemli ölçüde etki ettiği tespit edilmiştir. Ayrıca bölgeler arası göç akışlarının cinsiyete ve yaşa göre değişiklik gösterdiği de saptanmıştır. Buna göre erkekler kadınlara göre oldukça yüksek oranda göç akışlarına konu olurken, göç akışları en fazla 20-24 yaş döneminde meydana gelmektedir²⁵⁶.

1967'deki başka bir çalışmada ise bölgeler arası göçte gelirin ve diğer değişkenlerin etkileri tahmin edilmiştir. Gana üzerine yapılan bu çalışmada 1960 yılının nüfus verileri kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre yüksek gelir ve göç arasındaki esneklik yüksek olduğu için bireylerin, ücret düzeylerinin yüksek olduğu bölgelere göç etme eğiliminde oldukları tespit edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda R² değeri %91 gibi oldukça yüksek bir düzeyde çıkmıştır. Çalışmada ayrıca eğitimin göçe negatif etki ettiği de tespit edilmiştir²⁵⁷.

1974'te Munro tarafından yapılan çalışma Türkiye'deki iç göçleri ele almaktadır. Bu çalışmada, 1960-65 yılları arasında Türkiye'de yaşanan iç göçlerin hangi faktörler tarafından etkilendiği incelenmiştir. Bu amaçla itici güçler bağlamında bir model kurulmuştur. Çalışmada kabul edilen varsayımlardan birincisi, göçü etkileyen ilk itici gücün tarımsal bölgelerden kaynaklandığı; ikincisi ise, göçün "aşamalı" bir şekilde meydana geldiğidir. Buna göre kişiler, önce yakın yerlere (kasaba veya kent merkezi), daha sonra da başlıca çekim merkezlerine göç etmektedirler. Munro kurduğu modelin beşeri sermayeye dayalı diğer göç modellerinden farklı olduğunu iddia etmektedir²⁵⁸.

2.1.2. 1980 Sonrası Dönemde Yapılan Uygulamalı Çalışmalar

1981'de Newman yaptığı çalışmayla Okun-Richardson Modelini Almanya örneği üzerinde test etmiştir. Buna göre gelir farklılıklarının yanı sıra genişleyen iş fırsatlarıyla net göç arasında doğrudan pozitif bir ilişki bulunmuştur. Ayrıca yüksek doğurganlık oranları ve tarımsal faaliyetlerin de göç üzerindeki etkileri test edilmiştir.²⁵⁹ 1984'te

²⁵⁶ Andrei Rogers, "A Regression Analysis of Interregional Migration in California", *The Review of Economics and Statistics*, 49(2), 1967, ss. 262-267.

²⁵⁷ Ralph E. Beals, Mildred B. Levy and Leon N. Moses, "Rationality and Migration in Ghana", *The Review of Economics and Statistics*, 49(4), 1967, ss. 480-486.

²⁵⁸ John M. Munro "Migration in Turkey", *Economic Development and Cultural Change*, 22, 1974, ss. 634-653.

²⁵⁹ Allen R. Newman, "A Test of the Okun-Richardson Model of Internal Migration", *Economic Development and Cultural Change*, 29(2), 1981, ss. 295-307.

Doh tarafından yapılan çalışmada ise Türkiye'de iller arası göçü etkileyen sosyo-ekonomik faktörlerin bir analizi sunulmaktadır. 1970-1975 dönemine ait nüfus verilerinden hareketle yapılan analizlerin sonucunda, kentsel ücret seviyesinin başlangıç bölgesinden yapılan göçün itici bir faktör olduğu belirlenmiştir. Buna göre iş imkânlarıyla göç oranları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir²⁶⁰.

1985 yılında Cole ve Sanders tarafından yapılan göç çalışmasında yazarlar yüksek eğitimlilerin göçüne yer verip eğitimsiz insan göçünü ihmal eden Todaro modelinin bu eksikliğini tamamlamayı amaçlamışlardır. Çalışmaya göre kırdan kente doğru yapılan göçün ikili bir yapısı bulunmaktadır. Buna göre yüksek beşeri sermayeye sahip olan bireyler, yani yüksek eğitimliler, kendilerine kentsel modern sektörlerde, buna karşılık daha az donanımlı ve düşük beşeri sermaye sahibi olanlar ise kentsel geçimlik sektörlerde kendilerine yer bulabilmektedirler. Yazarlara göre birinci yapıdakiler için kentsel bariyerler yüksek olmasına rağmen, ikinci yapıdakilere, yani geçimlik sektörlerde bu bariyerler oldukça alçaktır. Ayrıca kentsel geçimlik sektördeki ücretler, kırsal geçimlik sektördeki ücretleri aştığı anda göç hareketi gerçekleşmektedir²⁶¹.

1989'da Pissarides ve Wadsworth tarafından yapılan çalışmada iç göç olgusu bölgeler arası işgücü hareketliliği bağlamında ele alınmıştır. Bu çalışmada bölgelerarası işgücü hareketliliğinde, diğer bir deyişle işgücü göçünde işsizliğin etkileri ortaya konulmuştur. 1977-1984 dönemine ait verilerin kullanıldığı çalışmanın üç temel sonucu şunlardır²⁶²:

- ❖ İşsizlik deneyimi göç olasılığını artırır.
- ❖ Yüksek işsizlik olan bölgelerde yaşayan hane halkının hareket olasılığı daha yüksektir.
- ❖ İşsizlik oranları çok daha yüksek ise, göç eğilimleri zamanla azalır.

2002'de Bell ve arkadaşları tarafından yapılan çalışmada, iç göç olgusu 1980-1990 arası dönemde Avustralya ve İngiltere bağlamında karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Çalışmanın sonucuna göre Avustralyalıların göç eğilimlerinin daha yüksek

²⁶⁰ Rainer Doh, "Inter-Provincial Migration in Turkey and its Socio-Economic Background: A Correlation Analysis", *Nüfus Bilim Dergisi*, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, 66, 1984, ss. 49-61.

²⁶¹ William E. Cole and Richard D. Sanders, "Internal Migration and Urban Employment in the Third World", *The American Economic Review*, 75(3), 1985, ss. 481-494.

²⁶² Christopher A. Pissarides and Jonathan Wadsworth, "Unemployment and the Inter-Regional Mobility of Labour", *The Economic Journal*, 99(397), 1989, ss. 739-755.

olduğu, hatta İngiltere'nin iki katı olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca göç mesafesi de İngiltere'ye göre çok daha uzun ve karmaşıktır. Göç akımları Avustralya'da çok daha coğrafiik dağılmasına karşılık İngiltere de küçük ölçeklerde dağılım sergilenmiştir²⁶³.

2010'da Ackah ve Medvedev tarafından Gana özelinde bir iç göç çalışması yapılmıştır. Bu çalışmanın amacı Gana'daki iç göçün belirleyicilerini ortaya koyarak bu göçün hane halkının refahına olan etkilerini ortaya çıkarmaktır. Çalışmanın temel bulgularına göre göç, mevcut imkanların özellikle de eğitim ve sağlık hizmetlerinin yetersiz olmasından kaynaklanmaktadır. Yani bu alanlardaki eksiklikler insanları kentsel alanlara göçe etmeye teşvik etmektedir²⁶⁴.

2011 yılında Gimba ve Kumshe tarafından yapılan çalışmada 150 kişiyle anket yapılmış ve elde edilen sonuçlar frekans analizi şeklinde ortaya konulmuştur. Çalışmanın amacı göçün sebeplerini ortaya koymaktır. Buna göre kırsaldan kentlere doğru gerçekleşen göçün temel sebepleri daha yüksek ücret düzeyleri, eğitim, politik ve sosyal istikrar, daha iyi teknolojiler ve istihdama yönelik fırsatlar olmuştur. Diğer sebepler arasında ise kırsalda yaşanan yoksulluk, işsizlik, kıtlık, sosyal imkanların yetersizliği, elektrik, su ve yol gibi alt yapı imkansızlıkları ve hastane, okul ve mesleki kursların yetersizlikleri bulunmaktadır²⁶⁵.

Sonuç olarak ayrıntılı bir biçimde incelenen seçilmiş yabancı iç göç literatürü, aşağıdaki tabloda (Tablo 2.1) temel göstergeler bağlamında kısaca ve toplu bir biçimde gösterilmektedir.

²⁶³ M. Bell, M. Blake, P. Boyle, O. Duke-Williams, P. Rees, J. Stillwell, G. Hugo, "Cross-National Comparison of Internal Migration: Issues and Measures", *Journal of the Royal Statistical Society. Series A (Statistics in Society)*, 165(3), 2002, ss. 435-464.

²⁶⁴ Charles Ackah ve Denis Medvedev, "Internal Migration in Ghana: Determinants and Welfare Impacts", *Policy Research Working Paper 5273*, The World Bank Africa Region West Africa Poverty Reduction and Economic Management Unit April 6, 2010.

²⁶⁵ Zainab Gimba ve Mustapha G. Kumshe, "Causes And Effects Of Rural-Urban Migration In Borno State: A Case Study Of Maiduguri Metropolis", *Asian Journal of Business and Management Sciences*, 1(1), 2011, ss.168-172.

Tablo 2.1. İç Göç Çalışmalarına Yönelik Seçilmiş Yabancı Literatür

Yazar (lar)	Değişkenler veya Veriler	Yöntem veya Analiz
Rogers, 1967	1955-1960 arası Kaliforniya'daki bölgeler arası göç verileri kullanılmıştır. Değişkenler: ✓ Yaş ✓ Eğitim ✓ Kişi Başına Düşen Gayri Safi Yurtiçi Hasıla ✓ Cinsiyet	Regresyon Analizi
Beals & Levy & Moses, 1967	1960 yılının nüfus verileri kullanılmıştır. Değişkenler: ✓ Yaş ✓ Eğitim ✓ Gelir ✓ Cinsiyet	Regresyon Analizi
Munro, 1974	1960-65 yılları arası Türkiye'deki iç göç verileri kullanılmıştır. Değişkenler: ✓ Yaş ✓ Kişi Kişi Başına Düşen Gayri Safi Yurtiçi Hasıla ✓ Cinsiyet ✓ Sağlık harcamaları ✓ Eğitim harcamaları	Regresyon Analizi
Newman, 1981	✓ Yıllık net göç oranları ✓ İl bazında Kişi Başına Düşen Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (KBDGSYH) ✓ Üretimdeki payın yüzdelik değişimi ✓ Hizmet sektörünün payı ✓ Tarım sektörünün payı ✓ Her ildeki işgücünün payı ✓ Kentleşme oranı ✓ İşgücüne katılım oranı ✓ Doğurganlık oranı	Regresyon Analizi
Doh, 1984	1970-1975 dönemine ait nüfus verileri kullanılmıştır.	Korelasyon Analizi
Cole & Sanders, 1985	Üçüncü dünya ülkelerine ait beşeri sermaye stoku, işsizlik oranları, reel gelir ve kırsal göç oranları gibi değişkenler kullanılmıştır.	Todaro Modelinin Ekonometrik Analizi
Pissarides & Wadsworth, 1989	İngiltere'deki 1977 ve 1984 Hanehalkı İşgücü Anketi verileri kullanılmıştır.	Regresyon Analizi
Bell, vd., 2002	1980-1990 arası dönemde	Karşılaştırmalı

	Avustralya ve İngiltere'deki iç göç verileri kullanılmıştır.	İstatistik Analizler
Ackah & Medvedev, 2010	1960 yılı Gana Nüfus Sayımı verileri kullanılmıştır. Değişkenler: ✓ Yaş ✓ Medeni durum ✓ Eğitim düzeyi ✓ Cinsiyet	Logaritmik Regresyon Analizi
Gimba & Kumshe, 2011	Ankete dayalı yatay kesit verileri	Saha Araştırması (Anket) Frekans Analizi ve Çapraz Tablolar

2.2. Türkiye Üzerine Yapılan Çalışmalar

Türkiye'deki iç göç çalışmalarının tarihsel geçmişi yabancı literatüre göre oldukça yakın olduğu için yapılacak olan sınıflandırmanın da bu noktadan hareketle 2000 yılı öncesi ve sonrası şeklindeki olmasının uygun olabileceği düşünülmektedir.

2.2.1.2000 Öncesi Dönemde Yapılan Uygulamalı Çalışmalar

1990'da Server Mutlu tarafından yapılan çalışmada Türkiye'de 1975-85 dönemi çerçevesinde ele alınan kır-kent göçünde iç ticaret hadlerindeki gelişmelerin "birincil rol" oynadığı sonucuna varılmıştır²⁶⁶.

1997'deki başka bir çalışmada da Türkiye'deki iç göç hareketleri 1965-70, 1975-80, 1980-85 ve 1985-90 yıllarına ait göç verileri kullanılarak ve göç literatürüne başvurularak incelenmiştir. Çalışmanın bulgularına göre kırdan kente doğru göç hareketlerinin zamanla değişik bir nitelik kazandığı görülmüştür. Bulgulara göre kırdan kıra ve kırdan kente yaşanan göç hareketlerinin payının azaldığı, buna karşılık kentten kente göç hacminin ise arttığı tespit edilmiştir. Ayrıca göç kararının alınmasında fiziksel mesafe kadar sosyal ve psikolojik faktörler de önemli ölçüde etki etmektedir²⁶⁷.

1998'de yapılan bir çalışmada da 1990'ların Türkiye'sinde kadın ve göç olgusu ele alınmıştır. 1990'lı yıllarda Türkiye'de göç eden kadınların deneyimlerine ışık tutmak amacıyla hazırlanan çalışmanın saha araştırması "Batı" ve "Doğu" şeklinde iki farklı bölgede yapılmıştır. Bu kapsamda Batı olarak İstanbul'un Ümraniye ilçesinde 530

²⁶⁶ Servet Mutlu, "Bölgesel İç Ticaret Hadleri, Kırsal Refah ve İç Göçler", *Ekonomi ve İdari Bilimler Dergisi*, 1990, 4, 1, ss. 69-87.

²⁶⁷ Ayşe Gedik, "Internal Migration In Turkey, 1965-1985: Test Of Conflicting Findings In The Literature", *Review of Urban and Regional Studies*, 9, 1997, ss:170-79.

kadınla, Doğu olarak da Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'nun 19 yerleşim yerinde 599 kadınla yüz yüze görüşülerek anket yapılmıştır. Araştırmanın örneklemini 15-64 yaş arası kadınlar oluşturmaktadır. Araştırmada elde edilen önemli sonuçlar şunlardır²⁶⁸:

- ❖ Ümraniye'de yapılan araştırmada, “ev kadınlığı” tezinin İstanbul'a göç etmiş olan kadınların neredeyse yarısı için geçerli olduğu, ancak aynı oranda kadın için kente göçün, ev kadınlığından çalışma yaşamına geçişi beraberinde getirdiği tespit edilmiştir.
- ❖ Bölgesel farklılıklar kadınların göç süreçlerine doğrudan yansımaktadır.
- ❖ İki bölgede de ekonomik nedenlerle göç ön sırada yer alırken, özellikle 1990'lı yıllarda Ümraniye'ye güvenlik nedeniyle göç hareketleri artış göstermiştir.
- ❖ Ümraniye'ye göç etmiş kadınların yarısı İstanbul'da yaşamaktan memnunken yarısı geldikleri yere geri dönme isteklerini ifade etmişlerdir.
- ❖ Zorunlu olarak göç eden kadınların yaklaşık dörtte üçü göç sonrası gerek maddi durumlarının, gerekse sağlıklarının eskisine oranla bozulduğunu belirtmişlerdir

1999'da Rahmi Yamak ve Nebiye Yamak tarafından Türkiye'deki gelir dağılımı ve iç göç olgusu ele alınmıştır. Bu çalışmada, Türkiye'de 67 ilin 1980-1990 dönemi net göç oranları ile kişi başına düşen gelir rakamları arasındaki ilişkiler istatistiksel olarak incelenmiştir. Çalışma iki temel soru üzerinde durmaktadır: Birincisi; nüfusun ne kadarlık bir kısmının ekonomik nedenlerle göç ettiği, ikincisi gelir dağılımındaki dengesizliklerin giderilmesi halinde, ne kadarlık bir iç göç hareketinin olacağıdır. Çalışmanın ampirik kısmında, yöresel bazdaki gelir dengesizliğinin iç göç üzerinde önemli rol oynadığı ve bu rolün de net göç veren illerin düşük gelir düzeyinden ziyade net göç alan illerin yüksek gelir düzeylerinden kaynaklandığı anlaşılmıştır. Çalışmanın bir diğer bulgusu, net göç veren illerin kişi başına düşen ortalama gelir düzeyinin Türkiye ortalamasına yakınsaması durumunda, bu illerin net göç oranının %25 oranında bir azalma göstereceğidir. Buradan, net göç veren illerden diğer illere göç eden her 100 kişiden yaklaşık 25'inin ekonomik nedenlerle göç ettiği anlaşılmaktadır²⁶⁹.

²⁶⁸ Pınar İlkaracan, İpek İlkaracan, “1990'lar Türkiye'sinde Kadın ve Göç”, *Bilanço 98: 75 Yılda Köylerden Şehirlere*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, ss.305-322.

²⁶⁹ Rahmi Yamak, Nebiye Yamak, “Türkiye'de Gelir Dağılımı ve İç Göç”, *Dokuz Eylül Üniversitesi SBE Dergisi*, 1(1), 1999, ss.16-28.

2.2.2.2000 Sonrası Dönemde Yapılan Uygulamalı Çalışmalar

2001'de Pazarlıoğlu tarafından yapılan çalışmada²⁷⁰ Türkiye'deki iç göç ekonometrik bir model aracılığıyla ele alınmaktadır. Bunun için panel veri yaklaşımı kullanılmıştır. Uygun modellerden faydalanarak ve iki tane senaryo analizi yapılarak, iç göç üzerine öngörüler yapılmıştır. Çalışmada 1980, 1985 ve 1990 yıllarına ait göç istatistiklerinden Net Göç Hızları verileri elde edilmiştir. Net göç hızları bağımlı değişken olarak modellerde yer alırken, bağımsız değişkenler olarak: Kişi Başına Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (KBGSYH), Kişi Başına Elektrik Tüketim Değerleri (KBELEK), Eğitim İndeksi (EGTOR), İşsizlik Oranı (İSOR), Tarımsal İş gücü Oranı (TAROR), Sağlık İndeksi (SAGOR), Zaman değişkeni (TREND) kullanılmıştır.

2002'de de Üçdoğruk tarafından bir ekonometrik çalışma yapılmıştır. İç göç olgusunun İzmir özelinde ele alındığı bu çalışmada, çoklu durum logit tekniği yardımıyla çeşitli hipotezler test edilmiştir. Bu hipotezler; göçmenlerin eğitilmiş gençlerden oluştuğu ve mesafenin göçe etki ettiği'dir. Analiz sonuçlarına göre yaş ve eğitim durumu göçü önemli ölçüde etkilemektedir. Ayrıca ulaşım sistemlerindeki ilerlemelerin de mesafe kavramını göçü azaltıcı bir faktör olmaktan çıkardığı sonucuna varılmıştır²⁷¹.

2002'de iç göçler, Çelik tarafından seçkinlik analizi yaklaşımıyla ele alınmıştır. Çalışmada, göç edenler nitelikleri itibarıyla eğitim, yaş ve cinsiyet bakımından ele alınmış ve bu bağlamda seçkinlik yaklaşımıyla analiz edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre göçmenlerin eğitilmiş genç erkeklerden oluştuğu görülmüştür²⁷².

2004'te Gür ve Ural tarafından yapılan göç çalışmasında kentlere doğru gerçekleşen göçün nedenleri üzerinde durulmuştur. Çalışmada 73 kente ait yatay kesit verileri kullanılarak bir regresyon analizi yapılmıştır. Burada 73 ilin aldığı ve verdiği göç miktarının birbirine oranı (aldığı göç/verdiği göç) bağımlı değişken olarak kullanılırken, bağımsız değişken olarak da: Bir kentin görece gelir düzeyi işsizlik oranıdır (İşsizlik), Nüfus başına İşveren (işyeri) sayısı, (İşveren), Ücretli kadın

²⁷⁰ M. Vedat Pazarlıoğlu, "1980-1990 Döneminde Türkiye'de İç Göç Üzerine Ekonometrik Model Çalışması", *V. Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu*, Çukurova Üniversitesi, Adana 2001

²⁷¹ Şenay Üçdoğruk, "İzmir'deki İç Göç Hareketinin Çok Durumlu Logit Teknikle İncelenmesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF Dergisi*, 17(1), 2002, ss. 157-183.

²⁷² Fatih Çelik, "İç Göçlerin Seçkinlik Yaklaşımı İle Analizi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13, 2002, ss. 275-296.

çalışanların ücretli erkek nüfusa oranı, (Kadın çalışan), Uzman-Pratisyen Hekim Oranı, (Sağlık), Nüfus Yoğunluğu değişkeni, (Nüfus Yoğunluğu), Öğrenci-Öğretmen Oranı, (Eğitim) ve Kişi Başına Düşen Elektrik Tüketimi, (Sanayileşme) kullanılmıştır.

Ortaya çıkan ampirik bulgular göçle ilgili temel kuramsal bulguları büyük oranda doğrulamıştır. Modelin açıklama katsayısı %71 olarak gayet yüksek bir düzeyde gerçekleşmiş ve alınan değişkenler kent bazında göçü büyük bir oranda açıklayabilmiştir. Modelde açıklanmaya çalışılan ve aynı zamanda bağımlı değişken olan *kent net göç oranı*, illerin ekonomik, sosyal ve kültürel koşullarının göstergeleri olarak kuramsal modellerden türetilen ve modele alınan değişkenler ile büyük ölçüde açıklanabilmiştir. Modelde Gelir, İşsizlik ve İşveren gibi katsayılar yüksek açıklama gücüne sahip değişkenler olmuştur. Sonuç olarak bu çalışmada elde edilen bulgularla göç alan ve veren bölgeler arasındaki gelir farklılıklarının ve ekonomik imkânların göç oranını yükselteceği tezi büyük ölçüde desteklenmiştir. Çalışmanın bulguları kısaca özetlenirse; Türkiye’de kentler arasında gerçekleşen iç göçlerin temelinde düşük gelir düzeyi, yüksek işsizlik oranı, yetersiz sağlık hizmetleri, kadın istihdamında yaşanan sıkıntılar ve göç edilen kentlerdeki gelişmiş imkanlar yer almaktadır²⁷³.

2006’da göç olgusu Çelik tarafından çok değişkenli bir modelle analiz edilmiştir. Çekici güçlere dayanan bu modelde göç bağımlı değişken olarak kullanılırken; gelir, istihdam, sanayileşme, eğitim ve sağlık gibi göçü etkilediği varsayılan değişkenler de bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. Modelin açıklama katsayısı, %38 gibi düşük bir oran çıkmıştır. Değişkenlerin katsayı işaretleri bakımından, gelirin göçü artırıcı (+) yönde etkilemesi beklenirken; elde edilen sonuç, beklenilenin aksine negatif (-) olmuştur. Ayrıca çalışmada Türkiye’deki göç hareketlerinde 1990-2000 döneminde ekonomi dışı faktörlerin daha etkili olduğu sonucuna varılmıştır²⁷⁴.

2006 yılında Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü tarafından Türkiye geleninde kapsamlı bir göç araştırması yapılmıştır. Bu araştırma kapsamında 5009 hanede hane halkı görüşmesi ve 7316 kişi görüşmesi gerçekleştirilmiştir. TGYONA (Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması) sonuçları, Türkiye nüfusunun yaklaşık yarısının yaşamı boyunca en az bir kez göç ettiğini göstermektedir. Ayrıca göç

²⁷³ Timur Han Gür ve Emel Ural, “Türkiye’de Kentlere Göçün Nedenleri”, *Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2004, 22 (1), ss.23-38.

²⁷⁴ Fatih Çelik, “İç Göçlerin İtici ve Çekici Güçler Yaklaşımı İle Analizi”, *Erciyes Üniversitesi, İİBF Dergisi*, 27, 2006, ss.149-170.

kararının kendileri tarafından istenerek alınmadığını, içinde buldukları koşullar çerçevesinde farklı yönlerden gelen baskı ve talepler nedeniyle köylerinden ayrıldıklarını anlatmışlardır. Araştırmanın yapıldığı 4 şehirde göçlerin %87 oranında güvenlik nedeni gerçekleştiği; bunların da kişilerin ve ailelerin isteği dışında, yani zorunlu olarak gerçekleştiği tespit edilmiştir. Göç edilen yerin seçiminde en önemli etken ayrıldıkları yerleşim yerine yakınlık ve akrabaların ya da destek verecek tanıdıkların bulunması gibi faktörler ön plana çıkmıştır²⁷⁵.

2007’de, İzmir özelinde iç göçe etki eden faktörler bivariante probit model ile tahmin edilmiştir. İzmir’e iç göçte, bireylerin geldiği yerleşim birimine bağlı olarak iç göçün üzerindeki etkilerin farklılaştığı görülmüştür. Bununla birlikte İzmir’e göç etmede en önemli faktörün ekonomik nedenler olduğu tespit edilmiştir. Bireyler öncelikli olarak iş arama amacı ile İzmir’e gelmektedirler. Ancak, göç edenlerin yarısından fazlası yaşam kalitesini iyileştirme beklentisini gerçekleştirememişlerdir. Bununla en büyük nedeni, göç eden bireylerin neredeyse dörtte üçünün ortaokul ve altı düzeyinde eğitime sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca kişilerin eğitim düzeyi arttıkça, eğitimlerine uygun iş bulabilmek amacıyla göç ettikleri ortaya çıkmıştır²⁷⁶. 2007’de yapılan başka bir çalışmada ise Türkiye’de 1980-2000 dönemi iç göç hareketleri ele alınmıştır. Çalışmada 1985-2000 yılları arası göç verilerinin kullanılarak iç göçlerin yönünün belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla göç verileri, ekonomik gelişmenin bir göstergesi olması açısından, gelir verileri ile karşılaştırılmıştır. Ortaya çıkan sonuçlara göre göçler, doğu-batı yönünde meydana gelirken; Marmara, Ege ve Akdeniz bölgeleri göçün önemli bir bölümünü çekmektedir. Aynı eğilim il bazında da görülmektedir. İstanbul, Kocaeli, Tekirdağ, İzmir, Adana, Mersin ve Ankara gibi iller çekim merkezi olurken zamanla çevreye yayılmak suretiyle yeni çekim merkezleri veya kutupları yaratmaktadırlar. Ekonomik bakımdan bölgeler arasındaki eşitsizliğe paralel olarak nüfus dengesiz bir şekilde dağılmakta ve belli kentlerde yoğunlaşmaktadır. Göçlerin yoğunlaştığı bu kentlerin, sanayileşmiş yüksek gelirli yerler olduğu görülmüştür²⁷⁷.

²⁷⁵ Hacettepe Üniversitesi, *Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması (TGYONA)*, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, Ankara, Haziran 2006.

²⁷⁶ M. Vedat Pazarhoğlu, “İzmir Örneğinde İç Göçün Ekonometrik Analizi”, *Yönetim ve Ekonomi*, 2007, 14(1), ss.121-135.

²⁷⁷ Fatih Çelik, “Türkiye’de İç Göçler: 1980-2000”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 2007, ss.87-109.

2007'deki başka bir iç göç araştırması ise gelir dağılımı bağlamında bugünkü adı TRA2 Bölgesi olan Ağrı Alt Bölgesinde yapılmıştır. Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan illerinde yapılan bu alan araştırması her bir ilde 400 kişiye uygulanan 50 soruluk bir anketle gerçekleştirilmiştir. Çalışma kapsamında şu temel sonuçlar elde edilmiştir²⁷⁸:

- ❖ Bölgede yaşayan kişilerin %74.5'i göç etme eğilimi taşımaktadır.
- ❖ Bölgedeki kadınların göç eğilimi erkeklere oranla daha yüksek çıkmıştır.
- ❖ Yaş ile göç etme eğilimi arasında negatif bir ilişki tespit edilmiştir.
- ❖ Kentlerdeki ikamet süresi uzadıkça, göç etme düşüncesi azalmaktadır
- ❖ Hane halkının sayısı arttıkça, göç etme düşüncesi azalmaktadır.
- ❖ Eğitim seviyesi arttıkça, göç etme düşüncesi de artış göstermektedir.
- ❖ Kişilerin gelir düzeyleri arttıkça, göç etme düşünceleri azalmaktadır

Gelir eşitsizliğini simgeleyen Gini katsayısı ile göç eğilim oranları arasında %10 önem düzeyinde anlamlı bir ilişki söz konusudur. Bu yüzen gelir eşitsizliğinin arttığı yerlerde göç eğilimi de artış göstermektedir.

2008'de Özdemir tarafından Türkiye'deki iç göç olgusu Çorlu örneği ile ele alınmıştır. Bu çalışmada Çorlu'da yaşanan iç göç olgusu 30 sorudan oluşan bir anket formu yardımıyla 153 örneklem üzerinde istatistikî olarak analiz edilmiştir. Çalışmanın temel bulguları şunlardır²⁷⁹:

- ❖ Göç olgusunun oluşumunda gelir ve istihdam faktörlerinin yanı sıra hane halkına bağlı faktörlerin de önemli olduğu görülmüştür.
- ❖ Göçerlerin yaşam memnuniyeti yüksek çıkmıştır.
- ❖ Katılımcı göçerlerin %33'ü ekonomik nedenlerden dolayı, %30'u iş ve çalışma hayatına bağlı nedenlerden dolayı, %26'sı hane halkına bağlı nedenlerden dolayı ve %6'sı da sosyal nedenlerden dolayı göç etmişlerdir.
- ❖ Göçerlerin %82'sinin göç sonrasında yaşadıklarından memnun olduğu fakat %18'inin göç ettikten sonraki yaşamlarından memnun olmadıkları tespit edilmiştir.

²⁷⁸ Dilek Polat, *Ağrı Alt Bölgesi'nde (Ağrı, Ardahan, Iğdır ve Kars) Gelir Dağılımı ve Göç (Bir Uygulama)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum 2007.

²⁷⁹ Murat Özdemir, *Türkiye'de İçgöç Olgusu, Nedenleri ve Çorlu Örneği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi SBE, Edirne 2008

2008'deki başka bir çalışma ise Kocaman tarafından yapılmıştır. 1965-2000 yılları arasındaki iç göç hareketlerinin araştırıldığı bu çalışmadan aşağıda belirtilen bulgular elde edilmiştir²⁸⁰:

- ❖ İstanbul, nüfus artış hızı en yüksek il olurken, Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi ise nüfus artış hızı en düşük bölge olmuştur.
- ❖ Gerçekleşen göçler içerisinde il içi yerleşim yerleri arasında göç edenlerin payı artarken, iller arası göç edenlerin payı düşme eğilimi kaydetmiştir.
- ❖ Kırdan kente göçlerin daha fazla olduğu şeklinde bir görüş hakim olmasına rağmen, göçlerin yarıdan fazlası şehirden şehre, yaklaşık beşte biri ise köyden şehre doğru gerçekleşmiştir.
- ❖ 81 ilin 23'ü, verdiği daha fazla göç alırken, bunların başında İstanbul, İzmir, Bursa, Kocaeli, Ankara ve Antalya illeri gelmektedir.
- ❖ Net göç hızı İstanbul ve Batı Marmara Bölgelerinde pozitif, Batı Karadeniz ve Kuzeydoğu Anadolu Bölgelerinde ise negatif olarak kaydedilmiştir.
- ❖ Gerçekleşen göçler, daha çok orta yaşlarda yoğunlaşmakta, genç ve yaşlı nüfus daha az göç etmektedir.
- ❖ Göç edenler arasında erkeklerin kadınlara oranı oldukça fazladır.
- ❖ 1975-2000 döneminde Kars ve Tunceli ilinin yanı sıra Artvin ili verdiği göç hızı en yüksek iller arasında ilk sıralarda yer almıştır.

2008'de Gürbüz ve Karabulut tarafından yapılan çalışma ise kırsal göçleri sosyo-ekonomik özellikler bağlamında analiz etmektedir. Çalışmada Türkiye'de kırdan kente yaşanan göçlerle sosyo-ekonomik faktörler arasındaki ilişkiler analiz edilmiştir. Hiyerarşik kümeleme, korelasyon ve regresyon gibi istatistiksel tekniklerin kullanıldığı çalışmanın sonuçlarına göre kırsal göç önemli ölçüde sosyo-ekonomik verilerden etkilenmektedir. Ayrıca göçün ölçülemeyen bazı sosyo-psikolojik faktörlerden, şehirlerin çekici özelliklerinden ve iletici faktörlerden de etkilendiği tespit edilmiştir²⁸¹.

2008 yılında yapılan bir diğer çalışmada ise Filiztekin ve Gökhan, 1990-2000 dönemi arasındaki verileri kullanarak Türkiye'deki iç göçün belirleyici faktörlerini ampirik olarak sunmuşlardır. Çalışmada genişletilmiş bir göç tahmin modeli

²⁸⁰ Tuncer Kocaman, *Türkiye'de İç Göçler ve Göç Edenlerin Nitelikleri (1965-2000)*, Devlet Planlama Teşkilatı, Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, 2008, s.vi.

²⁸¹ Mehmet Gürbüz ve Murat Karabulut, "Kırsal Göçler ile Sosyo-Ekonomik Özellikler Arasındaki İlişkilerin Analizi", *Türk Coğrafya Dergisi*, 50, 2008, ss.37-60.

kullanılmıştır. Bu kapsamda hem gelir farklılığı ve işsizlik oranları gibi ekonomik faktörler hem de göç üzerinde önemli bir etkiye sahip olan sosyal ağların varlığı gibi sosyal faktörler ortaya konulmuştur. Nüfus oranı, gelir ve mesafe değişkenlerinin kullanıldığı regresyon modelinin sonuçlarına göre model %1 önem derecesinde %68 oranında açıklanabilmektedir. Yani genişletilmiş tahmin modelinde R² değeri %68 çıkmıştır²⁸².

2009 yılında Topbaş ve Tanrıöver, ortaklaşa hazırladıkları çalışmada Türkiye’de 1970 -2000 yılları arasında yapılmış olan 5 nüfus sayımına ait alınan göç ile verilen göç verilerini kullanarak Lowry hipotezini test etmişlerdir. Nüfus büyüklüğü, net göç oranı ve KBDGSYH gibi değişkenlerin kullanıldığı çalışma sonucunda; verilen göç oranına oranla, alınan göç oranının net göç hızı üzerinde daha etkili olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca elde edilen bulgulara göre, Lowry hipotezinin Türkiye’deki iç göç akımlarının yapısı üzerinde geçerli olduğu ortaya konulmuştur²⁸³.

2010’da Çiftçi tarafından yapılan iç göç çalışmasının konusu, göçmenlerin varış yerlerindeki çekici iktisadi faktörlere duyarlılık düzeyleridir. Uygulamada kullanılan veriler TÜİK’ten alınmış olup uygulama yöntemi Atkinson bölgesel eşitsizlik endeksine dayanmaktadır. Uygulama sonuçları, göçmenlerin varış yerlerindeki devlet hizmetlerine karşı en yüksek duyarlılıkta olduğunu göstermektedir²⁸⁴.

2010’daki başka bir çalışmada ise Türkiye’de yakın zamandaki iç göç hareketlerinin işgücü piyasalarına olan etkilerinin ortaya konulmaktadır. 2000 yılı Genel Nüfus Sayımından elde edilen bazı göstergelerin karşılaştırıldığı çalışmadan elde edilen bulgulara göre iç göç sektörler arası geçişi sağlama noktasında işgücü piyasalarını olumlu etkilemektedir. Ayrıca kentsel alanda istihdama yönelik bir baskı yaratılmakta ve işsizliğin azalmasına engel olmaktadır. Kentsel alanda istihdam imkanı elde eden bireyler çoğunlukla enformel sektörde istihdam olanağı bulmaktadır²⁸⁵. 2010 yılında

²⁸² Alpay Filiztekin ve Ali Gökhan, “The Determinants of Internal Migration in Turkey”, *International Conference on Policy Modelling*, (EcoMod 2008), Berlin, Germany 2008.

²⁸³ Ferhat Topbaş ve Banu Tanrıöver, “Türkiye’de İç Göç Akımları Üzerine Bir Çalışma: Lowry Hipotezi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(1), 2009, ss.93-104.

²⁸⁴ Murat Çiftçi, “1995-2000 Dönemi İç Göç Hareketlerinde Emeğin Varış Yerlerindeki Çekim Türlerine Göre Mukayeseli Duyarlılık Düzeyleri”, *Çalışma ve Toplum*, 1, 2010, ss.277-292.

²⁸⁵ Ozan Bahar ve Fehime Korkmaz Bingöl, “Türkiye’de İç Göç Hareketlerinin İstihdam ve İşgücü Piyasalarına Etkileri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 2010, ss.43-61.

yapılan bir diğer çalışma Bülbül ve Köse tarafından Türkiye’deki bölgeler arası iç göç hareketlerini incelemiştir. Çalışmada 12 bölgenin demografik özellikleri, sosyo-ekonomik göstergeleri ve göç verileri bakımından birbirlerine göre konumlarının incelenmesi ve aralarında olası benzerliklerin ya da farklılıkların ortaya konulması amaçlanmıştır. Kullanılan değişkenlere Çok Boyutlu Ölçekleme Analizi (ÇBÖ) uygulanmıştır. Güvenilirlik açısından modelin, verileri mükemmel bir şekilde temsil ettiği ($R^2 = 0.99746$) görülmüştür. Çalışmada elde edilen sonuçlara göre İstanbul ve Kuzeydoğu Anadolu Bölgeleri’nin diğer bölgelerden anlamlı olarak farklı bir konumda oldukları ve birbirlerine en yakın bölgelerin Batı Marmara, Doğu Marmara ile Batı Anadolu Bölgeleri oldukları belirlenmiştir. Ayrıca çalışmada Türkiye’deki nüfus sayımları ile birlikte derlenen göç istatistiklerinin demografik değişkenler dışında, göç edenlere ilişkin daha kapsamlı istihdam, eğitim, sağlık ve ekonomik değişkenleri içermediği ve bu konuda daha belirleyici çalışmalar için daha kapsamlı verilere ihtiyaç duyulduğu görülmüştür²⁸⁶.

2011’de Ercilasun ve arkadaşları tarafından yapılan bir çalışmayla Türkiye’deki iç göçleri belirleyen faktörler modellenmeye çalışılmıştır. Çalışmada Türkiye’deki iç göçleri etkileyen faktörler ekonometrik bir analiz çerçevesinde değerlendirilmiş ve çalışmada iki temel sonuç çıkmıştır. Birincisi; Türkiye’de bireylerin iç göç kararlarını etkileyen en önemli faktör; bir yere daha önceden göç etmiş olanların çekici güç olması, ikincisi; bireylerin göç kararlarını illerdeki üniversite kapasitesinin yüksekliğine dayandırmalarıdır. Ayrıca model çerçevesinde şu sonuçlara da ulaşılmıştır²⁸⁷:

- ❖ Şehirleşme oranında gerçekleşen bir birim artışın net göç oranını arttırıcı etkisi tespit edilmiştir.
- ❖ Ücretlerdeki değişimlerin net göç üzerindeki etkisinin ölçülmesi bağlamında oluşturulan modelde çarpıcı bir sonuç çıkmıştır. Buna göre reel ücretlerde gerçekleşen bir birim artışın, net göç hızı üzerinde 5.94 birimlik bir artışla sonuçlandığı görülmüştür.

²⁸⁶ Serpil Bülbül ve Ali Köse, “Türkiye’de Bölgelerarası İç Göç Hareketlerinin Çok Boyutlu Ölçekleme Yöntemi İle İncelenmesi”, *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 39(1), 2010, ss.75-94.

²⁸⁷ Mustafa Ercilasun, E. Ayşen Hiç Gencer, Özgür Ömer Ersin, “Türkiye’deki İç Göçleri Belirleyen Faktörlerin Modellenmesi”, *Uluslararası Avrasya Ekonomileri Konferansı, 12-14 Ekim 2011*, Bişkek-Kırgızistan, 2011, ss.319-324.

2011'deki başka bir çalışma ise Öztürk ve Altuntepe tarafından yapılmıştır. Çalışma, İstanbul'a göç etmiş semt pazarcılarına yönelik bir alan araştırması şeklinde yapılmıştır. Anket yoluyla göçün sebep ve sonuçlarının analiz edildiği çalışma kapsamında göç edenlerin kent yaşamına ve kentsel emek piyasasına uyum durumları incelenmeye çalışılmıştır. Araştırmaya göre göçlerin temel nedeni ekonomik gerekçelerdir. Göçü başlatan, kentlerin ekonomik bakımdan gelişmiş olması değil, kırların yetersiz kalmasıdır. İç göç kararının, daha çok göç alan yörelerdeki yüksek gelir düzeyinden etkilendiği görülmüştür. Çalışmanın bazı önemli bulguları da şunlar olmuştur²⁸⁸:

- ❖ Eğitim düzeyi arttıkça, geri dönme isteği de giderek azalmaktadır.
- ❖ Geliş süresi yakın olanların geri dönme istekleri daha fazladır
- ❖ Geri göç etme eğiliminde olan bireylerin (%32) temel gerekçesi kent hayatının pahalı olmasıdır. İkinci gerekçeleri olan memleket özlemi %31,6'lık oranla ikinci sırada gelmektedir.

2012 yılına gelindiğinde, Yakar'ın 1995-2000 dönemini kapsayan iç göç çalışması karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmaya göre Türkiye'deki iç göçler ilçelerin çeşitli sınıflandırmaları bağlamında farklılık göstermektedir. Şöyle ki; iç göçler az gelişmiş-gelişmiş, kırsal-kentsel, doğu-batı, kıyı-iç kesim olmasının yanı sıra diğer yerel ve bölgesel dinamiklere bağlı olarak da değişiklik göstermektedir. Bununla birlikte göç etkililiği ve göç devinim oranlarının dağılım sonuçlarına göre Adana-Zonguldak hattı batısında hareketliliğinin fazla olduğu görülmektedir. Ayrıca göçün nüfus artışında belirleyici bir faktör olduğu, buna karşılık bu hattın doğusunda ise hareketliliğin daha düşük düzeyde kaldığı ve nüfus artışındaki etkisinin sınırlı olduğu tespit edilmiştir²⁸⁹.

Buraya kadar detaylı olarak yer verilen seçilmiş yerli iç göç literatürü, Tablo 2.2'de temel göstergeler ışığında kısaca gösterilmektedir.

²⁸⁸ Mustafa Öztürk ve Nihat Altuntepe, "Türkiye'de Kentsel Alanlara Göç Edenlerin Kent ve Çalışma Hayatına Uyum Durumları: Bir Alan Araştırması", *Journal of Yasar University*, 3(11), 2011, ss.1587-1625.

²⁸⁹ Mustafa Yakar, "Türkiye'de İç Göçlerin İlçelere Göre Mekânsal Analizi: 1995-2000 Dönemi", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 9(1), 2012. Erişim Tarihi: 2.04.2012
<http://www.insanbilimleri.com/ojs/index.php/uib/article/download/2024/883>

Tablo 2.2. İç Göç Çalışmalarına Yönelik Seçilmiş Yerli Literatür

Yazar (lar)	Değişken veya Veriler	Yöntem veya Analiz
Mutlu, 1990	1973-1986 dönemi bölgesel iç ticaret hadleri & iç göç oranları	Regresyon Analizi
Gedik, 1997	1965-70, 1975-80, 1980-85 ve 1985-90 yıllarına ait göç verileri	Regresyon Analizi
İlkkaracan & İlkkaracan, 1998	İstanbul'un Ümraniye ilçesinde 530 kadınla, Doğu olarak da Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'nun 19 yerleşim yerinde 599 kadınla yüz yüze görüşülerek anket yapılmıştır. Araştırmanın örneklemini 15-64 yaş arası kadınlar oluşturmaktadır.	Saha Araştırması (Anket) Frekans Analizi ve Çapraz Tablolar
Yamak & Yamak, 1999	Türkiye'deki 67 ilin 1980-1990 dönemi net göç oranları ile kişi başına düşen gelir rakamları	Regresyon Analizi: En Küçük Kareler Yöntemi (OLS) İle Regresyon Modeli Kurulmuştur.
Pazarlıoğlu, 2001	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Net göç hızları ✓ Kişi Başına Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (KBGSYH) ✓ Kişi Başına Elektrik Tüketim Değerleri (KBELEK) ✓ Eğitim İndeksi (EGTOR) ✓ İşsizlik Oranı (İSOR) ✓ Tarımsal İş gücü Oranı (TAROR) ✓ Sağlık İndeksi (SAGOR) ✓ Zaman değişkeni (TREND) 	Panel Veri Analizi Panel Veri Modelleri ✓ Sabit Etkiler Modeli ✓ Tesadüfi Etkiler Modeli
Üçdoğruk, 2002	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Eğitim ✓ Yaş ✓ Mesafe ✓ Ulaşım Sistemlerindeki İlerlemeler 	Çoklu Durum Logit Tekniği Hipotez testleri
Çelik, 2002	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Eğitim ✓ Yaş ✓ Cinsiyet 	Seçkinlik Analizi
Gür & Ural, 2004	73 kente ait yatay kesit verileri kullanılmıştır. Değişkenler; <ul style="list-style-type: none"> ✓ 73 ilin aldığı ve verdiği göç miktarının birbirine oranı ✓ Bir kentin görelî gelir düzeyi işsizlik oranıdır (İşsizlik) ✓ Nüfus başına İşveren (işyeri) sayısı, (İşveren) ✓ Ücretli kadın çalışanların ücretli erkek nüfusa oranı, (Kadın çalışan) 	Regresyon Analizi

	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Uzman-Pratisyen Hekim Oranı, (Sağlık), ✓ Nüfus Yoğunluğu değişkeni, (Nüfus Yoğunluğu) ✓ Öğrenci-Öğretmen Oranı, (Eğitim) ✓ Kişi Başına Düşen Elektrik Tüketimi, (Sanayileşme) 	
Çelik, 2006	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Göç ✓ Gelir ✓ İstihdam ✓ Sanayileşme ✓ Eğitim ✓ Sağlık 	İtici ve Çekici Güçler Yaklaşımı İle Analizi
Hacettepe Üniversitesi, 2006	5009 hanede hane halkı görüşmesi ve 7316 kişi görüşmesi	Saha Araştırması (Anket) Frekans Analizi ve Çapraz Tablolar
Pazarlıoğlu, 2007	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Kişilerin Beş Yıl Önce Göç Edip Etmedikleri ✓ Yaş ✓ Eğitim ✓ Düzeyi ✓ Kişinin Beş Yıl Önce Yaşadığı Yerden İzmir'e Geldiği Uzaklık (Km. Cinsinden) ✓ Kişinin Bağlı Bulunduğu Sektör ve Mesleği 	İki Değişkenli Probit Tahmin Yöntemi
Çelik, 2007	<ul style="list-style-type: none"> ✓ 1985-2000 yılları arası Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Payları (GSY İH) ✓ Net Göç Oranları 	Bölge Düzeyinde Regresyon Yöntemi
Polat, 2007	Ankete dayalı yatay kesit verileri	Saha Araştırması (Anket) Frekans Analizi ve Çapraz Tablolar
Özdemir, 2008	Ankete dayalı yatay kesit verileri	Saha Araştırması (Anket) Frekans Analizi ve Çapraz Tablolar Ki-Kare bağımsızlık testi
Kocaman, 2008	1995-2000 dönemindeki iç göç hareketleri ile ilgili Genel Nüfus Sayımları bazında elde bulunan en son verileri içeren 2000 yılı Göç İstatistikleri	Saha Araştırması (Anket) Frekans Analizi ve Çapraz Tablolar
Gürbüz & Karabulut, 2008	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Kırsal Göç Oranı ✓ Kırsal Yerleşmelere Ait 43 Adet 	Hiyerarşik Kümeleme,

	Sosyo-Ekonomik Değişken	Korelasyon ve Regresyon Analizleri
Filiztekin & Gökhan, 2008	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Nüfus Oranı ✓ Gelir ✓ Mesafe 	Regresyon Analizi-Göçün Yerçekimi Modeli
Topbaş & Tanrıöver, 2009	<p>Çalışmada 5 nüfus sayım dönemine ait (1975, 1980, 1985, 1990, 2000) ve ilk dört dönem için 67 il, son dönem için ise 73 ili kapsayan veri seti kullanılmıştır.</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Nüfus Büyüklüğü ✓ Net Göç Oranı ✓ Kişi Başına Düşen Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (KBDGSYH) 	Pearson Korelasyon Analizi
Çiftçi, 2010	1995–2000 dönemine ait iç göç verileri	Bölgesel Eşitsizliğe Dayalı Atkinson Endeksi
Bahar & Bingöl, 2010	<p>2000 yılı Genel Nüfus Sayımı verileri kullanılmıştır.</p> <p>Değişkenler;</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ İşgücüne Katılma Oranı ✓ İşsizlik ✓ İstihdam ✓ Sektörler arası geçiş 	Frekans Analizi ve Çapraz Tablolar
Bülbül & Köse, 2010	<p>Bu çalışmada TÜİK'in belirlediği 12 bölgeye ilişkin 2008 yılı göç verileri kullanılmıştır.</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ Bölgeler Bazında Alınan ve Verilen Göçler ✓ Net Göç Hızları ✓ Toplam Nüfus ✓ Nüfus Yoğunluğu ✓ Şehirleşme Oranı ✓ Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sırası 	Çok Boyutlu Ölçekleme Analizi
Ercilasun &, Gencer & Ersin, 2011	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Başka İilde Doğanların İkamet ✓ Ettiği İlin Toplam Nüfusuna Oranı ✓ Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi ✓ Sağlık Sektörü Gelişmişlik Endeksi ✓ Eğitim Sektörü Gelişmişlik Endeksi ✓ Sağlık Ve Eğitim Sektörleri Gelişmişlik Endeksi Şehirleşme Oranı ✓ Tüfe (Tüketici Fiyat Endeksi) ✓ Kişi Başına Gayri Safi Katma 	En küçük kareler yöntemi (OLS) ile iki adet regresyon modeli tahmin edilmiştir.

	Değer ✓ Reel Ücret Ortalaması ✓ Reel Gayri Safi Katma Değer Ortalaması ✓ Çalışabilir Nüfus ✓ İşsizlik Oranı ✓ Üniversitede Okuyan Toplam Öğrenci Sayısı	
Öztürk & Altuntepe, 2011	Ankete dayalı yatay kesit verileri	Saha Araştırması (Anket) Frekans Analizi ve Çapraz Tablolar
Yakar, 2012	2000 Genel Nüfus Sayımına göre TÜİK'in ilçelere göre düzenlemiş olduğu iç göç verileri	Haritalama ve Mekânsal Oto Korelasyon Analizi

2.3. Uygulamalı Çalışmaların Genel Değerlendirmesi

İç göç hareketlerine ilişkin uygulamalı çalışmalar detaylı bir biçimde incelendiğinde genel olarak kullanılan değişken ve verilerde birtakım benzerliklerin olduğu görülmektedir. Söz konusu benzerlik hem yerli hem de yabancı çalışmalarda da açıkça görülebilmektedir. Ülkelerin sosyo-ekonomik değişkenlerinin yanı sıra nüfus sayımı verileri ve ankete dayalı veriler, çalışmaların tamamında sıkça kullanılmıştır. Kullanılan temel göstergeler benzer olduğu için elde edilen sonuçlarda da bir benzerlik olduğu söylenebilir. Çalışmalar arasındaki benzerliklere rağmen bazı farklılıklar da mevcuttur.

İç göçle ilgili yerli alanda yapılan çalışmaların 2000 yılından önce çok sınırlı olduğu, buna karşılık yabancı alandaki çalışmaların ise tarihsel olarak 1960'lardan itibaren artış kaydettiği ifade edilebilir. İkinci bir farklılık ise; kullanılan ekonometrik yöntemler açısından ortaya çıkmaktadır. Yerli çalışmalarda çoğunlukla ankete dayalı veriler ve hane halkı görüşmeleri kullanıldığı için frekans analizleri ve çapraz tablolarla sınırlandırılmıştır. Buna karşılık yabancı çalışmalarda çoğunlukla ekonometrik modeller kurularak çeşitli denklemler yardımıyla analizler zenginleştirilmiştir.

Özetle yapılan yerli ve yabancı çalışmalarda sosyo-ekonomik değişkenlerin iç göç hareketlerinin ve geriye göçün önemli belirleyicileri olduğu ortaya çıkmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TRA2 BÖLGESİNİN DURUM ANALİZİ VE TRA2 BÖLGESİNDEN İSTANBUL'A GERÇEKLEŞEN GÖÇ ÜZERİNE BİR SAHA ARAŞTIRMASI

3.1. TRA 2 BÖLGESİNİN DURUM ANALİZİ

Bu bölümde öncelikle TRA2 Bölgesinin coğrafik ve stratejik konumuna değinilmekte sonrasında ise sosyo-ekonomik yapısı çeşitli göstergeler ışığında analiz edilmektedir.

3.1.1. TRA2 Bölgesinin Coğrafik ve Stratejik Konumu

İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflamasına* göre TRA2 Düzey II Bölgesi, Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan olmak üzere dört ilden oluşmaktadır. Türkiye'nin Kuzey doğusunda yer alan bölge, 30.193 km²'lik yüzölçümü ile Türkiye yüzölçümünün %3,9'unu oluşturmaktadır²⁹⁰.

Harita 3.1. TRA2 Bölgesinin Coğrafik Konumu

Harita 3.1'de de görüldüğü üzere TRA2 Bölgesi, Türkiye'nin Asya'ya ve Kafkaslara açılan bir kapısı konumundadır. Ayrıca Hazar Havzası'nın doğal

* İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırmasında iller 3. düzey olarak tanımlanmış; ekonomik, sosyal ve coğrafi yönden benzerlik gösteren komşu iller ise bölgesel kalkınma planları ve nüfus büyüklükleri de dikkate alınarak 1. Düzey, 2. Düzey ve 3. Düzey olarak gruplandırılmak suretiyle hiyerarşik istatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması yapılmıştır. Buna göre 1.Düzey 12 bölgeden, 2.Düzey 26 alt bölgeden ve 3. Düzey ise 81 ilden oluşmaktadır. TRA2 Bölgesi 2.Düzeyde yer alan 26 bölgeden biridir (TÜİKA, *Bölgesel Göstergeler 2010, TRA2 Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan*, Ankara 2011, s.VII.).

²⁹⁰ TÜİKA, s.IX

zenginliklerinin dünya pazarlarına ulaştırılmasıyla birlikte Kafkasya ve Orta Asya'ya yönelik insan ve mal trafiğinde meydana gelecek artışın gerekli kılacağı Trans-Kafkasya ulaşım koridorunun hayata geçirilmesi bakımından TRA2 Bölgesi anahtar konumdadır. Dolayısıyla Türkiye'nin dış politikasına yön veren yakın kara, yakın deniz ve yakın kıta havzalarına erişimin TRA2 Bölgesi ile bağlantılı olarak gerçekleştirilmesi, bu bölgeye jeopolitik konum açısından önemli bir güç sağlamaktadır²⁹¹. Sahip olduğu konum itibariyle dört ülke ile sınırı olan ve Doğusunda Ermenistan, Güneydoğusunda İran ve Nahcivan, Kuzeyinde ise Gürcistan'la çevrili olan bölge, özellikle Kafkasya ve Orta Asya hattında önemli bir stratejik konuma sahiptir.

Daha önce Ağrı Alt Bölgesi olarak adlandırılan bu bölgede; yolcu, yük ve araçların giriş ve çıkış yaptıkları üç adet gümrük kapısı aktif olarak hizmet vermektedir. Bu açık kapıların yanı sıra kapalı olan 4 adet gümrük kapısı daha mevcuttur. Bunlar; Boralan, Alican, Doğu Kapı ve Aktaş sınır kapıdır²⁹². Bölgede açık olan gümrük kapıları ve bu kapılardan ticaret yapılan ülkeler Tablo 3.1'de gösterilmiştir.

Tablo 3.1. TRA 2 Bölgesinde Açık Olan Sınır Kapıları ve Karşı Ülkeler

İl	Sınır Kapısı	Karşı Ülke	Açılış Tarihi
Ağrı	Gürbulak	İran	1953
Iğdır	Dilucu	Nahcivan	1992
Ardahan	Türkçözü	Gürcistan	1995

Kaynak: Kerem Karabulut, *Doğuda Yakalanan Kalkınma Fırsatı: Ticaret*, Atlas Yayın, İstanbul 2005, s.81,88.

3.1.2. TRA2 Bölgesinin Sosyo-Ekonomik Yapısı

TRA2 Bölgesinin sosyo-ekonomik analizine geçmeden önce Bölge'nin çalışmaya konu olmasının gerekçelerini belirtmekte yarar vardır. “*Neden TRA2 Bölgesi?*” sorusunun karşılık bulabilmesi açısından şu gerekçeler sıralanabilir:

- ❖ Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması'na* göre TRA2 Bölgesinde bulunan iller (Ağrı, Kars Iğdır, Ardahan) beş dereceli sınıflandırmada beşinci derecede gelişmiş iller grubuna girmektedir²⁹³.
- ❖ Bu bölge 26 Düzey II bölgesi arasında sosyo-ekonomik gelişmişlik bakımından 25. sırada yer almaktadır.

²⁹¹ SERKAa, Serhat Kalkınma Ajansı 2010-2013 Bölge Planı, Ankara 2010, s.8,9.

²⁹² Karabulut, s.81.

²⁹³ SERKAa, s.33.

- ❖ 2011 yılı Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması'na²⁹⁴ göre 81 il arasında Ağrı 79'uncu, Kars 68'inci, Iğdır 69'uncu ve Ardahan 71'inci sırada yer almıştır.
- ❖ TÜİK'in verilerine göre 2008-2011 döneminde TRA2 Bölgesinden Türkiye'nin diğer bölgelerine 226.914 kişi göç etmiştir.
- ❖ Doğusunda Ermenistan, Güneydoğusunda İran ve Nahcivan, Kuzeyinde ise Gürcistan'la çevrili olan bu bölge, özellikle Kafkasya ve Orta Asya hattında önemli bir stratejik konuma sahiptir.

Bir bölgenin sosyo-ekonomik yapısı analiz edilirken nüfus, eğitim ve sağlık gibi sosyal faktörlerin yanı sıra, milli gelir, dış ticaret, istihdam, tarım ve hayvancılık gibi ekonomik göstergelerden yararlanır.

Bu çerçeveden hareketle TRA2 Bölgesinin demografik yapısına bakıldığında, Bölge'nin 4 il (Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan), 22 ilçe, 12 belde ve 1.334 köyden oluştuğu görülmektedir. 2011 yılı itibariyle Bölgenin demografik durumu Tablo 3.2'de sunulmuştur.

Tablo 3.2. Nüfus Değişimi, Şehirleşme Oranı ve Nüfus Yoğunluğu (2000-2011)

		Nüfus	Şehir Nüfusu	Köy Nüfusu	Şehirleşme Oranı (%)	Nüfus Yoğunluğu nüfus/km ²	Nüfusun Ülke İçindeki Payı (%)
TRA2	2000	1.156.150	515.761	640.389	44,61	38,29	1,71
	2011	1.157.546	556.925	600.621	48,11	38,34	1,55

Kaynak: TÜİK ADNKS, 2011Bölgesel İstatistikler ve 2000 Genel Nüfus Sayımları

Tablo 3.2'ye göre 2000 yılında 1.156.150 olan Bölge nüfusu, 2011 itibariyle az sayıdaki artışla 1.157.546 olmuştur. Nüfusun yarısından fazlasının kent merkezinin dışındaki yerleşim yerlerinde yaşadığı için şehirleşme oranının %50'nin altında olduğu söylenebilir. Nüfusun ülke içindeki payı 2000 yılında %1,71 iken 2011'de %1,55'e düşmüştür. Tablo 3.3'te ise 2011 itibariyle bölgedeki nüfusun yaş bağımlılık oranları gösterilmiştir.

²⁹⁴ Devlet Planlama Teşkilatı (DPTb), "Basın Açıklaması", Erişim Tarihi: 15.07.2012, http://www.dpt.gov.tr/DocObjects/view/14197/BASIN_A%C3%87IKLAMASI-sege_2011-v6.pdf s.2.

Tablo 3.3. TRA2 Bölgesinin Nüfus ve Yaş Bağımlılık Oranları, 2011

	Toplam Nüfus	0-14 (%)	15-65 (%)	65 yaş üstü (%)	Yaş bağımlılık oranı (%)	Genç bağımlılık oranı (%)	Yaşlı bağımlılık oranı (%)
TRA2	1.157.546	35,1	59,6	5,2	67,66	58,86	8,8
Türkiye	74.724.269	25,3	67,4	7,3	48,42	37,51	10,91

Kaynak: TÜİK, Bölgesel İstatistikler ADNKS, 2011

Tabloya göre toplam yaş bağımlılık oranı Türkiye’de %48,42 iken TRA 2 Bölgesinde %67,66 gibi oldukça yüksek düzeydedir. Özellikle %58,66’lık genç bağımlılık oranının bölgenin ekonomik kalkınması açısından ciddi tehditler barındırdığı söylenebilir.

Türkiye İstatistik Kurumunun (TÜİK) tanımlamasına göre toplam yaş bağımlılık oranı: “15-64” yaş grubundaki her 100 kişi için “0-14” ve “65 ve daha yukarı ” yaş gruplarındaki kişi sayısıdır. Bu oran aşağıdaki formül yardımıyla hesaplanmaktadır²⁹⁵:

$$\text{Bağımlılık Oranı} = \frac{(0 - 14 \text{ yaştaki nüfus}) + (65 \text{ ve daha yukarı yaş gurubundaki nüfus})}{(15 - 64) \text{ yaştaki nüfus}} * 100$$

TÜİK’in tanımından da anlaşılacağı üzere bölgede işgücüne katılabilen ve üretime elverişli olan her 100 kişiden yaklaşık 70’i üretimde bulunamayacak durumdadır.

Bölge, eğitim göstergeleri bakımından ele alındığında ise ilköğretim okullaşma oranının Türkiye ortalamasına neredeyse eşit olduğu fakat ortaöğretim ve üniversite eğitiminde Türkiye ortalamasının çok gerisinde kaldığı gözlenmektedir²⁹⁶.

Tablo 3.4’ten de görüldüğü üzere bölgenin eğitim potansiyeli ülke geneliyle karşılaştırıldığında, sadece ilköğretimde okullaşma oranı ve İlköğretim/Ortaokul mezunu gibi iki göstergede eşitlik sağlanmaktadır.

²⁹⁵ TÜİK, , s.2.

²⁹⁶ SERKAA, s.21.

Tablo 3.4. TRA2 Bölgesinde 15 Yaş ve Üzeri Nüfusun Eğitim Durumu (%), 2011

	TRA2	TÜRKİYE
Okuma yazma bilmeyen	11,72	5,69
Okuma yazma bilen fakat bir okul bitirmeyen	13,51	6,28
İlkokul mezunu	22,68	27,57
İlköğretim /Ortaokul mezunu	24,72	24,77
Lise veya dengi okul mezunu	14,79	21,37
Yüksekokul veya fakülte mezunu	5,81	10,82
İlköğretim Okullaşma Oranı	98,24	98,67
Ortaöğretim Okullaşma Oranı	41,35	67,37

Kaynak: TÜİK, ADNKS

Tablo 3.4'e göre TRA2 Bölgesinde okuma yazma bilmeyenlerin oranı Türkiye ortalamasının iki katı, yüksekokul veya fakülte mezunu oranı ise Türkiye ortalamasının yarısı kadardır. Bununla birlikte öğretmen başına düşen öğrenci sayıları açısından Bölgenin durumu incelendiğinde İlköğretimde Türkiye ortalamasının 20, TRA2 Bölgesinin ise 23 olduğu görülmektedir (Tablo 3.5).

Tablo 3.5. TRA2 Bölgesinde Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayıları, 2011-2012

	İlköğretim	Ortaöğretim (Genel)	Ortaöğretim (Mesleki ve Teknik)
TRA2	23	20	18
TR	20	16	16

Kaynak: Millî Eğitim İstatistikleri, Örgün Eğitim, 2011-2012

Tablo 3.5'teki göstergelere göre Türkiye'de ortaöğretimde bir öğretmene 16 öğrenci düşerken, TRA2 Bölgesinde 20 öğrenci düşmektedir. Bu göstergelerden yola çıkarak bölgedeki sınıfların kalabalık olduğu söylenebilir.

Sağlık göstergeleri bakımından da Türkiye ortalamasının altında kalan TRA2 Bölgesi, sağlık hizmetlerinin bütün vatandaşlara ulaştırılması noktasında oldukça sorunlu bir bölgedir²⁹⁷. Sözü edilen durum Tablo 3.6'dan da anlaşılmaktadır.

Tablo 3.6. TRA2 Bölgesinde Bin Kişiye Düşen Sağlık Personeli Sayısı, 2011

	Uzman Hekim	Pratisyen Hekim	Toplam Hekim	Diş Hekimi	Eczacı	Sağlık Memuru	Hemşire	Ebe
TRA2	0,45	0,55	1,00	0,11	0,15	1,08	1,08	0,72
TR	1,15	0,53	1,67	0,29	0,36	1,28	1,56	0,68

Kaynak: TÜİK, Sağlık İstatistikleri 2011

²⁹⁷ SERKAa , s.23.

Tablo 3.6'dan da görüldüğü üzere mevcut sağlık altyapısı, bölgenin ihtiyaç ve beklentilerini karşılamaktan oldukça uzak seviyelerdedir. Zira bin kişiye düşen uzman hekim sayısı Türkiye'de 1.15 iken, dört ilin toplamında 0.45 olarak kaydedilmektedir. TRA 2 Bölgesi pratisyen hekim sayısı açısından ülke ortalamasıyla benzerlik göstermesine rağmen toplam hekim sayısı bakımından Türkiye ortalamasının altında kalmaktadır.

Buraya kadar sosyal parametreler ışığında analiz edilen TRA2 Bölgesi, bundan sonraki kısımda ekonomik parametreler ışığında değerlendirilmektedir. Bölgeyi oluşturan illerden Iğdır ve Ardahan, 1992'de Kars'tan ayrılarak il olduğu için bunlara ait göstergeler, 1993'ten itibaren başlamaktadır. Ayrıca iller itibariyle GSYİH değerleri en son 2001* yılı için mevcuttur. Böylesi bir veri sınırlandırmasından dolayı Tablo 3.7 yalnızca 1993-2001 dönemini kapsamaktadır. Buna göre bölgede 1993'te 891 \$ olan Kişi Başına Düşen Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla (KBDGSYİH) değeri ilk kez 1996'da 1000 \$'ın üstüne çıkmış ve 2001 yılında ise tekrar düşüş kaydederek 788 \$'a gerilemiştir. Türkiye'de ise 1993'te 2.981 \$ olan kişi başı gelir, 2001 itibariyle 2.146 \$'a gerilemiştir. Kişi başı gelir değerlerinin yıllar itibariyle gelişim seyri Tablo 3.7'de verilmiştir.

Tablo 3.7. TRA2 Bölgesi KBDGSYİH Göstergeleri, 1993-2001 (\$)

YIL	TRA2	TÜRKİYE
1993	891	2.981
1994	680	2.173
1995	937	2.727
1996	1.014	2.888
1997	986	3.021
1998	1.172	3.176
1999	1.183	2.847
2000	1.046	2.941
2001	788	2.146

Kaynak: TÜİK, Bölgesel İstatistikler

Bölgede yaratılan kişi başı katma değere bakıldığında ise 2004'te 2.048 \$ olan kişi başına gayri safi katma değer 2008'de 3.601\$'a yükseldiği görülmektedir.

* İller itibariyle GSYH değerleri en son 2001 yılı için mevcuttur. Bu tarihten sonra güncelleme yapılmamaktadır. (TÜİKb, "İller İtibariyle kişi başına gayri safi yurtiçi hâsıla; 1987-2001", Erişim Tarihi: 02.07.2012, www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=532)

Tablo 3.8. TRA2 Bölgesinde Kişi Başı Gayri Safi Katma Değerleri (KBGSKD), 2004-2008 (\$))

	2004	2005	2006	2007	2008
TRA2	2.048	2.507	2.661	3.174	3.601
Türkiye	5.103	6.187	6.686	8.267	9.384

Kaynak: TÜİK, Bölgesel Göstergeler

TÜİK, bölgesel kişi başı gayri safi katma değer oranlarını 2004 yılından itibaren açıklayıp 2008’de sonlandırdığı için söz konusu göstergeye ait veriler, 2004-2008 dönemiyle sınırlandırılmıştır (Tablo 3.8).

TRA2 Bölgesinde her bir ilin en az bir ülke ile sınırı bulunduğu için bölge, dış ticaret açısından önemli bir potansiyele sahiptir. Bölgede; Posof ilçesinde yer alan Türkgözü sınır kapısı, Nahcivan’a açılan Iğdır’ın Dilucu sınır kapısı ve Ağrı ile İran arasında yer alan Gürbulak sınır kapısı olmak üzere aktif olarak ticaretin yapıldığı üç önemli sınır kapısı bulunmaktadır. Kapalı olan sınır kapılarının açılmasının, mevcut sınır kapılarında ve ulaşım ağında yapılacak düzenlemelerle birlikte bölgenin dış ticaret potansiyelini daha da arttırması beklenmektedir²⁹⁸.

Bölgesel dış ticaret verileri TÜİK tarafından 1996’dan itibaren verildiği için söz konusu göstergeye ait veri seti 1996-2012 dönemiyle sınırlandırılmıştır. Buna göre 1996 yılında bölgenin ihracat değeri 51.756 milyon dolar iken, 2007’de 154.047 milyon dolara, 2010’da ise en yüksek seviyesi olan 182.060 milyon dolara yükselmiştir. Bu olumlu gelişmede sınır kapılarının önemli bir etkisinin olduğunu söylemek mümkündür. Dış ticarete katkı açısından illerin durumu incelendiğinde Kars ve Ardahan’ın sınır kapıları kapalı olduğu için bölgenin dış ticaret hacmine önemli bir etkide bulunmadığı fakat aktif sınır kapılarıyla ortaya çıkan artışlarda Iğdır ve Ağrının önemli ölçüde etki ettiği söylenebilir. Nitekim TRA2 Bölgesindeki ihracatın büyük bir bölümü Iğdır ve Ağrı illerinden İran ve Nahcivan’a yapılmaktadır.

TRA2 Bölgesinin yıllar itibariyle dış ticaret durumu Tablo 3.9’da gösterilmiştir.. 1996-2012 dönemi itibariyle ele alınan dış ticaret değerlerinde 2012 yılına ait değerler, yalnızca Ocak-Eylül aylarıyla sınırlıdır. Ayrıca bazı illere ait ithalat değerleri TÜİK

²⁹⁸ Hüseyin Tutar, “TRA2 Bölgesinin Sosyo-Ekonomik Yapısı ve Göç”, *TRA2’de Göç: Sebep ve Sonuçlar Bağlamında Analitik Bir Araştırma*, (Ed. Hüsnü Kapu), Öncü Basımevi, Ankara 2012, s.51.

tarafından “gizli veri” adıyla verildiği için Iğdır iline ait 2012 ithalat değeri bu kapsamda ele alınmış olup, 2012 toplam ithalat değerine dahil edilmemiştir.

Tablo 3.9. TRA 2 Bölgesinin Dış Ticaret Durumu, 1996-2012 ('000 \$)

Yıl	TRA2		TÜRKİYE	
	İhracat Miktarı	İthalat Miktarı	İhracat Miktarı	İthalat Miktarı
1996	51.756	24.220	23.224	43.627
1997	64.804	32.764	26.261	48.559
1998	29.505	26.024	26.974	45.921
1999	31.092	7.648	26.587	40.671
2000	32.950	30.065	27.775	54.503
2001	25.954	13.057	31.334	41.399
2002	25.683	10.760	36.059	51.554
2003	37.391	13.966	47.253	69.340
2004	60.232	21.585	63.167	97.540
2005	72.600	45.219	73.476	116.774
2006	82.725	44.797	85.535	139.576
2007	154.047	60.319	107.272	170.063
2008	138.887	79.859	132.027	201.964
2009	126.099	48.572	102.143	140.928
2010	182.061	68.009	113.883	185.544
2011	178.467	81.584	134.907	240.842
2012*	95.356	63.117**	113.03	176.500

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı, İllere Göre Dış Ticaret (*) Ocak-Eylül ayları. (**) Iğdır iline ait 2012 ithalat değeri “gizli veri” adıyla verildiği için buradaki toplama dahil edilmemiştir.

Tablo 3.9'a göre bölgenin ihracat değeri 1996 ve 1997 yıllarında sıçrama kaydederken bu dönemlerden itibaren 2004'e kadar düşük düzeylerde seyretmiştir. Fakat 2004'ten sonraki dönemlerde ihracat değerlerinde ciddi bir artış kaydedildiği söylenebilir.

Bölgenin dış ticaret potansiyeline ithalat açısından bakıldığında ise 1996'da 24.220 milyon \$ olarak gerçekleşen ithalat değerinin, 1999'da çarpıcı bir düşüş sergileyerek 7.648 milyon dolara gerilmiştir. 2000 yılından sonraki dönemlerde istikrarsız bir yapı sergileyen ithalat rakamları 2011 yılında 81.584 milyon \$'la zirveye çıkmıştır. İthalat miktarının artışında İran ile sınır kapısı bulunan Ağrı'nın payı oldukça yüksektir. Nitekim bölge ithalatının neredeyse tamamı İran üzerinden Ağrı'ya yapılmaktadır. Öte yandan TRA2 Bölgesinin dış ticaret potansiyelinin taşıyıcıları olan ihracatçı firma sayılarında da 1996'dan bu yana (Iğdır hariç) önemli bir artış kaydedilmiştir (Tablo 3.10).

Tablo 3.10. TRA 2 Bölgesindeki İhracatçı Firma Sayısı, 1996-2012

Yıl	Ağrı	Kars	Iğdır	Ardahan	TRA2	Türkiye
1996	61	10	56	6	133	23.581
1997	61	7	75	1	144	23.281
1998	23	7	51	0	81	24.139
1999	16	7	105	0	128	24.833
2000	28	6	91	3	128	25.031
2001	28	6	71	3	108	28.909
2002	23	7	55	1	86	31.719
2003	27	7	53	4	91	35.587
2004	44	5	52	3	104	39.432
2005	43	5	47	4	99	42.138
2006	38	8	61	6	113	44.159
2007	45	6	57	0	108	48.265
2008	44	3	66	3	116	48.143
2009	43	5	86	3	137	48.588
2010	54	2	102	3	161	50.379
2011	56	2	115	3	176	54.566
2012*	47	3	105	3	158	52.318

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı, İllere Göre Dış Ticaret, (*) Ocak-Eylül ayları

Tablo 3.10'a göre TRA2 Bölgesinde 1996'da 133 olan ihracatçı firma sayısı, 2011 itibariyle 176 olarak kaydedilmiştir. İller bazında bakıldığında 2011 itibariyle Ağrı'da 56, Kars'ta 2, Iğdır'da 115 ve Ardahan'da ise 3 ihracatçı firmanın olduğu görülmektedir.

TRA2 Bölgesindeki istihdamın sektörel durumuna bakıldığında ise, orantısız bir yapının olduğu görülmektedir. Bölgedeki sektörel dağılım, bu alandaki verilerin 2004'ten itibaren elde edilmesi sebebiyle 2004-2011 arası dönemde ele alınabilmektedir. 2004 yılında %63,3 ile en fazla istihdam sağlanan sektör tarım olurken ikinci sırada %31,8 ile hizmet, üçüncü sırada ise yaklaşık %5 ile sanayi sektörü yer almaktadır. 2011 yılı itibariyle istihdamın tarımdaki payı %55,8'e ve hizmet sektöründeki payı %30,7'ye düşerken aynı dönemde sanayi sektöründeki istihdam payı ise %13,6'ya yükselmiştir (Tablo 3.11).

Tablo 3.11. TRA2’de İstihdamın Sektörel Dağılımı, 2004-2011 (Bin kişi, 15+ yaş)

Bölge	Yıl	Hizmet (%)	Tarım (%)	Sanayi * (%)
TRA2	2004	31,8	63,3	4,9
	2005	33,0	61,3	5,6
	2006	36,6	57,7	5,7
	2007	29,9	65,3	5,0
	2008	24,8	70,1	5,0
	2009	29,6	64,1	6,4
	2010	32,6	58,4	9,2
	2011	30,7	55,8	13,6

Kaynak: TÜİK, Hane halkı İşgücü Anketi Bölgesel Sonuçları (*) İnşaat sektörü, sanayi sektörü içinde değerlendirilmiştir.

Tablo 3.11’e göre istihdamın sektörel dağılımında tarımın önemli bir paya sahip olması, bölgenin tarım ve hayvancılık bölgesi olması açısından anlaşılabilir bir durumdur. Zira tarım TRA2 Bölgesinin temel geçim kaynağıdır. Bölgede yaratılan Gayri Safi Katma Değerin (GSKD) sektörel payları incelendiğinde, en fazla payın yine tarıma ait olduğu görülmektedir.

Tablo 3.12. TRA2’de Sektörlerin Bölgesel GSKD İçindeki Payı, 2004-2008 (%)

Yıl	TRA2			Türkiye		
	Tarım	Sanayi	Hizmetler	Tarım	Sanayi	Hizmetler
2004	34,5	11,9	53,7	10,7	28,0	61,3
2005	31,1	13,7	55,1	10,6	28,0	61,3
2006	27,9	14,0	58,0	9,4	28,2	62,4
2007	26,3	14,0	59,7	8,5	27,8	63,7
2008	24,6	12,6	62,8	8,5	27,2	64,3

Kaynak: TÜİK Bölgesel İstatistikler

Nitekim Tablo 3.12’den de görüldüğü üzere 2004 yılı itibariyle TRA2 Bölgesinde tarım sektörünün GSKD içindeki payı %34,5 iken, Türkiye’de %10,75 olarak kaydedilmiştir. Aynı dönemde TRA2’de hizmet sektörünün payı %61,3 iken, Türkiye’de %53,7, sanayinin payı ise TRA2’de %11,9 iken Türkiye’de % 28 olmuştur. 2008 yılına gelindiğinde ise TRA2’de sanayi ve hizmet sektörlerinin payında artış kaydedilirken tarımın payı önemli oranda düşmüştür. Fakat 2008’de Türkiye’de %8,5 olan tarımın payı göz önüne alındığında TRA2’deki %24,6’lık oranın oldukça yüksek olduğu söylenebilir. Öte yandan TRA2’deki işyerlerinin sektörel dağılımı da önemli bir göstergedir. Bölgesel düzeydeki sanayi ve işyeri sayımı TÜİK tarafından en son 2002 yılı itibariyle verildiği için aşağıdaki tablo sadece söz konusu dönemi kapsamaktadır.

Tablo 3.13. TRA2'deki İşyeri Sayılarının Sektörel Dağılımı, 2002

Sektörler	TRA2 (Sayı)	TRA2 (İstihdam)	TÜRKİYE (Sayı)	TÜRKİYE (İstihdam)
Madencilik ve taş ocakçılığı	14	109	2410	77.027
İmalat	1.078	3.883	272.482	2.183.286
Elektrik, Gaz, Su	70	978	4.206	96.430
İnşaat	98	227	35.749	224.874
Toptan ve perakende ticaret	8.541	13.869	867.890	1.876.525
Otel, lokanta ve kahvehane	1.508	(**)	174.199	545.167
Ulaştırma, depolama ve haberleşme	4.982	9.314	270.517	612.814
Mali aracı kuruluşların faaliyetleri	136	1.153	14.303	183.169
Gayrimenkul kiralama ve iş faaliyetleri	337	(**)	95.971	339.502
Eğitim	38	267	6.695	79.129
Sağlık işleri ve sosyal hizmetler	226	401	33.383	101.193
Diğer	425	823	80.386	177.924
Toplam	17.453	31.024	1.858.191	6.497.040

Kaynak: TÜİK, 2002 Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı, (**) Bilgi elde edilememiştir.

Tablo 3.13'e göre bölgedeki işyerlerinin 8.541'i ticaret alanında, 4.982'si ulaştırma alanında 1.078'i ise imalat sanayinde faaliyette bulunmaktadır. Bölgenin sanayi alanındaki geri kalmışlığı göstergelere de yansımakla birlikte ticaretin başat sektör olduğu açıkça görülmektedir. Ulaştırma sektöründeki işletme sayısının yüksek olması, Ağrı ve Iğdır'daki sınır ticaretinin yüksek düzeylerde olmasıyla açıklanabilir. Bununla birlikte TRA2 Bölgesinde işgücüne katılım oranları da (Tablo 3.14) son yıllarda artış göstermiştir.

Tablo 3.14. TRA2 Bölgesinde İşgücüne Katılma Oranları, 2004-2009 (%)

		2004	2005	2006	2007	2008	2009
TRA2	İşgücüne katılma oranı	65,4	69,9	75,8	72,9	73,5	74,8
	[15 yaş ve üzeri-%] : Erkek						
	İşgücüne katılma oranı	23,7	27,9	30,3	32,2	32,9	29,2
	[15 yaş ve üzeri-%] : Kadın						
	İşgücüne katılma oranı	44,2	48,1	51,1	50,3	51,6	51,1
	[15 yaş ve üzeri-%] : Toplam						
	Toplam İstihdam Oranı	43,4	46,6	48,5	47,3	48,8	46,3
Tarım Dışı İşsizlik Oranları	4,6	7,9	11,1	15,4	15	21,6	
TR	Toplam İstihdam Oranı	41,3	41,5	41,5	41,5	41,7	41,2
	<i>Tarım Dışı İşsizlik Oranları</i>	14,2	13,5	12,7	12,6	13,6	17,3

Kaynak: TÜİK, Bölgesel İstatistikler, İşgücü, 2009, (*) TÜİK 2009 yılı itibarıyla Düzey 2 tarım dışı işsizlik verilerini yayınlamamaktadır.

Buna göre 2004'te TRA2 Bölgesinde %43,4 olan toplam istihdama katılma oranı 2009 yılında %46,3'e yükselmiştir. 2004-2009 döneminde Türkiye'deki toplam istihdama katılma oranı sürekli bölgedeki oranların altında kalmıştır. Bunun yanı sıra hem bölgedeki hem de Türkiye'deki tarım dışı işsizlik oranı 2004'ten itibaren önemli ölçüde artış kaydetmiştir.

Artışın sebebi olarak, özellikle 2007-2009 döneminde derinleşen dünya ekonomik krizinin Türkiye'ye yansımaları sonucunda ortaya çıkan sektörel daralmalar ve işsizliğin yoğun olarak yaşanması gösterilebilir. Tablo 3.15'ten de görüldüğü gibi sözü edilen yıllar, Türkiye ve TRA2 Bölgesi'nde tarım dışı işsizlik rakamlarının yükseldiği yıllardır. TRA2'de tarım dışı işsizlik, 2009 yılı itibariyle %21,6'lık oran ile ülke ortalamasının (% 17,3) üstündedir²⁹⁹.

Bölgedeki işsizliğin geniş yaş gurupları ve dönemlere göre değerlendirmesi yapıldığında, özellikle genç nüfus içerisinde yüksek işsizlik oranlarına rastlamak mümkündür. Ayrıca bu oranların özellikle ekonomik krizlerin yoğunlaştığı 2008 ve sonrası dönemlerde önemli ölçüde artması da dikkat çekmektedir.

Tablo 3.15. TRA2 Bölgesinde Yaş Gruplarına Göre İşsizlik Oranı, 2004-2011 (%)

YIL	15-19	20-24	25-34	35-54	55+
2004	4,2	6,3	2,5	0,2	0,2
2005	8,2	7,2	4,2	1,4	0,8
2006	12,7	14,4	5,9	2,0	0,4
2007	12,7	10,7	9,1	3,0	0,6
2008	10,9	12,5	7,1	3,6	0,3
2009	17,4	17,8	11,2	5,7	1,5
2010	17,0	17,8	12,1	7,3	2,9
2011	16,7	15,7	13,1	7,0	2,2

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri

Tablo 3.15'ten de görüldüğü üzere 2004'ten itibaren özellikle 30 yaş altı nüfus içerisindeki işsizlik oranları giderek artış kaydetmiştir. İşsizlik oranının en üst düzeye çıktığı 2009 ve 2010 dönemlerinde gerek 15-19, gerekse 20-24 yaş arasındaki nüfusun işsizlik oranı %17'nin üstünde seyretmiştir. 25-34 yaş dönemindeki nüfusun işsizlik oranı da özellikle 2008'den itibaren giderek artış kaydetmiştir. 2011 itibariyle en fazla işsizliğin görüldüğü yaş dönemi ise %16,7 ile 15-19 arası yaş dönemidir.

²⁹⁹ SERKAa, s.26.

Öte yandan TRA2 Bölgesi denilince tarım ve hayvancılık, akla gelen ilk geçim kaynağı olarak bölgenin ekonomik yapısında önemli bir yer tutmaktadır. Bu nedenle tarım ve hayvancılık sektörünün durumu ve analizi bölgede en fazla istihdamı sağlayan sektörlerin anlaşılması açısından oldukça önem taşımaktadır. Buna göre küçükbaş hayvancılıkta bölge, Türkiye toplam koyun varlığının %8,13'üne sahip olup, koyunculuk genellikle hanehalkının süt, peynir ve yün ihtiyacını karşılamak amacıyla yapılmaktadır. Ayrıca ülkedeki büyük baş hayvan miktarının yaklaşık %9'u TRA2 Bölgesinde bulunmaktadır³⁰⁰.

Tarım açısından bölgenin yapısına bakıldığında ise tarım arazilerinin alanının bölgenin toplam yüzölçümünün %27,79'unu oluşturduğu görülmektedir. Ayrıca tarım arazilerinin %57,6'sı sulanabilir olmasına rağmen, hâlihazırda bu arazilerin ancak %29,1'i sulanmaktadır. Bölgedeki kişi başı tarımsal üretim değeri ise, ülke ortalamasının altındadır. Bunun başlıca nedenleri; istihdamın büyük kısmının tarım sektöründe bulunmasına rağmen, katma değeri yüksek ürünler üretilmemesi, işletme verimliliklerinin düşük olması ve tarım sektöründeki gizli işsizlik olarak sayılabilir. Bölgede tarım sektöründeki istihdamın, tüm istihdam içindeki payı ise 2011 itibariyle %55,8'dir. Bu oran Türkiye genelindeki tarım istihdam oranından (%24,7) oldukça yüksektir. Ayrıca bölgede arazi kullanımında çayır ve meraların payı yüksektir. Çayır ve mera alanları %51'lik oran ile Türkiye ortalamasının (%18,7) yaklaşık 3 katıdır. Dolayısıyla bölgede mera hayvancılığı yoğun bir şekilde yapılabilmektedir³⁰¹.

Buraya kadar yapılan analizler ve değerlendirmeler bir bütün olarak TRA2 Bölgesinin mevcut durumunu kapsamakta ve özel olarak bölgeyi oluşturan kentlerin sosyo-ekonomik analizlerini içermemektedir. Oysa bölgeyi oluşturan Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan hem sahip oldukları göstergeler bakımından hem de taşıdıkları potansiyeller bakımından birbirinden farklılık göstermektedirler. Dolayısıyla çalışmanın bundan sonraki kısmında söz konusu bu dört ildeki göç olgusuna yer verildikten sonra, her ilin öncelikle demografik ve sosyal yapısı analiz edilmekte sonrasında ise ekonomik yapı bakımından illerin mevcut durum analizi yapılmaktadır.

Analizlere konu olan sosyo-ekonomik göstergelerin belirlenmesinde bölgede faaliyet gösteren ve bu anlamda pek çok analiz yapan Serhat Kalkınma Ajansının

³⁰⁰ SERKAa, s.46.

³⁰¹ SERKAa, s.37-39.

(SERKA) “2010-2013 Bölge Planı”, “Rakamlarla Serhat İlleri 2011” ve TÜİK, *Bölgesel Göstergeler 2010, TRA2 Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan* gibi çalışmalar referans alınmıştır.

3.1.3. TRA2 Bölgesinde Göç Olgusu

Buraya kadar yapılan analizler, hem TRA2 Bölgesinin bütününe hem de ayrı ayrı dört ile yönelik değerlendirme yapmak için önemli ipuçları barındırmaktadır. Bu çerçevede özellikle demografik göstergeler ışığında bölgenin mevcut durumu oldukça önem taşımaktadır. Zira Bölge’deki mevcut sosyo-ekonomik göstergeler, bölgenin nüfus yapısını önemli ölçüde etkilemektedir. Eğitimden sağlığa, dış ticaretten turizme, tarımdan hayvancılığa birçok göstergede meydana gelen iyileşmeler nüfus yapısını olumlu etkilerken, tersi durumda ise olumsuz etkilemektedir.

Bununla birlikte bölge nüfusunun yapısına yıllar itibariyle içerisinde bakıldığında Tablo 3.16’den da görüldüğü üzere 1965’ten 1985’e kadar bir artış kaydedildiği ve 1985’te bölgenin ülke nüfusu içerisinde % 2,26’lık bir paya sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 3.16. TRA2 Nüfus Değişimi ve Nüfusun Ülkedeki Payı, 1965-2011

Yıl	TRA2	TR	TRA2/TR (%)
1965	853.274	31.370.368	2,72
1970	950.329	35.592.846	2,67
1975	1.037.590	40.373.152	2,57
1980	1.068.240	44.696.234	2,39
1985	1.143.560	50.600.000	2,26
1990	1.099.240	56.371.282	1,95
2000	1.156.150	67.611.111	1,71
2011	1.157.546	74.724.269	1,55

Kaynak: TÜİK, Nüfus İstatistikleri ve Projeksiyonlar ve ADNKS, 2012

1990’da düşen nüfusla birlikte ülke içindeki pay da %1,95’e düşmüş ve bu durum ilerleyen dönemlerde devam etmiştir. Genel olarak 1965’te ülke içindeki nüfusun %2,72’sine tekabül eden TRA2 Bölgesinin nüfusu, 2011 itibariyle ülke nüfusunun ancak %1,55’ine karşılık gelmektedir (Tablo 3.16). Yıllar itibariyle nüfustaki bu azalma göç olgusunun bölge açısından ne denli bir problem teşkil ettiğini ortaya koyması açısından önem kazanmaktadır.

Bölgede gerçekleşen göç hareketlerine ilişkin göstergelere bakıldığında, durumun önemi daha net anlaşılmaktadır. Tablo 3.17’deki veriler, bölgenin göç profilini açıkça

gözler önüne sermektedir. Ayrıca tablodaki göstergelerin bölgeyi oluşturan dört il özelinde ayrı ayrı verilmesi de bölgenin göç profiliyle ilgili karşılaştırmalı değerlendirmeler yapma noktasında önem arz etmektedir.

Tablo 3.17. TRA2 Bölgesinin Nüfus ve Göç Durumu, 2008-2011

İl/Bölge	Yıl	Nüfusu	Aldığı Göç	Verdiği Göç	Net Göç	Net Göç Hızı (%)
AĞRI	2008	532.180	12.195	27.450	-15.255	-28,66
	2009	537.665	12.115	22.613	-10.498	-19,52
	2010	542.022	14.950	22.966	-8.016	-14,78
	2011	555.479	15.508	25.182	-9.674	-17,41
KARS	2008	312.128	8.855	17.726	-8.871	-28,42
	2009	306.536	9.028	15.660	-6.632	-21,63
	2010	301.766	9.906	16.657	-6.751	-22,37
	2011	305.755	10.654	16.376	-5.722	-18,71
IĞDIR	2008	184.025	5.559	9.356	-3.797	-20,63
	2009	183.486	5.179	7.986	-2.807	-15,29
	2010	184.418	6.667	8.353	-1.686	-9,14
	2011	188.857	6.915	8.579	-1.664	-8,81
ARDAHAN	2008	112.242	4.640	7.447	-2.807	-25,00
	2009	108.169	3.775	7.033	-3.258	-30,11
	2010	105.454	4.586	6.857	-2.271	-21,53
	2011	107.455	4.908	6.673	-1.765	-16,42
TRA2	2008	1.140.575	31.249	61.979	-30.730	-26,94
	2009	1.135.856	30.097	53.292	-23.195	-20,42
	2010	1.133.660	36.109	54.833	-18.724	-16,51
	2011	1.157.546	37.985	56.810	-18.825	-16,26

Kaynak: TÜİK, ADNKS'den araştırmacı tarafından derlenmiştir.

Tablodaki verilere göre Ağrı, verdiği göç sayısı bakımından oldukça dikkat çekmektedir. Zira 2008'de verdiği 27.450 kişilik göçle, Ağrı'nın *net göç hızı** binde -28,66'yı görmüştür. Bu oran ilerleyen dönemlerde düşmüş olmasına rağmen, 2011'de tekrar yükselişe geçmiştir. Çünkü 2011'de Ağrı'nın net göç miktarı bir önceki döneme göre artış kaydetmiştir. Fakat ilin nüfusu, verdiği bu yüksek göç miktarlarına rağmen 2008'den 2011'e kadarki süreçte artış göstermiştir. Kars'ın da 2008'deki göç durumu

* **Net göç hızı:** Göç edebilecek her bin kişi için net göç sayısıdır.

Ağrıyla benzerlik göstermektedir. Bu dönemde net göç hızı binde -28.42 iken 2011’de binde -18,71’e düşmüştür. Ancak, 2008’den 2010’a kadar nüfusu düşen Kars, 2011’de 5.722’lik bir net göç oranı pahasına nüfus artışı kaydetmiştir. Iğdır’ın göç profiline bakıldığında; net göç oranları açısından Ağrı ve Kars’a göre nispeten iyi bir durumda olduğu görülmektedir. Net göç hızı açısından da binde -20’lerden binde -8’lere düşmüştür. Tabloya bakıldığında, Ardahan’ın net göç hızı bakımından oldukça yüksek oranlara sahip olduğu görülmektedir. Diğer illerin net göç hızı 2011’e gelene kadarki süreçte düşerken, Ardahan’da diğerlerine oranla önemli bir düşüş yaşanmamıştır. Hatta TRA2 Bölgesindeki en yüksek net göç hızı 2009’da binde -30.11 ile Ardahan’da gerçekleşmiştir.

Özetle, TRA2 Bölgesinde 2008-2011 döneminde az da olsa nüfus artışlarının yaşandığını söylemek mümkündür. Bölgenin aldığı göçlere karşılık, verdiği göç miktarlarının çok yüksek olması, beraberinde yüksek net göç miktarlarını getirmektedir. Net göç miktarlarının toplam nüfus içerisindeki payına bakarak belirlenen net göç hızları ise toplam nüfuslardaki artışların düşük düzeylerde kalmasına bağlı olarak yüksek düzeylerde seyretmektedir. Son olarak tabloda dikkat çeken bir diğer nokta ise dört ilin hepsinde de en fazla göçün 2008 yılında verildiğidir. Bu bağlamda bölgeyi oluşturan her bir ilin ülkenin diğer illerine toplamda ne kadar göç verdiğini Tablo 3.18’den takip etmek mümkündür.

Tablo 3.18. TRA2 Bölgesindeki İllerin Göç Durumu, 2008*-2011 (Kişi)

YIL	AĞRI	KARS	İĞDIR	ARDAHAN	TRA2
2008	27.450	17.726	9.356	7.447	61.979
2009	22.613	15.660	7.986	7.033	53.292
2010	22.966	16.657	8.353	6.857	54.833
2011	25.182	16.376	8.579	6.673	56.810
TOPLAM	98.211	66.419	34.274	28.010	226.914

Kaynak: TÜİK, ADNKS’den araştırmacı tarafından derlenmiştir.

Buna göre 2008-2011 döneminde Ağrı’dan 98.211 kişi, Kars’tan 66.419 kişi, Iğdır’dan 34.274 kişi ve Ardahan’dan 28.010 kişi yaşadığı yerleşim yerinden ayrılarak

* Göç oranlarının 2008’den itibaren verilmesinin sebebi, TÜİK’in ADNKS sonuçlarında, 2008’den önceki ülke içi göçe bağlı olarak gerçekleşen iller arası göç oranlarının verilmemesidir. Böylesi bir sınırlılıktan dolayı diğer illerin (Kars, Iğdır ve Ardahan) alıp verdikleri göç oranları da Ağrı’da olduğu gibi 2008’den itibaren verilmektedir. TÜİK, ADNKS Sonuçları, Erişim Tarihi: 26.07.2012, <http://tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul?kod=4>

ülke içerisindeki başka yerlere göç etmiştir. Genel toplamda TRA2 Bölgesinden son dört yıl içerisinde 226.914 kişinin ülkenin değişik bölgelerine göç ettiği görülmektedir. TÜİK'in Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) sonuçlarına göre son dört yıl içerisinde TRA2 Bölgesinden kaynaklanan göçlerin sırasıyla İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa ve Kocaeli gibi gelişmiş kentlere/bölgelere doğru gerçekleştiği görülmektedir. Göç edilen iller arasında İstanbul, ilk sırada yer alması açısından önem taşımaktadır.

2008-2011 döneminde TRA2 Bölgesinden göç eden 226.914 kişiden 66.726'sı İstanbul'a göç etmiştir. Yani göç edenlerin %29.41'i İstanbul'a göç etmiştir. İstanbul'a göç eden kişilerin dört il bazındaki dağılımı Tablo 3.19'da verilmiştir.

Tablo 3.19. TRA2 Bölgesinden İstanbul'a Gerçekleşen Göç, 2008-2011 (Kişi)

	2008	2009	2010	2011	TOPLAM	(%)
AĞRI	7.105	6.237	5.968	6.239	25.549	38,29
KARS	4.880	4.582	4.748	4.542	18.752	28,10
IĞDIR	2.763	2.503	2.655	2.736	10.657	17,64
ARDAHAN	3.021	3.047	2.927	2.773	11.768	15,97
TRA2	17.769	16.369	16.298	16.290	66.726	100

Kaynak: TÜİK, ADNKS'den araştırmacı tarafından derlenmiştir.

Tabloya göre İstanbul'a göç eden 66.726 kişiden 25.549'u (%38,29) Ağrı'dan, 18.752 kişi (%28,10) Kars'tan, 10.657 kişi (%17,64) Iğdır'dan ve 11.768 kişi (%15,97) ise Ardahan'dan göç etmiştir. Kısacası Bölge'den göç eden her 100 kişiden 38'inin Ağrılı, 28'inin Karşılı, 17'sinin Iğdırlı ve 16'sının Ardahanlı olduğunu söylemek mümkündür.

Sonuç olarak İstanbul, her 100 kişiden 30'unun göç ettiği bir kent olarak TRA 2 Bölgesinde yaşayan insanlar açısından son derece önemlidir. Bu kapsamda TRA2 Bölgesinden İstanbul'a doğru gerçekleşen göçün sebeplerine ana hatlarıyla değinmekte fayda vardır. Öncelikle bölgenin iticiliği ve geri kalmışlığı karşısında büyük bir şehir olan İstanbul'un barındırdığı; eğitim, sağlık, kültür, istihdam, yüksek gelir düzeyi gibi sosyo-ekonomik faktörler, insanları buraya doğru göç etmeye teşvik etmektedir. Bölge insanı başta ekonomik sebepler olmak üzere çocuklarına daha iyi bir eğitim sağlama ve yeterli düzeyde sağlık hizmetlerinden yararlanma, sosyal ve kültürel olarak bir doyum

elde etme ve güvenli bir gelecek inşa etme gibi bir dizi gerekçe ile “taşı toprağı altın”³⁰² olarak nitelediğı İstanbul’a göç etmek zorunda kalmıştır.

Karabulut’a göre bölgede yaşanan göç iki eksende şekillenmektedir. Bunlardan birincisi; ülkenin sanayileşmesine bağlı olarak ortaya çıkan ve büyük kentlere veya sanayi merkezlerine taşınan ve “doğal göç” veya “ekonomik gerekçeli göç” olarak adlandırılan göç hareketleridir. İkincisi ise, sanayileşme ve kalkınmaya bağlı olmayıp terör gibi istenmeyen olumsuzlukların sebep olduğu ve bu yönüyle “doğal olmayan göç” veya “ekonomik gerekçeli olmayan göç” hareketleridir³⁰³. Tutar ise, TRA2 Bölgesinden gerçekleşen göçün sebeplerini şu şekilde sıralamaktadır³⁰⁴:

- ❖ Bölgede geçmişten bu yana gelen güvenlik sorunu algısı devam ettiği için insanlar yatırım yapamamaktadır.
- ❖ Devlet veya özelde belediyeler, altyapı sorunlarını Bölgede zamanında tamamlayamamıştır.
- ❖ Bölgesel eşitsizliklerin giderek derinleşmesi yeni nesli göçe zorlamaktadır.
- ❖ Geleneksel olan tarım ve hayvancılık sektörü stratejik bir üretim sektörü olarak algılanmamış, üretim desteklenmemiş ve genç nesil kendisine bu alanda gelecek görmediğinden göç etmiştir. Dolayısıyla kırsal kesimde tarımsal faaliyet yapamayan ve çoğunlukla da yaşlı bir nüfustan oluşan bireyler ikamet etmektedir.
- ❖ Eğitim, sağlık, ulaşım vb. temel hizmetlere erişimde sıkıntılar yaşanmaktadır. Hizmetlerin yetersizliği Bölge halkının diğer illerde bu hizmetleri (özellikle sağlık hizmetleri) almalarına yol açmaktadır.
- ❖ Teşvik sisteminde bölgelerarası eşitsizlik dikkate alınmaksızın merkezi politikalar yürütülmektedir. Oysa Bölge illeri arasında bile gelişmişlik farklılıkları vardır.
- ❖ Bölge illerinde sosyal yaşamı hayata geçirecek rekreasyon (eğlenme-dinlenme) alanları oldukça sınırlıdır. Maddi imkânları iyi olan aileler bile göçe meyilli durumdadırlar.
- ❖ Bölgede ciddi bir bürokratik sirkülasyon mevcuttur. Özellikle kamu personelinin Bölge’de kalma süresi çok kısa olduğu için hem hizmetler kesintiye uğramakta hem de Bölge’ye dair olumsuz bir imaj yaratılmaktadır.

³⁰² “Taşı Toprağı Altın İstanbul’a Göç Durmuyor”, 22.08.2012, Erişim Tarihi: 25.08.2012
<http://www.haberborsa.com.tr/tasi-topragi-altin-istanbula-goc-durmuyor.html>

³⁰³ Karabulut, s.36.

³⁰⁴ Tutar, s.29.

- ❖ Bölgede ekonomik katma değer yaratacak sektörlerde uzmanlaşma, standartlaşma sağlanamamaktadır. Üretimde belli bir standart sağlanmadığı için üretici, markalaşmada ve pazarlara erişimde ciddi sıkıntılar yaşamaktadır.
- ❖ Beyin göçü, Bölgede yaşanan temel sıkıntılar arasındadır. Kalifiye personel, aldığı eğitime uygun bir çalışma alanı bulamadığında göç edebilmektedir.

TRA 2 Bölgesiyle ilgili yapılan uygulamalı bir çalışmanın sonuçlarına göre bu bölgeden göç etmek isteyenlerin nedenleri arasında ilk beş sırayı, sağlık hizmetlerinin yetersizliği, eğitim hizmetlerinin yetersizliği, sosyal faaliyetlerin azlığı, iklim koşullarının zorluğu ve daha iyi bir iş bulma imkanı gibi faktörler almaktadır. Buna göre her il ayrı ayrı değerlendirildiğinde, göç gerekçeleri aşağıdaki şekilde sıralanmaktadır³⁰⁵:

- ❖ Ağrı'da oturanlar sağlık ve eğitim hizmetlerinin yetersizliğini ve iklim koşullarının zorluğunu birer göç gerekçesi olarak görmekteirler.
- ❖ Ardahan'da sağlık hizmetlerinin yetersizliği, iklim koşullarının zorluğu ve eğitim hizmetlerinin yetersizliği göçe sebep olarak görülmektedir.
- ❖ Iğdır'da yaşayanlar için sağlık ve eğitim hizmetlerinin yetersizliği ve sosyal faaliyetlerinin azlığı birer göç sebebidir.
- ❖ Kars'ta ise iklim şartlarının zorluğu, sağlık ve eğitim hizmetlerinin yetersizliği göç nedeni olarak sıralanmaktadır. Sağlık ve eğitim hizmetlerinin yetersizliği her dört ilde de göç eğiliminin en temel nedenleri arasında sayılmaktadır.

Özet olarak TRA2 Bölgesinden gerçekleşen göçün arka planında; ekonomi (yoksulluk, işsizlik, gelir dağılımı adaletsizliği, tarım ve hayvancılığın istikrarsız seyri vb.), eğitim, sağlık, yetersiz altyapı, ulaşım, sosyal yaşamın yetersizliği, iklim koşullarının getirdiği zorluklar ve güvenlik gibi faktörlerin yer aldığını söylemek mümkündür. Sözü edilen itici faktörlerin yanı sıra bölgedeki insanlar yakınlarının daha önce göç etmesine bağlı olarak psikolojik olarak kendilerini yalnız hissetmekte ve göç eden yakınlarından gelen olumlu bilgiler neticesinde göç kararı alabilmektedir.

3.2. TRA2 Bölgesindeki İllerin Demografik, Ekonomik ve Sosyal Yapıları

TRA2 Bölgesini oluşturan Ağrı, Iğdır, Kars ve Ardahan illerinin demografik, ekonomik ve sosyal yapıları bu başlık altında incelenecektir.

³⁰⁵ Polat, s.168-169.

3.2.1. Ağrı

Ağrı ilinin tarihi, Paleolitik Çağ'a kadar uzanmaktadır. Ağrı ve çevresine yerleşen en eski topluluklardan biri Hurrilerdir. Hititlerin Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki etkinliklerini yitirmeleriyle M.Ö.1340-M.Ö.1200 tarihleri arasında Hurriler bölgeye yerleşmişlerdir. Urartu, Moğol, Akkoyunlular ve Osmanlı egemenliğine girmiş olan Ağrı pek çok medeniyete ev sahipliği yapmıştır³⁰⁶. 1514'te Osmanlı'nın eline geçen şehir Osmanlı-Rus savaşında işgale uğramış fakat bu işgal kısa sürmüştür. Adını sınırlarındaki Ağrı Dağı'ndan alan kent 1927 yılında il olmuştur.

İlin nüfusu, 2000 yılından 2011 yılına gelene kadar sürekli artış kaydetmiş fakat söz konusu artışlar oldukça cüzi miktarlarda gerçekleşmiştir. Tablo 3.20'de ilin nüfusundaki değişim tarihsel olarak sunulmuştur.

Tablo 3.20. Ağrı'nın Nüfus Değişimi, 2000-2011

Yıl	Ağrı	Nüfus Değişimi (%)	TRA2	TR
2000	528.744	-	1.156.150	67.803.927
2007	530.879	0,40	1.137.671	70.586.256
2008	532.180	0,25	1.140.575	71.517.100
2009	537.665	1,03	1.135.856	72.561.312
2010	542.022	0,81	1.133.660	73.722.988
2011	555.479	2,48	1.157.546	74.724.269

Kaynak: TÜİK ADNKS

2011'de nüfusunda %2'lik bir artış kaydedilen Ağrı'nın 2000 yılında 528.744 olan nüfusu, 2011 yılı itibariyle 555.479 olarak gerçekleşmiştir (Tablo 3.20). İlin 2011 yılı itibariyle ilçe ve köyler göre nüfus dağılımı ise Tablo 3.21'de sunulmuştur.

Tablo 3.21. Ağrı'nın İlçelere Göre Şehir ve Köy Nüfusu, 2011

	Toplam	Erkek	Kadın	İl/ilçe merkezleri	Belde/köyler
Toplam	555.479	291.340	264.139	290.904	264.575
Merkez	143.462	75.144	68.318	105.623	37.839
Diyadin	45.391	23.321	22.070	19.783	25.608
Doğubayazıt	119.837	63.752	56.085	73.505	46.332
Eleşkirt	39.578	20.475	19.103	11.005	28.573
Hamur	21.481	11.029	10.452	2.918	18.563
Patnos	128.213	68.229	59.984	64.732	63.481
Taşlıçay	22.641	11.543	11.098	6.191	16.450
Tutak	34.876	17.847	17.029	7.147	27.729

Kaynak: SERKAb, *Rakamlarla Serhat İlleri 2011*, s.38.

³⁰⁶ "Ağrı Tarihi", Erişim Tarihi: 12.10.2012, <http://www.agri.bel.tr/agri-tarihi.aspx>

Tablodaki göstergelerden de anlaşılacağı üzere nüfusun yarısından fazlasının il ve ilçe merkezlerinde oturmasından dolayı Ağrı'da %52 gibi yüksek bir kentleşme düzeyinden söz edilebilir. Ağrı'nın nüfus değişimindeki olumlu gelişmeler rağmen son yıllarda sürekli göç veren kentte nüfusun toplam yaş bağımlılık oranı ise yaklaşık %80'dir. Üretken olmayan bu yüksek orandaki nüfusuyla Ağrı, yaş bağımlılık oranı açısından Türkiye genelinde dördüncü sırada yer almaktadır³⁰⁷.

Sağlık altyapısı bakımından ilin durumu, bölgedeki diğer illere kıyasla (en azından özel hastane sayısı açısından), daha iyi bir düzeydedir. Nitekim Tablo 3.22'deki verilere bakıldığında, yıllar itibariyle hastane sayısının düşmeyip korunduğu ve hatta özel hastane sayısının arttığı görülmektedir.

Tablo 3.22. Ağrı'daki Kamu ve Özel Hastane Yatak Sayısı, 2006-2011

Yıl	Toplam		Kamu		Özel	
	Hastane Sayısı	Yatak Sayısı	Hastane Sayısı	Yatak Sayısı	Hastane Sayısı	Yatak Sayısı
2006	9	517	8	517	1	-
2007	9	577	8	545	1	32
2008	10	593	8	531	2	62
2009	10	603	8	531	2	72
2010	9	563	7	501	2	62
2011*	11	615	8	560	3	55

Kaynak: SERKAb, s. 40. *İl Sağlık Müdürlüğü, 2011 yılı Eylül ayı verileridir.

Personel sayısı açısından bakıldığında, Ağrı'da Uzman ve Pratisyen hekim sayısı ile Hemşire sayısının yıllar itibariyle artış kaydettiği görülmektedir.

Tablo 3.23. Ağrı'daki Sağlık Personeli Sayısı, 2006-2010

Yıl	Uzman Hekim	Pratisyen Hekim	Asistan Hekim	Diş Hekimi	Eczacı	Sağlık Memuru	Hemşire	Ebe
2006	120	235	-	28	59	320	360	163
2007	140	232	-	30	67	389	471	234
2008	168	222	-	55	68	445	473	287
2009	174	192	-	31	68	579	595	296
2010	204	277	-	44	67	580	586	338

Kaynak: TÜİK Sağlık İstatistikleri

Bununla birlikte Türkiye'de bin kişiye 1.67 hekim düşerken Ağrı'da bin kişiye düşen hekim sayısı 0.89'dur. Söz konusu sayı uzman hekimde daha da düşmekte ve 0.38 olmaktadır. Oysa Türkiye'de bin kişiye 1.15 uzman hekim düşmektedir.

³⁰⁷ TÜİK, s.20.

Tablo 3.24. Ağrı’da Bin Kişiyeye Düşen Sağlık Personeli Sayısı, 2011

Bölge	Uzman hekim*	Pratisyen hekim	Toplam Hekim	Diş hekimi	Eczacı	Sağlık memuru	Hemşire	Ebe
Ağrı	0,38	0,51	0,89	0,08	0,12	1,07	1,08	0,62
TRA2	0,45	0,55	1,00	0,11	0,15	1,08	1,08	0,72
Türkiye	1,15	0,53	1,67	0,29	0,36	1,28	1,56	0,68

Kaynak: SERKAb, s.41. (*)Asistan hekim sayısını da içermektedir.

Buna göre Ağrı sahip olduğu toplam hekim sayısı bakımından hem TR2 Bölgesinin hem de Türkiye’nin altında bir potansiyele sahiptir. Fakat pratisyen hekim ve ebe konusunda Türkiye ortalamasına paralellik göstermektedir (Tablo 3.24).

Eğitim açısından Ağrı’nın durumu incelendiğinde, okuma yazma bilmeyenlerin sayısındaki artış dikkat çekmektedir. 15 yaş üstü nüfusun okuma yazma durumu ve bitirdikleri eğitim düzeyleri Tablo 3.25’te verilmiştir.

Tablo 3.25. Ağrı Nüfusunun Okuma Yazma Durumu ve Bitirilen Eğitim Düzeyi, 2008-2011 (15 +yaş)

DURUM	2008	2009	2010	2011
Okuma yazma bilmeyen	66.651	65.393	49.717	44.182
Okuma yazma bilen	182.585	203.399	228.614	261.209
İlköğretim mezunu	28.685	36.380	50.469	66.979
Ortaöğretim mezunu	32.751	35.570	41.184	48.334
Yüksekokul veya fakülte mezunu	5.404	8.168	9.123	14.373
Yüksek Lisans mezunu	416	459	575	710
Doktora mezunu	111	151	197	230
Bilinmeyen	63.334	47.610	42.374	28.862

Kaynak: TÜİK ADNKS

Tabloya göre 2011 itibariyle Ağrı’da okuma yazma bilmeyenlerin sayısı yaklaşık 45.000 kişidir. Aynı dönemdeki nüfusun 555.000’in üzerinde olduğu göz önüne alındığında söz konusu oranın ciddi boyutlarda olduğu söylenebilir. İlköğretim düzeyinde öğretmen başına düşen öğrenci sayısı açısından bakıldığında ise Türkiye’de bir öğretmene 24, TRA2’de 28 Ağrı’da ise 27 öğrenci düşmektedir. Fakat ortaöğretimdeki oran Türkiye ortalamasına eşit düzeydedir (Tablo 3.26).

Tablo 3.26. Ağrı’da Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayıları, 2011-2012

	İlköğretim	Ortaöğretim (Genel)	Ortaöğretim (Mesleki ve Teknik)
Ağrı	27	21	21
TRA2	28	30	22
Türkiye	24	21	18

Kaynak: SERKAb, s.44.

Öte yandan kentin eğitim altyapısına ve kent ekonomisine katkı sağlaması açısından Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, giderek artan öğrenci sayısı ile önemli bir potansiyel niteliğindedir (Tablo 3.27).

Tablo 3.27. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Öğrenci Dağılımı, 2012

BİRİMİ	I. ÖĞRETİM		II. ÖĞRETİM		TOPLAM
	E	K	E	K	
FAKÜLTE	1700	1140	1024	655	4519
MESLEK YÜKSEK OKULU	306	216	419	212	1153
SAĞLIK YÜKSEK OKULU	165	109	0	0	274
GENEL TOPLAM	2171	1465	1443	867	5946

Kaynak: İbrahim Çeçen Üniversitesi Rektörlüğü, 2012

Nitekim 2012 itibariyle üç fakültesi, iki yüksekokulu ve bir meslek yüksekokuluyla yükseköğrenim hizmeti sağlayan İbrahim Çeçen Üniversitesi, 6000'e yakın öğrenci sayısı ile TRA2 Bölgesinin Kafkas Üniversitesinden sonra en fazla öğrenciye sahip ikinci üniversitesidir.

Yukarıda yer verilen sosyo-kültürel göstergelerin yanı sıra Ağrı'nın ekonomik yapısı da (kişi başı gelir, mali gelir-gider, dış ticaret, tarım ve hayvancılık) kentin durum analizi için önemli bilgiler sunmaktadır. Kişi başına düşen gelir açısından 1987-2001 dönemine ait verilere ulaşılmakla birlikte TRA 2 Bölgesini oluşturan diğer illerden *Iğdır ve Ardahan'ın 1992'de il olmasından dolayı söz konusu veriler iller itibariyle standart olması açısından 1993'ten itibaren verilmiştir.*

Tablo 3.28. Ağrı'nın Kişi Başı Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla Değeri, 1993-2001 (\$)

YIL	AĞRI	TRA2	TÜRKİYE
1993	667	891	2.981
1994	514	680	2.173
1995	666	937	2.727
1996	667	1.014	2.888
1997	744	986	3.021
1998	827	1.172	3.176
1999	878	1.183	2.847
2000	824	1.046	2.941
2001	568	788	2.146

Kaynak: TÜİKb

Tablo 3.28'e göre 1993'te Ağrı'daki kişi başına düşen gelir 667 \$ iken 2001'e gelindiğinde bu değer 568 \$ olarak kaydedilmiştir. Bununla birlikte Ağrı sosyo-ekonomik gelişmişlik bakımından 2011 yılı itibariyle Türkiye'deki 81 il arasında 79.sırada yer almıştır³⁰⁸.

Tablo 3.29. Ağrı'nın Mali Gelir-Gider Durumu, 2011

Bölge	Gelir (Bin TL)	Gider (Bin TL)	Nüfus	Kişi başına gelir (TL)	Kişi başına gider (TL)	Fark (TL)
Ağrı	147.169	892.722	555.479	0,265	1,607	-1,342
TR	295.862.436	313.301.823	74.724.269	3,959	4,193	-0,233

Kaynak: Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü

Ağrı'nın mali gelir-gider durumunun gösterildiği Tablo 2.29'a göre, kenttin 2011 yılı itibariyle payına düşen 147.169 TL'lik gelire karşılık gider tutarı ise 892.722 TL olmuştur. Aynı dönemde kişi başına düşen gelir 0.265 TL iken kişi başı gider, 1.607 TL olarak gerçekleşmiştir (Tablo 3.29).

Yukarıda yer verilen olumsuz tabloya rağmen, Ağrı dış ticaret açısından önemli bir potansiyel taşımaktadır. İran sınırında bulunması ve Gürbulak sınır kapısı sayesinde ticaret özellikle Doğubayazıt'ta oldukça gelişmiştir. İlçe merkezleri aynı zamanda ticaret merkezleridir. Köylerdeki ticaret ise hayvan ve ziraat ürünleri ile çerçi ve satıcıların pazarladığı ihtiyaç mallarına aittir³⁰⁹. Bununla birlikte TRA2 Bölgesindeki ihracatın büyük bir bölümü Ağrı ve Iğdır üzerinden İran ve Nahcivan'a yapılmaktadır. Ayrıca Ağrı ile İran arasında bulunan Gürbulak sınırı oldukça önem taşımaktadır. Ağrı'nın dış ticaret potansiyeli Tablo 3.30'daki değerlerden de anlaşılmaktadır.

Tabloya göre ihracat rakamları yıllar itibariyle önemli ölçüde artış kaydederken, bu artışın ithalat miktarındaki artışın altında kaldığı görülmektedir. Nitekim İran ile sınır kapısı bulunan Ağrı'nın ithalatında yıllar itibariyle artış kaydedilmektedir. Bölge ithalatının neredeyse tamamı İran üzerinden Ağrı'ya yapılmaktadır.

³⁰⁸ DPTb, s.2.

³⁰⁹ TÜİK, s.X.

Tablo 3.30. Ağrı'nın Dış Ticaretinin Yıllara Göre Dağılımı, 2002-2011 ('000 \$)

YIL	AĞRI		TRA2		TÜRKİYE	
	İhracat Miktarı	İthalat Miktarı	İhracat Miktarı	İthalat Miktarı	İhracat Miktarı	İthalat Miktarı
2002	3,2	8,3	26	10,8	36.059	51,554
2003	8,2	10,9	37	14	47.253	69,340
2004	21,1	14,7	60	21,6	63.167	97,540
2005	28,2	41,4	73	45,2	73.476	116,774
2006	26,1	40,6	83	44,8	85.535	139,576
2007	28,1	56,6	154	60,3	107.272	170,063
2008	50,7	77,1	139	79,9	132.027	201,964
2009	44,3	45,2	126	48,5	102.129	140,921
2010	76,9	58,97	182	68,01	113.883	185.54
2011	77,7	71,20	178	81,58	134.915	240.84

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, 2002-2011

Tablodaki değerler dikkatle incelendiğinde son yıllarda ihracat lehine değişen bir dış ticaret yapısından söz edilebilir. Buna göre Ağrı'nın 2009 yılı ihracat değeri 44,3 milyon \$ iken, 2010'da 76,9 milyon \$'a ve 2011'de ise 77.6 milyon \$'a yükselmiştir.

Ağrı'nın tarım ve hayvancılık potansiyeline bakıldığında ise özellikle tarım arazileri ve tarımsal yapı bakımından çayır ve mera alanlarının yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. TRA2 Bölgesinde bulunan çayır ve mera alanlarının yarısından fazlası Ağrı'da yer almaktadır. Ayrıca %65'lik sulanabilir bir araziye sahip olan Ağrı toplam su potansiyeli açısından da TRA2 Bölgesinde ilk sırada yer almaktadır³¹⁰. Tarım alanlarının varlığı Tablo 3.31'de verilmiştir.

Tablo 3.31. Ağrı'daki Tarım Alanları Varlığı, 1995-2011 (dekar)

Yıl	Toplam Alan	Ekilen tarla alanı	Nadas alanı	Sebze bahçeleri alanı	Meyve alanı
1995	3.330.030	2.154.690	1.169.770	4.930	640
2000	3.576.800	2.387.980	1.180.650	7.410	760
2005	3.537.250	2.411.650	1.115.010	10.060	530
2006	3.603.076	2.356.572	1.235.77	10.196	530
2007	4.009.301	2.387.123	1.617.92	3.891	364
2008	3.321.058	2.499.865	815.594	5.150	449
2009	3.445.869	2.480.981	958.669	5.760	459
2010	3.491.364	2.478.006	1.003.62	8.975	754
2011*	3.535.986	2.408.800	1.118.550	7.865	771

Kaynak: TÜİK, Bitkisel Üretim İstatistikleri, (*) 2011 verileri geçicidir.

³¹⁰ SERKAa, s.43.

Buna göre diğer illere kıyasla sebze bahçelerine ayrılan alanın çokluğu dikkat çekerken, ekilebilir toplam alanda yıllar itibariyle önemli bir değişiklik olmadığı görülmektedir. Son yıllara doğru ekilebilir tarla alanındaki artışta nadasa bırakılan alandaki azalışın payı olduğu söylenebilir.

Ağrı'da halkın geçimi genelde tarım ve hayvancılığa dayanmakla birlikte, ekonomi tarımdan çok hayvancılık ve hayvan ürünlerine dayanır. Düzlük alanların daha verimli olduğu Ağrı 'da genellikle tarla ziraatına dayalı tarım ve hayvancılık gelişmiştir. Yayla ve meralarda yetişen hayvanlar ve bu hayvanlardan elde edilen ürünler, ilin ticaret hayatında önemli rol oynamaktadır. Şehir merkezine yakın köylerde arıcılık da yapılmaktadır. Mevcut sanayi kuruluşları halkın başlıca geçim kaynağı olan hayvancılığa yöneliktir. Dolayısıyla hayvansal hammaddelerin bir kısmı bu sanayi kollarında işlenmektedir³¹¹.

Tablo 3.32. Ağrı'daki Büyükbaş Hayvan Sayısı, 1995-2011

YIL	AĞRI	TRA2	TR
1995	330.860	816.650	12.044.000
1996	182.930	766.730	12.121.000
1997	219.350	830.140	11.379.000
1998	263.950	889.220	11.207.000
1999	291.270	906.630	11.219.000
2000	289.490	871.040	10.907.000
2001	295.230	908.460	10.686.000
2002	353.397	891.964	9.924.575
2003	374.052	921.094	9.901.458
2004	341.012	947.273	10.173.246
2005	313.210	967.245	10.631.405
2006	290.518	984.557	10.971.880
2007	277.510	965.609	11.121.458
2008	259.582	915.781	10.946.239
2009	252.875	945.011	10.811.165
2010	230.888	972.408	11.369.800
2011	280.429	1.068.193	12.483.969

Tablo 3.33. Ağrı'daki Küçükbaş Hayvan Sayısı, 1995-2011

YIL	AĞRI	TRA2	TR
1995	1.446.670	2.919.470	42.902.000
1996	1.468.880	2.703.500	42.023.000
1997	1.526.860	2.709.300	38.614.000
1998	1.833.220	2.928.130	37.492.000
1999	1.869.520	3.036.680	38.030.000
2000	1.845.890	2.973.080	35.693.000
2001	1.842.620	2.811.640	33.994.000
2002	1.763.950	2.739.674	31.953.800
2003	1.794.776	2.707.991	32.203.214
2004	1.671.223	2.602.388	31.811.092
2005	1.447.101	2.488.406	31.821.789
2006	1.372.970	2.391.064	32.260.206
2007	1.311.960	2.348.588	31.748.651
2008	1.083.355	2.093.797	29.568.152
2009	979.098	1.772.484	26.877.793
2010	1.160.488	1.900.546	28.296.532
2011	1.099.488	1.970.305	31.178.989

Kaynak: TÜİK, Bölgesel Göstergeler, SERKAb, s.49-50.

Tablo 3.32'ye göre Ağrı'da büyük baş hayvan sayısında yıllar itibariyle gözle görülür bir düşüş kaydedilmiştir. 1995'ten 2011'e kadar geçen sürede %30'luk bir azalma meydana gelmiştir. Aynı şekilde küçükbaş hayvan sayısında da %20'lik bir düşüşün olduğu görülmektedir (Tablo 3.33).

³¹¹ TÜİK, s.X.

Küçükbaş hayvan sayısındaki düşüşte bu alana yönelik devlet teşviklerinin azlığı ve piyasada küçükbaş hayvanlara yönelik talebin istikrarsızlığı etkili olmaktadır. Fakat düşüşe rağmen Ağrı, sahip olduğu koyun varlığı ile TRA2 Bölgesinde ilk sırada yer almaktadır³¹² Söz konusu durum Tablo 3.34'te yer alan süt üretimi verilerinden de açıkça görülebilmektedir.

Tablo 3.34. Ağrı'nın Süt Üretimi, 1995-2011 (ton)

YIL	Toplam Süt	İnek sütü	Manda sütü	Koyun sütü	Keçi sütü
1995	131.665	100.155	779	44.269	3.093
1996	133.271	101.129	742	26.179	3.727
1997	156.174	122.854	726	26.867	3.862
1998	187.085	147.080	883	38.562	4.508
1999	201.246	160.370	916	40.117	4.335
2000	190.713	153.308	814	43.554	3.831
2001	191.961	154.428	859	50.850	4.009
2002	232.287	185.849	893	48.149	4.075
2003	259.414	205.902	1.288	42.860	2.685
2004	242.140	186.404	877	34.240	2.434
2005	214.559	166.339	835	34.092	2.499
2006	186.783	141.650	681	37.417	2.543
2007	173.739	129.979	690	36.670	2.452
2008	157.197	125.905	563	30.554	2.040
2009	166.026	135.617	503	29.502	1.898
2010	200.624	152.092	180	28.889	1.842
2011	221.581	177.219	164	39.384	4.814

Kaynak: TÜİK, Hayvancılık İstatistikleri, SERKAb, s.51.

Nitekim tablodaki değerlere bakıldığında, toplam süt üretiminde istikrarsız bir durum izlenmekle birlikte, koyun sütü ikinci sırada yer almaktadır. Öte yandan Ağrı, bal üretimi konusunda da özellikle son yıllarda artış kaydetmiş ve TRA2 Bölgesinin toplam bal üretiminde %10'luk bir paya ulaşmıştır³¹³.

3.2.2. Kars

Kars ili Doğu Anadolu Bölgesinde yer alan ve karasal iklimi sebebiyle Türkiye'nin en soğuk illerinden biridir. Şehrin adı bir Türk boyu olan ve M.Ö 130-127 yıllarında Kafkaslardan gelerek Kars çevresine yerleşen Karsaklardan gelmektedir. Yapılan arkeolojik çalışmalara göre Kars şehri Yontma Taş Çağından (M.Ö.13000-10000) itibaren kesintisiz olarak iskân görmüştür. Kars, 1877-1878 Osmanlı-Rus

³¹² SERKAa, s.50.

³¹³ SERKAa, s.53.

savaşından sonra 40 yıl Rus egemenliğinde kalmıştır³¹⁴. 1918’de 40 yıldan sonra tekrar Osmanlı topraklarına dâhil edilen şehir, kısa süre sonra kaybedilmiştir. 30 Ekim 1920’de Türk kuvvetleri tarafından alınan Kars, bu dönemde Gazi unvanı almıştır.

Kars’ın nüfusu 2000 yılından 2010 yılına kadar önemli ölçüde düşüş kaydetmiş fakat 2011 yılındaki nüfus, %1,32’lik bir artışla 305.755 olarak gerçekleşmiştir. Tablo 3.35’te kentin yıllar itibariyle yaşadığı nüfus değişimini görülmektedir.

Tablo 3.35. Kars’ın Nüfus Değişimi, 2000-2011

Yıl	Kars	Nüfus Değişimi (%)	TRA2	TR
2000	325.016	-	1.156.150	67.803.927
2007	312.205	-3,94	1.137.671	70.586.256
2008	312.128	-0,02	1.140.575	71.517.100
2009	306.536	-1,79	1.135.856	72.561.312
2010	301.766	-1,56	1.133.660	73.722.988
2011	305.755	1,32	1.157.549	74.724.269

Kaynak: SERKAb, s.2.

Tabloya göre 2000 yılında 325.016 olan kent nüfusu dikkate alındığında, 2011’e gelene kadar yaklaşık 20.000 kişilik bir nüfus kaybının olduğu görülmektedir. İlin 2011 yılı itibariyle ilçe ve köyler bakımından nüfus durumu ise Tablo 3.36’da sunulmuştur.

Tablo 3.36. Kars’ın İlçelere Göre Şehir ve Köy Nüfusu, 2011

	Toplam	Erkek	Kadın	İl/İlçe merkezleri	Belde/Köyler
Toplam	305.755	159.179	146.576	129.047	176.708
Merkez	111.088	57.944	53.064	79.928	176.708
Akyaka	12.189	6.579	5.560	2.219	34.080
Arpaçay	19.832	10.083	9.749	2.549	9.920
Diğor	26.112	13.490	12.622	2.719	17.283
Kağızman	48.898	24.735	24.163	17.597	23.393
Sarıkamış	50.950	27.542	23.408	19.691	31.301
Selim	24.581	12.563	12.018	4.925	31.259
Susuz	12.235	6.243	5.992	2.419	9.816

Kaynak: SERKAb, s.2.

Tablo 3.36’ya göre her 100 kişiden 36’sının Merkez ilçesinde yaşadığı ve Belde/köy nüfusunun il/ilçe merkezlerinden oldukça fazla olduğu görülmektedir. Bu durum özellikle %42,21’lik bir kentleşme oranına denk gelmesi açısından dikkate değerdir. Fakat Kars nüfusunun toplam yaş bağımlılık oranının 2010 yılı itibariyle

³¹⁴ Kars Valiliği, *Kars İli Kültür Envanteri 2009*, Kars 2009, s.2.

%62,7 ve Türkiye geneli sıralamasının ise 15 olarak kaydedilmesi nüfus açısından olumsuz bir gelişmeye işaretir.³¹⁵

Sağlık göstergeleri açısından Kars'ın durumuna bakıldığında Tablo 3.37 ve Tablo 3.38'de de görüldüğü gibi hem kurumsal hem de personel altyapısı açısından ciddi eksiklikler mevcuttur.

Tablo 3.37. Kars'taki Kamu ve Özel Hastane Yatak Sayısı, 2006-2011

Yıl	Toplam		Kamu		Özel	
	Hastane Sayısı	Yatak Sayısı	Hastane Sayısı	Yatak Sayısı	Hastane Sayısı	Yatak Sayısı
2006	4	430	4	430	-	-
2007	6	420	6	420	-	-
2008	6	461	6	461	-	-
2009	6	561	6	561	-	-
2010	6	521	6	521	-	-
2011*	6	461	6	461		

Kaynak: SERKAb, s.4. *İl Sağlık Müdürlüğü, 2011 yılı Eylül ayı verileridir.

Tabloya göre Kars'ta hastane sayısı artmamakla birlikte mevcut olanların yatak kapasitesinin düştüğü görülmektedir. 2010 yılında toplam yatak sayısı 521 iken, bu oran 2011 Eylül itibariyle 461'e düşmüştür (Tablo 3.38). Özel hastanesi olmadığı gibi devlet hastanesi sayısı da yıllardır 6'yı geçmeyen Kars'ta, bireyler sağlık hizmetlerinden yararlanmak için Erzurum'daki hastanelere başvurmaktadır. Fakat Kafkas Üniversitesi bünyesinde açılmış olan Tıp Fakültesi Araştırma Hastanesinin bu alandaki eksiklikleri gidermesi beklenmektedir.

Tablo 3.38. Kars'taki Sağlık Personeli Sayısı, 2006-2010

Yıl	Uzman Hekim	Pratisyen Hekim	Asistan Hekim	Diş Hekimi	Eczacı	Sağlık Memuru	Hemşire	Ebe
2006	89	148	-	17	37	194	225	279
2007	97	131	15	26	40	243	250	281
2008	103	152	15	30	41	246	262	262
2009	129	131	19	30	40	700	291	265
2010	144	168	18	36	43	302	308	254

Kaynak: TÜİK Sağlık İstatistikleri

Tablo 3.38'e göre Kars'taki sağlık personeli sayısı yıllar itibariyle artış kaydetmiştir. Özellikle uzman hekim ve sağlık memuru sayılarında 2006'dan bu yana

³¹⁵ TÜİK, s.20.

sürekli bir artış olduğu görülmektedir. Diğer personel sayılarında da az olmakla birlikte 2010'a gelene kadar bir artış sağlandığı söylenebilir.

Tablo 3.39. Kars'ta Bin Kişiye Düşen Sağlık Personeli Sayısı, 2011

Bölge	Uzman Hekim*	Pratisyen Hekim	Toplam Hekim	Diş Hekimi	Eczacı	Sağlık memuru	Hemşire	Ebe
Kars	0,54	0,56	1,09	0,12	0,14	1,00	1,02	0,84
TRA2	0,45	0,55	1,00	0,11	0,15	1,08	1,08	0,72
Türkiye	1,15	0,53	1,67	0,29	0,36	1,28	1,56	0,68

Kaynak: SERKAb, s.5. (*) Asistan hekim sayısını da içermektedir.

Tablo 3.39'daki verilere göre Kars'ta bin kişiye düşen toplam hekim sayısı 1.09 iken, Türkiye'de 1.67'dir. Dolayısıyla hekim sayısı bakımından TRA2 Bölgesinin üzerinde olmasına karşılık Türkiye ortalamasının altında olan Kars, özellikle uzman hekim sayısı açısından Türkiye ortalamasının neredeyse yarısına eşit olabilmektedir. Türkiye'de 2011 itibariyle bin kişiye 1.15 hekim düşerken, Kars'ta bu oran 0.54 olarak kaydedilmektedir.

Kars nüfusunun eğitim durumuna bakıldığında ise, en fazla okuma yazma bilmeyen nüfus açısından Ağrı'dan hemen sonra gelmektedir. 2011 yılı nüfusu yaklaşık 306.000 olan Kars'ta aynı dönemde okuma yazma bilmeyen yaklaşık 21.000 kişi mevcuttur. Aynı dönemde ilköğretim ve orta öğretim mezunu sayıları 40.000'nin üzerindeyken 2008-2011 döneminde özellikle yükseköğretim mezunlarının sayısındaki artış dikkat çekmektedir (Tablo 3.40).

Tablo 3.40. Kars Nüfusunun Okuma-Yazma Durumu ve Bitirilen Eğitim Düzeyi, 2008-2011 (15+yaş)

DURUM	2008	2009	2010	2011
Okuma yazma bilmeyen	30.268	29.005	23.132	20.910
Okuma yazma bilen	182.585	159.023	163.591	177.709
İlköğretim mezunu	26.932	29.597	38.695	47.279
Ortaöğretim mezunu	39.693	39.558	41.376	43.738
Yüksekokul veya fakülte mezunu	7.003	9.564	9.791	13.740
Yüksek Lisans mezunu	442	466	589	680
Doktora mezunu	166	236	270	298
Bilinmeyen	31.296	21.457	18.854	11.969

Kaynak: TÜİK ADNKS

Eğitim durumunu göstermesi açısından önemli bir diğer gösterge de öğretmen başına düşen öğrenci sayılarıdır (Tablo 3.41).

Tablo 3.41. Kars'ta Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayıları, 2011-2012

	İlköğretim	Ortaöğretim (Genel)	Ortaöğretim (Meslek/Teknik)
Kars	18	21	16
TRA2	28	30	22
Türkiye	24	21	18

Kaynak: SERKAb, s.8.

Buna göre Karsta, öğretmen başına ilköğretimde düşen öğrenci sayısı 18 iken, Meslek ve Teknik eğitimin verildiği ortaöğretimdeki öğrenci sayısı 16'ya düşmektedir. Genel olarak bakıldığında ise bu değerlerin hem TRA2 hem de Türkiye ortalamasının altında kaldığı görülmektedir.

Tablo 3.42. Kafkas Üniversitesi Öğrenci Dağılımı, 2012

BİRİMİ	I. ÖĞRETİM		II. ÖĞRETİM		TOPLAM
	K	E	K	E	
FAKÜLTE	1862	2613	923	1360	6758
DEVLET KONSERVATUARI	27	41	--	--	68
YÜKSEKOKUL	538	613	79	101	1331
MESLEK YÜKSEK OKULU	1107	1303	600	983	3993
ENSTİTÜ	251	389	--	--	640
GENEL TOPLAM	3785	4959	1602	2444	12790

Kaynak: Kafkas Üniversitesi Rektörlüğü, 2012

Kars'ta yükseköğretim hizmeti veren Kafkas Üniversitesinin öğrenci dağılımı da hem eğitime katkı açısından hem de karşılaştırmalı değerlendirmelerde bulunmak için dikkate değerdir (Tablo 3.42). Ardahan ve Iğdır'da kurulan üniversitelerden dolayı bazı birimlerini kaybeden Kafkas Üniversitesinin öğrenci sayısı düşmüş olsa da 2011 itibariyle 13.000'e yaklaşan öğrenci sayısı ile kent ekonomisi ve eğitim altyapısı açısından önemli bir potansiyel taşıdığı söylenebilir.

Buraya kadarki analizler, sosyo-kültürel göstergeler ışığında yapılmakla birlikte Kars'ın ekonomik göstergeleri de oldukça önemli analizler yapmaya imkan sağlamaktadır.

İller itibariyle GSYH değerleri en son 2001 yılı için mevcut olduğu ve bu tarihten sonra güncelleme yapılmadığı için Kars'ın en son 2001 yılı KBGSYİH değerine bakılabilir. Söz konusu bu dönemde Türkiye'de 2.146 olan KBGSYİH değeri Kars'ta

886 \$ olarak kaydedilmiştir³¹⁶. Kars, sosyo-ekonomik gelişmişlik bakımından da 2011 yılı itibariyle 81 il arasında 68.sırada yer almaktadır³¹⁷.

Tablo 3.43. Kars'ın Kişi Başı Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla Değeri, 1993-2001 (\$)

YIL	KARS	TRA2	TÜRKİYE
1993	1.167	891	2.981
1994	831	680	2.173
1995	1.071	937	2.727
1996	1.096	1.014	2.888
1997	1.031	986	3.021
1998	1.290	1.172	3.176
1999	1.223	1.183	2.847
2000	1.134	1.046	2.941
2001	886	788	2.146

Kaynak: TÜİKb

Tablo 3.43'e göre 1993 yılında 1.167 \$ olan KBGSYİH değeri, bu tarihten 2000 yılına kadar artış kaydetmekle birlikte 2001 yılında 1000 \$'ın altına düşmüştür. Aynı dönemlerde hem TRA2 Bölgesinde hem de Türkiye'de benzer bir düşüş gözlenmektedir.

Tablo 3.44. Kars'ın Mali Gelir-Gider Durumu, 2011

Bölge	Gelir (Bin TL)	Gider (Bin TL)	Nüfus	Kişi başına gelir (TL)	Kişi başına gider (TL)	Fark (TL)
Kars	139.345	660.472	305.755	0,456	2,160	-1,704
TR	295.862.436	313.301.823	74.724.269	3,959	4,193	-0,233

Kaynak: Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü

Tablo 3.44'e göre 2011'de Kars'ın payına düşen 139.345 TL'lik gelir düşerken buna karşılık 660.472 TL'lik bir gider gerçekleştirilmiştir. Kişi başı gelir-gider farkı ise -1.704 TL olarak kaydedilmiştir.

Bir diğer önemli ekonomik gösterge ise dış ticarettir. TRA2 Bölgesindeki diğer illerin sınır kapılarının açık olması dış ticaret açısından kendilerine önemli avantajlar sağlarken, Kars bu anlamda dezavantajlı bir konumdadır. Dolayısıyla ilin dış ticaret performansı aşağıdaki tabloda da görüldüğü gibi oldukça düşük düzeydedir.

³¹⁶ TÜİKb

³¹⁷ DPTb, s.2.

Tablo 3.45. Kars'ın Dış Ticaretinin Yıllara Göre Dağılımı, 2002-2011 ('000 \$)

YIL	KARS		TRA2		TÜRKİYE	
	İhracat Miktarı	İthalat Miktarı	İhracat Miktarı	İthalat Miktarı	İhracat Miktarı	İthalat Miktarı
2002	0,8	0,6	26	10,8	36.059	51,554
2003	2,4	1,3	37	14	47.253	69,340
2004	3,3	1,1	60	21,6	63.167	97,540
2005	2,7	0,8	73	45,2	73.476	116,774
2006	1,9	1,1	83	44,8	85.535	139,576
2007	57,4*	0,5	154	60,3	107.272	170,063
2008	0,3	0,7	139	79,9	132.027	201,964
2009	0,2	0,9	126	48,5	102.129	140,921
2010	0,2	3,04	182	68,01	113.883	185,54
2011	1,1	1,80	178	81,58	134.883	240,84

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, 2002-2011

TRA2 Bölgesinde gerçekleşen ihracatın önemli bir bölümünü Iğdır ve Ağrı illeri üstlendiği için Kars'ın bu anlamda önemli bir potansiyeli bulunmamaktadır. Bununla birlikte ihracattaki en büyük başarısını 57.4 milyon \$ ile 2007 yılında gerçekleştiren Kars, 2011 yılı itibariyle 1.1 milyon \$'lık bir ihracat gerçekleştirmiş bulunmaktadır.

Tarım ve hayvancılık bölgesi olan Kars'ın ekilebilir arazisi toplam arazinin yaklaşık %35'ini oluştururken arazinin büyük bölümü (%39) çayır ve mera şeklinde kullanılmaktadır. Arazinin %22,42'lik kısmı yerleşim alanı ve kullanılmayan arazi olan Kars'ta ormanlık arazinin payı ise %3.71'dir. Çayır ve meraların çok olması giderek artış kaydeden büyükbaş hayvan sayısı açısından önem taşımaktadır³¹⁸.

Tarımsal faaliyetlerin yürütüldüğü alanlara bakıldığında ise ekilebilir toplam alanların giderek azaldığı görülmektedir. Özellikle sebze bahçeleri alanının kullanımı 2006'dan sonra sifıra inmiştir (Tablo 3.46).

* Bu rakamın 51 milyon \$'lık kısmı o yıl gerçekleşen "örme giyim eşyası ve aksesuarları" ihracatından oluşmaktadır. (TÜİK, İl ve Bölge Sınıflamasına Göre Dış Ticaret(İl/bölge-Fasıl), 2012)

³¹⁸ TÜİK, Tarım İstatistikleri

Tablo 3.46. Kars'taki Tarım Alanları Varlığı, 1995-2011 (dekar)

Yıl	Toplam Alan	Ekilen tarla alanı	Nadas alanı	Sebze bahçeleri alanı	Meyve alanı
1995	3.108.650	2.211.150	879.190	2.450	15.860
2000	2.292.750	2.265.970	0	1.540	25.240
2005	3.410.000	2.501.410	900.000	1.800	6.790
2006	3.358.749	2.607.860	742.302	1,798	6,789
2007	2.901.351	2.280.820	614.000	0	6,531
2008	3.080.837	2.497.813	573.655	0	9,369
2009	2.442.962	2.045.671	389.200	0	8,091
2010	2.368.382	2.032.845	328.702	0	6.835
2011*	2.440.240	2.193.391	239.986	0	6.863

Kaynak: TÜİK, Bitkisel Üretim İstatistikleri (*) 2011 verileri geçicidir.

Tabloya göre nadas alanın dört yıllık süreç içerisinde yarı yarıya düşmesine rağmen ekilen tarla alanının ve sebze bahçeleri alanının azaldığı görülmektedir. Bununla birlikte Kars'ın ekonomisi, önemli ölçüde tahıl tarımı ve mera hayvancılığına dayanmaktadır. Tarımsal üretimde temel iktisadi sektör olan hayvancılık yaklaşık %75, bitkisel üretim ise %25'lik bir orana sahiptir. İldeki hayvancılık, genellikle küçük aile işletmeciliği şeklinde ve aile ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yapılmaktadır³¹⁹.

Tablo 3.47. Kars'taki Büyükbaş Hayvan Sayısı, 1995-2011

YIL	KARS	TRA2	TR
1995	281.520	816.650	12.044.000
1996	267.770	766.730	12.121.000
1997	301.320	830.140	11.379.000
1998	301.560	889.220	11.207.000
1999	303.380	906.630	11.219.000
2000	269.560	871.040	10.907.000
2001	292.470	908.460	10.686.000
2002	247.959	891.964	9.924.575
2003	258.511	921.094	9.901.458
2004	303.470	947.273	10.173.246
2005	333.689	967.245	10.631.405
2006	353.277	984.557	10.971.880
2007	365.387	965.609	11.121.458
2008	346.408	915.781	10.946.239
2009	402.967	945.011	10.811.165
2010	396.620	972.408	11.369.800
2011	432.499	1.068.193	12.483.969

Tablo 3.48. Kars'taki Küçükbaş Hayvan Sayısı, 1995-2011

YIL	KARS	TRA2	TR
1995	920.990	2.919.470	42.902.000
1996	710.980	2.703.500	42.023.000
1997	669.670	2.709.300	38.614.000
1998	647.610	2.928.130	37.492.000
1999	625.910	3.036.680	38.030.000
2000	592.710	2.973.080	35.693.000
2001	461.490	2.811.640	33.994.000
2002	390.166	2.739.674	31.953.800
2003	334.120	2.707.991	32.203.214
2004	323.672	2.602.388	31.811.092
2005	389.720	2.488.406	31.821.789
2006	402.692	2.391.064	32.260.206
2007	423.745	2.348.588	31.748.651
2008	419.625	2.093.797	29.568.152
2009	278.772	1.772.484	26.877.793
2010	206.540	1.900.546	28.296.532
2011	261.121	1.970.305	31.178.989

Kaynak: TÜİK, Bölgesel Göstergeler, SERKAb, s.14,15.

³¹⁹ TÜİK, s.XII.

Tablolara göre büyükbaş hayvan sayısı yıllar itibariyle artış kaydederken, küçükbaş hayvan sayısında 2011’de artışa geçmekle birlikte önemli bir düşüş görülmektedir. Küçükbaş hayvan sayısındaki önemli düşüş Kars’taki süt üretiminde koyun ve keçi gibi küçükbaş hayvanların payını da önemli ölçüde düşürmüştür. Dolayısıyla süt üretiminde büyükbaş hayvancılığın payının daha fazla olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 3.49. Kars’ın Süt Üretimi, 1995-2011 (ton)

YIL	Toplam Süt	İnek sütü	Manda sütü	Koyun sütü	Keçi sütü
1995	123.667	107.168	175	15.274	1.050
1996	142.865	128.563	135	13.580	587
1997	159.437	145.938	101	12.831	567
1998	154.652	141.379	106	12.548	619
1999	154.561	141.547	109	12.302	603
2000	142.625	130.417	97	11.468	643
2001	147.759	138.041	78	9.022	618
2002	134.857	128.069	69	6.000	719
2003	190.120	181.811	78	7.125	1.106
2004	266.201	259.242	65	5.768	1.126
2005	230.004	220.769	65	7.899	1.271
2006	284.119	273.091	-	10.131	897
2007	296.018	284.522	-	10.544	952
2008	257.616	246.391	-	10.544	681
2009	325.587	318.737	-	6.283	567
2010	312.124	307.652	-	4.067	405
2011	378.682	372.686	2	5.449	545

Kaynak: TÜİK, Hayvancılık İstatistikleri, SERKAb, s.16.

Buna göre koyun ve keçi (küçükbaş hayvan) sütü üretimi, yıllar itibariyle önemli ölçüde düşerken inek sütü üretimi yaklaşık 3 kat artış kaydetmiştir. Genel olarak bakıldığında Kars’taki süt üretimi 1995’te yaklaşık 124.000 ton iken bu rakam inek sütü üretimindeki artışların da etkisiyle 2011 yılında yaklaşık 380 bin tona ulaşmış bulunmaktadır (Tablo 3.49). Öte yandan büyük ve küçükbaş hayvancılığın yanı sıra Kars’ta geçmişe oranla üretiminde düşüş kaydedilmekle birlikte Kaz üretimi de bir hayvancılık faaliyeti olarak önemli yer tutmaktadır.

3.2.3. Iğdır

Iğdır’ın adı; Oğuz Han’ın altı oğlundan biri olan Cengiz Alp’in en büyük oğlu olan “Iğdır Beğ” den gelmektedir. 1746-1827 yılları arasında İran idaresinde kalan Iğdır, 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı (93 harbi) sonunda 42 yıl Rus işgaline maruz

kalmıştır. 1917 Ekim devriminden (Bolşevik İhtilali) sonra içine düştüğü siyasi bunalımdan kurtulmak isteyen Rusya'nın, diğer devletlerle Brest-Litovks anlaşmasını imzalamasıyla bölge tekrar Türklerin eline geçmişse de 30 Ekim 1918'de Mondros Antlaşmasıyla ordu bölgeden çekilince mıntıka Ermenilerin mezalimine sahne olmuştur. 14 Kasım 1920'de Kazım Karabekir tarafından Türkiye topraklarına katılan Iğdır daha önce Kars'a ait bir ilçe iken 1992'de Türkiye'nin 76.ili olmuştur³²⁰.

Iğdır ilinin nüfusu, 2000 yılından 2011' gelene kadar cüzi miktarlarda da olsa artış kaydetmiş ve bu dönem içerisinde 20.000 kişilik bir nüfus artışı yaşanmıştır. İlin nüfusundaki değişim Tablo 3.50'de sunulmuştur.

Tablo 3.50. Iğdır'ın Nüfus Değişimi, 2000-2011

Yıl	Iğdır	Nüfus Değişimi (%)	TRA2	TR
2000	168.634	-	1.156.150	67.803.927
2007	181.866	7,85	1.137.671	70.586.256
2008	184.025	1,19	1.140.575	71.517.100
2009	183.486	- 0,29	1.135.856	72.561.312
2010	184.418	0,51	1.133.660	73.722.988
2011	188.857	2,41	1.157.546	74.724.269

Kaynak: TÜİK ADNKS

Tablo 3.50'deki değerlere göre bir önceki yıla göre nüfusu sürekli artan Iğdır, 2011 itibariyle 188.857'lik bir nüfusa ulaşmıştır. On yıllık süreçte sadece 2009'da nüfusu düşen Iğdır diğer dönemlerde sürekli nüfus artışına sahne olmuştur. Nüfusun ilçe ve köylere göre dağılımı ise Tablo 3.51'de sunulmuştur.

Tablo 3.51. Iğdır'ın İlçelere Göre Şehir ve Köy Nüfusu, 2011

	Toplam	Erkek	Kadın	İl/ilçe merkezleri	Belde/köyler
Toplam	188.857	97.770	91.087	99.550	89.307
Merkez	127.609	65.799	61.810	81.162	46.447
Aralık	22.425	11.965	10.460	6.775	15.650
Karakoyunlu	14.054	7.271	6.783	2.620	11.434
Tuzluca	24.769	12.735	12.034	8.993	15.776

Kaynak: SERKAb, s.70.

Kentleşme oranının %50'nin üstünde olduğu Iğdır'da mevcut nüfusunun toplam yaş bağımlılık oranı %63 ve ülke genelindeki sırası ise 13'tür³²¹.

³²⁰ "Iğdır Tarihi", http://www.igdir.gov.tr/default_B0.aspx?content=224 Erişim Tarihi: 12.09.2012

³²¹ TÜİK, s.20.

İlin sağlık durumu analiz edildiğinde son yıllarda sağlık alanında meydana gelen olumlu gelişmelere rağmen Iğdır'ın bu konuda gerek kurumsal altyapı gerekse sağlık personeli eksikliği bakımından oldukça zayıf bir durumda olduğu söylenebilir. Bu durum, ilin sağlık alanındaki rakamlarına da yansımıştır (Tablo 3.52).

Tablo 3.52. Iğdır'daki Kamu ve Özel Hastane Yatak Sayısı, 2006-2011

Yıl	Toplam		Kamu		Özel	
	Hastane Sayısı	Yatak Sayısı	Hastane Sayısı	Yatak Sayısı	Hastane Sayısı	Yatak Sayısı
2006	4	265	3	255	1	10
2007	5	251	4	241	1	10
2008	5	254	4	244	1	10
2009	4	274	3	264	1	10
2010	4	266	3	255	1	11
2011*	4	279	3	264	1	15

Kaynak: SERKAb, s.72. * İl Sağlık Müdürlüğü, 2011 yılı Eylül ayı verileri

Tabloya göre 2011 itibariyle 1'i özel ve 3'ü kamu olmak üzere şehirde sağlık hizmeti sağlayan toplam 4 adet hastane mevcuttur. Buna rağmen Iğdır'ın bazı sağlık göstergeleri açısından bölgedeki diğer illere oranla iyi bir durumda olduğu söylenebilir. Zira 2006'da uzman ve pratisyen hekim sayısı toplamda 135 iken, bu sayı 2010 yılında 200 olarak kaydedilmiştir.

Tablo 3.53. Iğdır'daki Sağlık Personeli Sayısı, 2006-2010

Yıl	Uzman Hekim	Pratisyen Hekim	Asistan Hekim	Diş Hekimi	Eczacı	Sağlık memuru	Hemşire	Ebe
2006	57	78	-	16	38	121	188	146
2007	60	95	-	16	37	143	222	131
2008	70	99	-	16	36	142	212	134
2009	73	94	-	20	39	171	182	142
2010	89	111	-	33	41	176	214	140

Kaynak: TÜİK Sağlık İstatistikleri

İlin sağlık göstergeleri TRA2 Bölgesindeki ortalamalarının üzerinde olmakla birlikte, Türkiye ortalamalarıyla karşılaştırıldığında, birçok göstergenin ülke ortalamasının altında kaldığı görülmektedir.

Tablo 3.54. Iğdır’da Bin Kişiyeye Düşen Sağlık Personeli Sayısı, 2011

Bölge	Uzman hekim*	Pratisyen hekim	Toplam Hekim	Diş Hekimi	Eczacı	Sağlık memuru	Hemşire	Ebe
Iğdır	0,48	0,60	1,08	0,18	0,22	0,95	1,16	0,76
TRA2	0,45	0,55	1,00	0,11	0,15	1,08	1,08	0,72
Türkiye	1,15	0,53	1,67	0,29	0,36	1,28	1,56	0,68

Kaynak: SERKAb, s.73. * Asistan hekim sayısını da içermektedir

Iğdır’da bin kişiyeye düşen hekim sayısı 2011 itibariyle 1.089’dır. Bu rakam TRA2 Bölgesi bakımından iyi bir gösterge olmakla birlikte, Türkiye ortalamasının altındadır. Uzman hekim sayısı (0,48) ise Türkiye ortalamasının çok altındadır (Tablo 3.54).

Eğitim göstergeleri açısından ise Iğdır Ağrı ve Kars’a göre nispeten iyi bir durumdadır. 2008’de 24.254 olan okuma yazma bilmeyenlerin sayısı 2011’e gelindiğinde neredeyse yarıya (15.385) inmiş durumdadır.

Tablo 3.55. Iğdır Nüfusunun Okuma Yazma Durumu ve Bitirilen Eğitim Düzeyi, 2008-2011 (15 +yaş)

DURUM	2008	2009	2010	2011
Okuma yazma bilmeyen	24.254	23.153	17.637	15.385
Okuma yazma bilen	79.910	84.628	92.418	103.419
İlköğretim mezunu	14.559	16.768	24.014	28.740
Ortaöğretim mezunu	22.453	22.406	24.431	26.601
Yüksekokul veya fakülte mezunu	4.085	5.214	5.600	7.892
Yüksek Lisans mezunu	253	250	381	446
Doktora mezunu	32	56	87	104
Bilinmeyen	16.524	12.125	10.829	6.464

Kaynak: TÜİK, ADNKS

Tablo 3.55’teki değerler analiz edildiğinde özellikle yükseköğretimdeki mezun sayısında dört yıl içerisinde yaklaşık iki katlık bir artış olduğu görülmektedir. Yüksek lisans ve doktora mezunu sayısındaki artış da dikkat çekici boyutlara ulaşmıştır.

Öğretmen başına düşen öğrenci sayısı bakımından ise Iğdır’da bir öğretmene ilköğretim düzeyinde 20 öğrenci düşerken; bu sayı ortaöğretimde 22’ye yükselmektedir. Tablo 3.56’da bir öğretmen başına düşen öğrenci sayılarına yer verilmiştir.

Tablo 3.56. Iğdır’da Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayıları, 2011-2012

	İlköğretim	Ortaöğretim (Genel)	Ortaöğretim (Mesleki ve Teknik)
Iğdır	20	22	19
TRA2	28	30	22
Türkiye	24	21	18

Kaynak: TÜİK, Bölgesel Göstergeler

Tablo 3.56'dan da görüldüğü üzere Iğdır'da, öğretmen başına düşen öğrenci sayısı TRA 2 Bölgesinin altında ve Türkiye ortalamasının ise üstünde kalmaktadır. Iğdır Üniversitesi de şehrin gerek eğitim altyapısı, gerekse ekonomik kalkınması açısından önemli bir potansiyel niteliğindedir (Tablo 3.57).

Tablo 3.57. Iğdır Üniversitesi Öğrenci Dağılımı, 2012

BİRİMİ	I. ÖĞRENİM		II. ÖĞRENİM		TOPLAM
	E	K	E	K	
FAKÜLTE	393	211	116	99	819
MESLEK YÜKSEKOKULU	660	362	338	100	1460
ENSTİTÜ	67	22	--	--	89
GENEL TOPLAM	1120	595	454	199	2368

Kaynak: Iğdır Üniversitesi Rektörlüğü, 2012

Yakın zaman içerisinde kurulan Iğdır Üniversitesi, 2000'i aşkın öğrenci sayısı ile Iğdır'ın geleceğinde önemli katkılar sağlayabilecek niteliktedir.

Yukarıda yer verilen sosyal ve kültürel göstergelerin devamı olarak Iğdır'ın ekonomik göstergeleri de ilin mevcut durum analizi açısından önem taşımaktadır. Buna göre 2001 yılı itibarıyla Iğdır'da KBGSYİH değeri 855 \$ olarak kaydedilirken, aynı dönemde Türkiye'de KBGSYİH değeri 2.146 \$ olmuştur³²². Iğdır, sosyo-ekonomik gelişmişlik bakımından da 2011 yılı itibarıyla 81 il arasında Kars'ın hemen ardından 69.sırada yer almaktadır³²³.

Tablo 3.58. Iğdır'ın Kişi Başı Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla Değeri, 1993-2001 (\$)

YIL	IĞDIR	TRA2	TÜRKİYE
1993	939	891	2.981
1994	711	680	2.173
1995	981	937	2.727
1996	1108	1.014	2.888
1997	1149	986	3.021
1998	1341	1.172	3.176
1999	1403	1.183	2.847
2000	1168	1.046	2.941
2001	855	788	2.146

Kaynak: TÜİKb

³²² TÜİK, "İller İtibarıyla kişi başına gayri safi yurtiçi hâsıla; 1987-2001", Erişim Tarihi: 02.07.2012, www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=532

³²³ DPTb, s.2.

Tablo 3.58'e göre 1995'ten itibaren Iğdır'ın KBGSYİH değeri artış kaydetmiş olup özellikle 2000 yılına kadar sürekli 1000 \$'ın üstünde seyretmiştir. Fakat 2001 yılına gelindiğine bir gerileme söz konusu olmuş ve Iğdır'ın KBGSYİH değeri 855 \$'a kadar düşmüştür.

Tablo 3.59. Iğdır'ın Mali Gelir-Gider Durumu, 2011

Bölge	Gelir (Bin TL)	Gider (Bin TL)	Nüfus	Kişi başına gelir (TL)	Kişi başına gider (TL)	Fark (TL)
Iğdır	76.810	368.069	188.857	0,407	1,949	-1,542
TR	295.862.436	313.301.823	74.724.269	3,959	4,193	-0,233

Kaynak: Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü

Gelir-harcama açısından Iğdır'ın performansına bakıldığında, Iğdır'ın gelir hanesinde 76.80 TL yer almasına karşılık aynı dönemdeki gider hanesinde ise 368.069 TL olduğu görülmektedir. 2011 itibariyle Iğdır'daki kişi başı gelir-gider farkı ise -1.542 TL olarak gerçekleşmiştir (Tablo 3.59).

Öte yandan Sınır ticaretinin çok geliştiği Iğdır'da Nahcivan Özerk Cumhuriyeti üzerinden büyük bir ticaret bağlantısı bulunmaktadır. Türkiye'nin Türki Cumhuriyetleri ile bağlantı kapısı olan Iğdır üzerinden her türlü ticaret eşyası ihraç edilmektedir. Karşılığında ise genelde hammaddeler ithal edilmektedir. Bununla birlikte Iğdır'ın sınır ticaretinde petrol de önemli bir yere sahiptir³²⁴.

TRA2 Bölgesindeki ihracatın büyük bölümü, Nahcivan'a açılan Iğdır'ın Dilucu sınır kapısından İran ve Nahcivan'a yapılmaktadır. Ayrıca tarımsal ihracatın büyük bir bölümü Iğdır ilinden yapılmaktadır³²⁵. Iğdır'ın yıllar itibariyle dış ticaret durumu Tablo 3.60'ta gösterilmektedir.

³²⁴ TÜİK, s.XIV.

³²⁵ SERKA, s.66,67.

Tablo 3.60. Iğdır'ın Dış Ticaretinin Yıllara Göre Dağılımı, 2002-2011 ('000 \$)

YIL	IĞDIR		TRA2		TÜRKİYE	
	İhracat Miktarı	İthalat Miktarı	İhracat Miktarı	İthalat Miktarı	İhracat Miktarı	İthalat Miktarı
2002	21,5	1,7	26	10,8	36.059	51,554
2003	26,7	1,7	37	14	47.253	69,340
2004	35,6	5,6	60	21,6	63.167	97,540
2005	41,4	3	73	45,2	73.476	116,774
2006	54,5	3,1	83	44,8	85.535	139,576
2007	68,6	3,1	154	60,3	107.272	170,063
2008	86,5	2,1	139	79,9	132.027	201,964
2009	79,6	2,5	126	48,5	102.129	140,921
2010	101,7	5,63	182	68,01	113.883	185.54
2011	98,1	8,33	178	81,58	134.915	240.84

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, 2002-2011

Buna göre Iğdır, ihracat alanında yıllar itibariyle oldukça başarılı bir performans göstermiş ve 2002'de 21.5 milyon \$ olan ihracatını 2009'da 79,6 milyon \$'a çıkarmıştır. TÜİK'in verilerine göre Iğdır'ın 2010 yılı ihracat değeri ise 101,7 milyon \$ olarak kaydedilmiştir. 2011'de ise bu rakam 98,1 milyon \$'a düşmüştür. İthalat değeri çok düşük olduğu için sürekli dış ticarete fazla veren Iğdır ekonomisinin bu başarısında ihracat yapan firmaların önemli bir payı olduğu söylenebilir.

Iğdır, tarımsal açıdan ele alındığında kentin tarıma elverişli bölgesinin Iğdır ovası olduğu söylenebilir. Söz konusu ovada yetiştirilen bitkilerin birinci sırasında endüstri bitkileri gelmektedir. Endüstri bitkileri arasında özellikle şeker pancarı, pamuk ve ayçiçeği başta gelir. Ovada, tarımı en eski olan ve Ortaçağ'a kadar giden diğer bir sanayi bitkisi de pamuktur. Şeker pancarı ve ayçiçeği tarımının geliştirilmesi ile ekim alanı az olan pamuk günümüzde daha çok ovanın doğu bölümünde yapılmaktadır. Meyveciliğin geniş alanlarda yapıldığı Iğdır'da özellikle ova kesiminde bağcılık ve diğer meyve ağaçları geniş alanlar kapsamaktadır. Ovada sebze tarımı da diğer tarım ürünleri kadar geniş yer tutmaktadır³²⁶. Iğdır'ın sahip olduğu tarım alanları varlığı Tablo 3.61'de ayrıntılı olarak sunulmuştur.

³²⁶ TÜİK, s.XIV.

Tablo 3.61. Iğdır'daki Tarım Alanları Varlığı (dekar)

Yıl	Toplam Alan	Ekilen tarla Alanı	Nadas Alanı	Sebze bahçeleri Alanı	Meyve Alanı
1995	750.070	503.700	207.150	19.750	19.470
2000	786.500	451.370	291.900	21.860	21.370
2005	773.270	539.240	183.02	30.350	20.660
2006	776.024	533.819	182.521	30.513	29.171
2007	761.761	505.839	199.654	26.924	29.344
2008	770.550	544.203	175.442	27.532	23.373
2009	789.868	557.842	181.442	26.126	24.458
2010	801.142	501.596	236.922	26.360	36.264
2011*	694.910	477.884	145.650	34.158	37.218

Kaynak: TÜİK, Bitkisel Üretim İstatistikleri (*) 2011 verileri geçidir.

Tablo 3.61'de de görüldüğü üzere nadasa bırakılan tarım alanı, yıllar itibariyle artış göstermiştir. Bununla birlikte Iğdır'da özellikle meyve alanındaki artış açıkça görülmektedir. Sebze üzerimi de her ne kadar azalmış olsa da, yine de önemli bir miktarı temsil etmektedir.

Iğdır ilinde hayvancılık, tarımdan sonra gelen en önemli ekonomik faaliyettir. Hayvancılığın bu kadar önemli bir yere sahip olmasında doğa ve çevre şartlarının etkisi çok büyüktür. Iğdır ovası ve çevresindeki yeryüzü şekilleri, iklime bağlı olarak geniş otlak ve çayırılık alanlar şeklindedir. Bu durum modern ahırlarda besin değeri yüksek olan fabrika yemlerinin kullanılmasına ve verimi yüksek iyi cins hayvan yetiştiriciliğinin gelişmesine engel olmaktadır. Iğdır'da genel olarak küçükbaş, büyükbaş, arıcılık ve kümes hayvancılığı yapılmaktadır³²⁷.

Bu faaliyetlerden önemli bir paya sahip olan büyükbaş ve küçükbaş hayvancılığın yıllar itibariyle gelişim süreci Tablo 3.62 ve Tablo 3.63'te gösterilmektedir. Her iki tablo dikkatle incelendiğinde, Iğdır'da küçükbaş ve büyükbaş hayvan varlığının yıllar itibariyle artış kaydettiği görülmektedir. 2011 itibariyle büyükbaş hayvan sayısının 97.750, küçükbaş hayvan sayısının ise 583.123 olduğu görülmektedir.

³²⁷ TÜİK, s.XIV.

Tablo 3.62. Iğdır'daki Büyükbaş Hayvan Sayısı, 1995-2011

YIL	İĞDIR	TRA2	TR
1995	54.120	816.650	12.044.000
1996	55.660	766.730	12.121.000
1997	59.390	830.140	11.379.000
1998	58.240	889.220	11.207.000
1999	55.950	906.630	11.219.000
2000	54.820	871.040	10.907.000
2001	53.750	908.460	10.686.000
2002	41.324	891.964	9.924.575
2003	33.675	921.094	9.901.458
2004	50.173	947.273	10.173.246
2005	64.180	967.245	10.631.405
2006	80.710	984.557	10.971.880
2007	77.536	965.609	11.121.458
2008	78.788	915.781	10.946.239
2009	74.250	945.011	10.811.165
2010	83.443	972.408	11.369.800
2011	97.750	1.068.193	12.483.969

Tablo 3.63. Iğdır'daki Küçükbaş Hayvan Sayısı, 1995-2011

YIL	İĞDIR	TRA2	TR
1995	401.660	2.919.470	42.902.000
1996	394.750	2.703.500	42.023.000
1997	357.950	2.709.300	38.614.000
1998	346.420	2.928.130	37.492.000
1999	425.060	3.036.680	38.030.000
2000	458.850	2.973.080	35.693.000
2001	430.870	2.811.640	33.994.000
2002	548.055	2.739.674	31.953.800
2003	542.200	2.707.991	32.203.214
2004	561.963	2.602.388	31.811.092
2005	605.780	2.488.406	31.821.789
2006	544.075	2.391.064	32.260.206
2007	558.552	2.348.588	31.748.651
2008	541.853	2.093.797	29.568.152
2009	482.293	1.772.484	26.877.793
2010	502.177	1.900.546	28.296.532
2011	583.123	1.970.305	31.178.989

Kaynak: TÜİK, Bölgesel Göstergeler, SERKAb, s.81,82.

Hayvan sayısındaki artışın ildeki süt üretimine yansıdığını aşağıdaki tabloya bakarak söylemek mümkündür. Zira 1995'te 34.262 ton olan süt üretimi 2011 itibariyle 106.540 tona ulaşmış bulunmaktadır (Tablo 3.64).

Tablo 3.64. Iğdır'ın Süt Üretimi, 1995-2011 (ton)

YIL	Toplam Süt	İnek sütü	Manda sütü	Koyun sütü	Keçi sütü
1995	34.262	23.726	1020	8.935	581
1996	35.720	25.571	1007	8.567	575
1997	36.787	27.650	1053	7.660	424
1998	36.482	27.598	902	7.620	362
1999	37.645	27.926	632	8.671	416
2000	39.462	28.542	587	9.788	545
2001	36.027	27.432	882	7.289	424
2002	35.159	22.629	425	10.467	1.638
2003	48.013	34.581	423	11.503	1.506
2004	60.842	38.418	181	20.748	1.495
2005	64.557	42.621	2701	17.787	1.448
2006	64.596	44.098	2839	16.071	1.588
2007	78.299	57.579	2663	16.837	1.220
2008	78.036	57.671	2638	16.533	1.194
2009	73.698	53.207	2658	16.795	1.038
2010	88.272	68.670	263	18.268	1.071
2011	106.540	87.119	374	17.431	1.526

Kaynak: TÜİK, Hayvancılık İstatistikleri, SERKAb, s.83.

Bununla birlikte Iğdır 13525 adet arı kovanı ve 225 ton bal üretimiyle TRA2 Bölgesindeki bal üretiminin %11'ini temsil etmektedir³²⁸. Iğdır, bu oranla bal üretiminde Kars ve Ardahan'dan hemen sonra gelmektedir.

3.2.4. Ardahan

Ardahan ili yaklaşık 3000 yıllık bir geçmişe sahip olup M.S. 628 yılında Arda Türklerinin eline geçerek Ardahan adını almıştır. M.S.1068 yılında fethedilerek Selçukluların egemenliğine geçmiş, 1555 tarihinde imzalanan Amasya Anlaşması ile Kanuni Sultan Süleyman tarafından Osmanlı İmparatorluğuna dahil edilmiştir. 1876-1877 Osmanlı Rus savaşı sonunda savaş tazminatı olarak Rusya'ya bırakılan Ardahan, 1918'de Brest-Litovsk Antlaşmasıyla geri alınmıştır. Ardahan, 26 Nisan 1919'da Gürcülerin işgaline uğramış, fakat 23 Şubat 1921'de kurtarılmıştır³²⁹. Cumhuriyetin ilanından sonra il olan Ardahan, 1926 yılında ilçe yapılarak Kars'a bağlanmış, daha sonra 27 Mayıs 1992'de çıkarılan yasayla tekrar il statüsüne kavuşturulmuştur.

Ardahan'ın demografik durumuna bakıldığında 2000 yılından 2011 yılına kadar ciddi bir düşüşün olduğu görülmektedir. 2000'de 133.756 olan nüfus, 2011 yılı itibariyle 107.455'e gerilemiştir. Dönemler itibariyle nüfustaki değişim Tablo 3.65'te verilmiştir.

Tablo 3.65. Ardahan'ın Nüfus Değişimi, 2000-2011

Yıl	Ardahan	Nüfus Değişimi (%)	TRA2	TR
2000	133.756	-	1.156.150	67.803.927
2007	112.721	-15,73	1.137.671	70.586.256
2008	112.242	- 0,42	1.140.575	71.517.100
2009	108.169	-3,63	1.135.856	72.561.312
2010	105.454	-2,51	1.133.660	73.722.988
2011	107.455	1,90	1.157.546	74.724.269

Kaynak: TÜİK ADNKS

2010 yılına gelene kadar nüfus miktarında yaşanan düşüşe rağmen 2011 yılında %1.90'lık bir artış kaydedilmiştir. Fakat 2011 öncesi negatif nüfus değişim oranları oldukça yüksek seyretmiştir. Ayrıca mevcut nüfusunun toplam yaş bağımlılık oranı 2010 yılı için %58 olan Ardahan, bu oranla ülke genelinde 19.sırada yer almıştır³³⁰.

³²⁸ SERKAa, s.49.

³²⁹ Ardahan Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, *Kafkaslardan Açılan Kapımız Ardahan*, Ardahan 2011, s.6,7.

³³⁰ TÜİK, s.20.

Kentin nüfusu ilçe ve köyler göre analiz edildiğinde, 2011 itibariyle 107.455 kişilik nüfusun önemli bir bölümünün (70.031) belde ve köylerde yaşadığı görülmektedir (Tablo 3.66).

Tablo 3.66. Ardahan'ın İlçelere Göre Şehir ve Köy Nüfusu, 2011

	Toplam	Erkek	Kadın	İl/İlçe merkezleri	Belde/Köyler
Toplam	107.455	56.467	50.988	37.424	70.031
Merkez	41.287	21.869	19.418	18.298	22.989
Çıldır	10.675	5.587	5.088	1.737	8.938
Damal	6.544	3.385	3.159	3.901	2.943
Göle	30.727	16.525	14.202	7.833	22.894
Hanak	9.963	4.979	4.984	3.968	5.995
Posof	8.259	4.122	4.137	1.987	6.272

Kaynak: SERKAb, s.102.

Köy ve beldelerde yaşayan nüfusun sayıca fazla olması kentleşme açısından dikkat edilmesi gereken bir durumdur. Zira TRA2 Bölgesindeki en düşük kentleşme oranı %34.83 ile Ardahan'a aittir.

Sağlık alt yapısı açısından Ardahan'ın durumu incelendiğinde ise gerek kurum gerekse personel düzeyinde TRA2 Bölgesindeki en zayıf ilin Ardahan olduğunu söylemek mümkündür. Söz konusu durum Tablo 3.67 ve Tablo 3.68'deki göstergelerden de anlaşılmaktadır. Zira özel hastanesi olmayan bu ilde yalnızca 4 adet devlet hastanesi bulunmaktadır. Ayrıca hastane eksikliğine rağmen mevcut yatak sayısı hızla artmaktadır. 2006'da 3 hastanenin yatak sayısı 165 iken, 2011 itibariyle 4 hastanesi olan Ardahan'da yatak sayısı 185'e yükselmiştir.

Tablo 3.67. Ardahan'daki Kamu ve Özel Hastane Yatak Sayısı, 2006-2011

YIL	Toplam		Kamu		Özel	
	Hastane Sayısı	Yatak Sayısı	Hastane Sayısı	Yatak Sayısı	Hastane Sayısı	Yatak Sayısı
2006	3	165	3	165	-	-
2007	3	145	3	145	-	-
2008	3	150	3	150	-	-
2009	3	150	3	150	-	-
2010	3	140	3	140	-	-
2011*	4	185	4	185		

Kaynak: SERKAb, , s.104. * İl Sağlık Müdürlüğü, 2011 yılı Eylül ayı verileri

Sağlık personeli bakımından da önemli eksiklikleri olan Ardahan'da özellikle pratisyen hekim sayısı uzman hekim sayısından oldukça fazladır. Asistan hekimin

bulunmadığı ilde hemşire sayısında da 2010 yılı itibariyle bir düşüş kaydedilmiştir (Tablo 3.68).

Tablo 3.68. Ardahan'daki Sağlık Personeli Sayısı, 2006-2010

Yıl	Uzman Hekim	Pratisyen Hekim	Asistan Hekim	Diş Hekimi	Eczacı	Sağlık Memuru	Hemşire	Ebe
2006	37	59	-	11	16	116	115	75
2007	37	50	-	14	17	161	149	70
2008	39	54	-	7	17	142	140	64
2009	56	56	-	11	18	165	138	79
2010	52	68	-	17	20	168	114	82

Kaynak: TÜİK Sağlık İstatistikleri

Tablodaki değerlere göre Ardahan'da bin kişiye düşen uzman hekim sayısı Türkiye ortalamasının çok altındadır. Sağlık göstergelerindeki bu olumsuz tabloyu diş hekimi, eczacı ve hemşire gibi diğer personel sayılarında da görmek mümkündür.

Tablo 3.69. Ardahan'da Bin Kişiye Düşen Sağlık Personel Sayısı, 2011

Bölge	Uzman hekim*	Pratisyen hekim	Toplam Hekim	Diş hekimi	Eczacı	Sağlık memuru	Hemşire	Ebe
Ardahan	0,49	0,64	1,14	0,16	0,19	1,59	1,08	0,78
TRA2	0,45	0,55	1,00	0,11	0,15	1,08	1,08	0,72
Türkiye	1,15	0,53	1,67	0,29	0,36	1,28	1,56	0,68

Kaynak: SERKAb, s.105. (*) Asistan hekim sayısını da içermektedir.

Buna göre Türkiye'de bin kişiye 1.15 uzman hekim düşerken, Ardahan'da bu oran 0.49 olarak kaydedilmektedir. Toplam hekim sayısı bakımından da Ardahan'da bin kişiye 1.14 hekim düşerken, Türkiye ortalaması ise 1.67'dir (Tablo 3.69). Sağlık yanısıra eğitim alanındaki göstergeleri de oldukça düşük düzeylerde olan Ardahan'da 2011 itibariyle okuma yazma bilenlerin sayısı 69.262 olarak kaydedilmiştir. Ayrıca ilköğretim ve orta öğretimdeki mezun sayılarının az olması dikkat çekmektedir. Bu durum, nüfustaki her 10 kişiden 7'sinin belde ve köylerde yaşamasıyla açıklanabilir.

Ardahan'ın 15 yaş ve üstü nüfusunun eğitim durumu Tablo 3.70'te farklı göstergeler bağlamında sunulmuştur.

Tablo 3.70. Ardahan Nüfusunun Okuma Yazma Durumu ve Bitirilen Eğitim Düzeyi, 2008- 2011 (15 +yaş)

DURUM	2008	2009	2010	2011
Okuma yazma bilmeyen	10.762	9.984	8.450	7.440
Okuma yazma bilen	62.450	62.793	63.883	69.262
İlköğretim mezunu	10.531	11.192	14.588	17.756
Ortaöğretim mezunu	14.901	14.170	15.584	17.022
Yüksekokul veya fakülte mezunu	2.592	3.184	3.253	4.837
Yüksek Lisans mezunu	169	161	196	251
Doktora mezunu	21	22	52	57
Bilinmeyen	8.790	6.419	5.237	3.579

Kaynak: TÜİK ADNKS

Tablo 3.70'e göre 2011 itibariyle 15 yaş üstü nüfusunun içerisinde okuma yazma bilmeyenlerin sayısı yaklaşık 7.500 iken aynı dönemdeki yükseköğretim mezunu sayısı 5.000'in altında kalmıştır. Yüksek lisans ve doktora mezunu sayısı açısından TRA2 Bölgesindeki en zayıf il Ardahan'dır. Zira üniversite giriş sınavlarında her yıl en son sıralarda yer alan il, bu anlamda oldukça düşük göstergelere sahiptir. Bir diğer gösterge ise öğretmen başına düşen öğrenci sayılarıdır (Tablo 3.71).

Tablo 3.71. Ardahan'da Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayıları, 2011-2012

	İlköğretim	Ortaöğretim (Genel)	Ortaöğretim (Meslek/Teknik)
Ardahan	16	15	14
TRA2	28	30	22
Türkiye	24	21	18

Kaynak: SERKAb, s.108.

Tablo 3.71'e göre öğretmen başına düşen öğrenci sayısı açısından Ardahan'da ilköğretimde 20 olan öğrenci sayısı, ortaöğretimde 26'ya yükselmektedir. Mesleki ve Teknik ortaöğretimde Türkiye'de bir öğretmene 18 öğrenci düşerken, bu rakam Ardahan'da 25'e yükselmektedir. Ayrıca yeni kurulan Ardahan Üniversitesinin de kent için eğitim-öğretim açısından önemli bir potansiyel taşıdığı söylenebilir (Tablo 3.72).

Tablo 3.72. Ardahan Üniversitesi Öğrenci Dağılımı, 2012

BİRİM	N.Ö.	İ.Ö.	KIZ	ERKEK	TOPLAM
FAKÜLTE	683	345	600	428	2056
YÜKSEKOKUL					631
ENSTİTÜ					18
GENEL TOPLAM	683	345	600	428	2705

Kaynak: Ardahan Üniversitesi Rektörlüğü, 2012

Yakın zamanda kurulmasına rağmen öğrenci sayısı 3000'e yaklaşan Ardahan Üniversitesi 2011 yılı itibariyle üç fakültesi ve 1 yüksekokul ve 5 meslek yüksekokuluyla hizmet vermektedir.

Ardahan'ın ekonomik yapısı da yukarıda yer verilen soyo-kültürel yapıya benzer niteliktedir. Buna göre 2001 yılı itibariyle Ardahan'da KBGSYİH değeri 842 \$ olarak kaydedilirken aynı dönemde Türkiye'de KBGSYİH değeri 2.146 \$ olmuştur³³¹. Ardahan, sosyo-ekonomik gelişmişlik bakımından da 2011 yılı itibariyle 81 il arasında Kars ve Iğdır'ın ardından 71.sırada yer almaktadır³³². 1992 yılında il olan Ardahan'ın 1993'ten itibaren 2001'e kadarki KBGSYİH değerleri Tablo 3.73'te verilmiştir.

Tablo 3.73. Ardahan'ın Kişi Başı Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla Değeri, 1993-2001 (\$)

YIL	ARDAHAN	TRA2	TÜRKİYE
1993	792	891	2.981
1994	663	680	2.173
1995	1029	937	2.727
1996	1186	1.014	2.888
1997	1020	986	3.021
1998	1228	1.172	3.176
1999	1229	1.183	2.847
2000	1058	1.046	2.941
2001	842	788	2.146

Kaynak: TÜİKb

Tablodaki değerlere göre 1993'te 792 \$ olan KBGSYİH değeri, diğer bölge illerine benzer şekilde 2000 yılına kadar artış kaydederek 1000 \$'ın üzerinde seyrederken 2001 yılına gelindiğinde bu sınırın altına düşmüştür.

Tablo 3.74. Ardahan'ın Mali Gelir-gider Durumu, 2011

Bölge	Gelir (Bin TL)	Harcama (Bin TL)	Nüfus	Kişi başına gelir (TL)	Kişi başına harcama (TL)	Fark (TL)
Ardahan	45.285	248.871	107.455	0,421	2,316	-1,895
TR	295.862.436	313.301.823	74.724.269	3,959	4,193	-0,233

Kaynak: Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü, SERKAb, s.121.

³³¹ TÜİK, "İller İtibariyle kişi başına gayri safi yurtiçi hâsıla; 1987-2001", Erişim Tarihi: 02.07.2012, www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=532

³³² DPTb, s.2.

Tabloya göre 2011 yılı itibariyle Ardahan' için gelir tutarı 45.285 TL olarak kaydedilirken gider tutarı ise 248.8711 TL olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönemdeki kişi başına gelir-gider farkı ise -1.895 TL şeklinde ortaya çıkmıştır. Söz konusu fark, Türkiye ortalamasının (-0,233) çok üstündedir.

Bu olumsuz göstergenin yanı sıra Ardahan'ın dış ticaret potansiyeli de oldukça düşük düzeydedir. 1995 yılında Gürcistan ile Posof ilçesi arasındaki Türkgözü Sınır Kapısı'nın faaliyete geçmesiyle, tarım ve hayvancılık gibi yörenin geleneksel ekonomik faaliyetlerinin yanına yeni bir ekonomik kaynak olarak sınır ticareti eklenmiştir³³³. Fakat Türkgözü sınır kapısından yapılan ticaret, düşük düzeylerde seyretmektedir. Bu durum Tablo 3.75'teki göstergelerden de anlaşılmaktadır.

Tablo 3.75. Ardahan'ın Dış Ticaretinin Yıllara Göre Dağılımı, 2002-2011 ('000 \$)

YIL	ARDAHAN		TRA2		TÜRKİYE	
	İhracat Miktarı	İthalat Miktarı	İhracat Miktarı	İthalat Miktarı	İhracat Miktarı	İthalat Miktarı
2002	0,2	0,2	26	10,8	36.059	51,554
2003	0,2	0	37	14	47.253	69,340
2004	0,3	0,2	60	21,6	63.167	97,540
2005	0,3	0,1	73	45,2	73.476	116,774
2006	0,2	0	83	44,8	85.535	139,576
2007	0	0,2	154	60,3	107.272	170,063
2008	1,4	0	139	79,9	132.027	201,964
2009	1,9	0	126	48,5	102.129	140,921
2010	3,3	0,4	182	68,01	113.883	185,54
2011	1,6	0,2	178	81,58	134.915	240,84

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, 2002-2011

2010 yılı ihracat değeri 3.3 milyon \$'ı bulan Ardahan, 2011'de 1.6 milyon \$'lık bir ihracat değeri elde edebilmiştir. Tablodaki değerlere göre kentin dış ticaretinin yıllar itibariyle durma noktasına geldiği hatta bazı dönemlerde sıfırlandığı görülmektedir. Bunda ihracatçı firma sayının düşük olmasının etkili olduğu söylenebilir.

Tarım ve hayvancılık açısından bakıldığında ise, tarıma elverişli arazi bakımından Ardahan'ın TRA2 Bölgesinin en az alana sahip ili olduğu söylenebilir. 812.248 (ha) tarım alanına sahip olan TRA2'de, Ardahan 84.250'lik (ha) bir alana sahiptir³³⁴. Buna göre arazisinin yarısına yakını (%42) mera olan Ardahan'da tarıma elverişli arazi oranı sadece %17'dir. Bunun yanı sıra %17'lik bir kısmının ise tamamen tarım dışı olduğu

³³³ TÜİK, s.XVI.

³³⁴ SERKA, s.43.

görülmektedir. Mevcut tarım alanlarının kullanım alanları ise aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 3.76. Ardahan'daki Tarım Alanları Varlığı, 1995-2011 (dekar)

Yıl	Toplam Alan	Ekilen tarla alanı	Nadas alanı	Sebze bahçeleri alanı	Meyve alanı
1995	861.520	744.530	111.380	460	5.150
2000	870.050	776.820	87.000	700	5.530
2005	422.280	406.970	12.50	1.240	1.570
2006	417.206	401.286	12.500	1.770	1.650
2007	711.511	610.534	99.046	281	1.650
2008	697.425	591.874	103.679	280	1.592
2009	712.615	609.231	102.412	250	722
2010	398.893	383.675	14.427	99	692
2011*	573.165	569.081	3.385	27	672

Kaynak: TÜİK, Bitkisel Üretim İstatistikleri (*) 2011 verileri geçicidir.

Tablo 3.76'ya göre 1995'te 744.530 dekar olan ekilebilir alan 2010'a gelindiğinde 383.675 dekara düşmüştür. Toplam ekilen alan 2009'dan 2010'a neredeyse yarı yarıya düşerken bunda aynı dönemlerde %50 oranında düşen ekilen tarla alanının etkisinin olduğu söylenebilir. Aynı şekilde sebze ve meyve alanlarında da son yıllarda önemli ölçüde düşüş kaydedilmiştir. 2010'da düşmekle birlikte önceki dönemlerde nadasa bırakılan alan miktarı da oldukça fazla olmuştur.

Geniş meralarıyla doğal bir hayvancılık alanına sahip olan Ardahan'da en önemli ekonomik faaliyet, hayvancılık ve hayvanlardan elde edilen ürünlerdir. Bölgenin zengin bitki çeşitliliğine sahip olması, hayvancılık yapmaya uygun geniş çayır ve mera alanlarının bulunması, burada kaliteli et ve süt ürünlerinin elde edilmesini sağlamaktadır. Özellikle peynircilik bölge ile bütünleşmiş ve kaşar peyniri Ardahan'ın simgesi haline gelmiştir³³⁵.

Bununla birlikte son dönemlerde yapılan çalışmalarla hayvan ırkı iyileştirilmiş, yörede kültür ve melez hayvan varlığı artırılmıştır. Fakat ilde tarımsal üretim yapılabilecek geniş ovalar bulunmasına rağmen, rakımın yüksekliği ve iklimin çok ağır olması, tarımsal üretimde çeşitliliğin az olmasına ve endüstriye yönelik tarım ürünlerinin yetiştirilememesine neden olmaktadır³³⁶.

³³⁵ Ardahan Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, *Kafkaslardan Açılan Kapımız Ardahan*, Ardahan 2011, s.55.

³³⁶ TÜİK, s.XV.

Ardahan'ın hayvancılık potansiyeli Tablo 3.77 ve Tablo 3.78'de yıllar itibariyle sunulmuştur.

Tablo 3.77. Ardahan'daki Büyükbaş Hayvan Sayısı, 1995-2011

YIL	Ardahan	TRA2	TR
1995	261.170	816.650	12.044.000
1996	260.370	766.730	12.121.000
1997	250.080	830.140	11.379.000
1998	265.470	889.220	11.207.000
1999	256.030	906.630	11.219.000
2000	257.170	871.040	10.907.000
2001	267.010	908.460	10.686.000
2002	249.284	891.964	9.924.575
2003	254.856	921.094	9.901.458
2004	252.618	947.273	10.173.246
2005	256.166	967.245	10.631.405
2006	260.052	984.557	10.971.880
2007	245.176	965.609	11.121.458
2008	231.003	915.781	10.946.239
2009	214.919	945.011	10.811.165
2010	261.457	972.408	11.369.800
2011	257.515	1.068.193	12.483.969

Tablo 3.78. Ardahan'daki Küçükbaş Hayvan Sayısı, 1995-2011

YIL	Ardahan	TRA2	TR
1995	150.150	2.919.470	42.902.0
1996	128.890	2.703.500	42.023.0
1997	154.820	2.709.300	38.614.0
1998	100.880	2.928.130	37.492.0
1999	116.190	3.036.680	38.030.0
2000	75.630	2.973.080	35.693.0
2001	76.660	2.811.640	33.994.0
2002	37.503	2.739.674	31.953.8
2003	36.895	2.707.991	32.203.2
2004	45.530	2.602.388	31.811.0
2005	45.805	2.488.406	31.821.7
2006	71.327	2.391.064	32.260.2
2007	54.331	2.348.588	31.748.6
2008	48.964	2.093.797	29.568.1
2009	32.321	1.772.484	26.877.7
2010	31.341	1.900.546	28.296.5
2011	26.123	1.979.305	31.178.9

Kaynak: TÜİK, Bölgesel Göstergeler, SERKAb, s.112,113.

Tablo 3.77'den de görüldüğü üzere Ardahan'da hayvancılık faaliyetlerinde büyükbaş hayvancılığın önemli bir yer tuttuğu fakat yıllar itibariyle 1995'ten bu yana sayının neredeyse değişmediğini söylemek mümkündür. Ayrıca küçükbaş hayvancılığında 1995'ten 2010'a geldiğinde çok ciddi bir düşüş kaydedildiği görülmektedir. Nitekim 1995'te 150.000'den fazla küçükbaş hayvan sayısı 2010'da 31.000'e düşmüştür (Tablo 3.78). Ardahan'ın süt üretimindeki potansiyeli de Tablo 3.79'da verilmiştir.

Tablo 3.79. Ardahan'ın Süt Üretimi, 1995-2011 (ton)

YIL	Toplam Süt	İnek sütü	Manda sütü	Koyun sütü	Keçi sütü
1995	113.619	110.072	998	2.290	259
1996	106.964	104.162	926	1.566	310
1997	127.255	124.025	192	2.877	161
1998	103.843	101.416	232	2.125	70
1999	134.628	132.412	205	1.864	147
2000	116.337	114.802	257	1.198	80
2001	122.790	121.224	257	1.226	83
2002	129.636	128.844	27	746	19
2003	158.667	157.801	27	814	25
2004	131.511	130.312	20	1.145	34
2005	132.594	131.391	17	1.155	31
2006	223.502	220.593	15	2.748	146
2007	218.850	217.314	12	1.476	48
2008	197.516	196.179	12	1.287	38
2009	186.255	185.228	8	990	29
2010	225.867	224.883	8	921	55
2011	225.594	224.761	5	776	52

Kaynak: TÜİK, Bölgesel Göstergeler, SERKAb, s.114.

Tablo 3.79'a göre 1995'te 113.619 ton olan süt üretimi 2011 itibariyle 225.594 tona yükselmiştir. Süt üretiminde inek sütü 1995'ten bu yana iki katına çıkarken, koyun sütünün miktarı küçükbaş hayvancılık faaliyetinin düşüşüne bağlı olarak azalmıştır. Öte yandan arıcılık da bölgede önemli bir faaliyet alanı olarak görülmektedir. Ardahan İl Tarım Müdürlüğüne yapılan çalışmalara göre, Ardahan dünyada bilinen ve ekonomik değere sahip 4 önemli arı ırkından birisi olan Kafkas arı ırkının gen merkezi konumundadır. Ardahan bu özelliğiyle TRA2 Bölgesindeki bal üretiminin %27,66'sını oluşturmaktadır³³⁷.

³³⁷ SERKAa, s.82.

3.3. TRA2 BÖLGESİNDEN İSTANBUL'A GERÇEKLEŞEN GÖÇ ÜZERİNE BİR SAHA ARAŞTIRMASI

3.3.1. Araştırmanın Tasarımı ve Yöntemi

Saha araştırmasına dayanan bu çalışmanın metodolojisi; araştırmanın amacı, önemi, kapsamı ve sınırları gibi başlıklar altında incelenmektedir.

3.3.1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmamızın genel amacı; son dönemlerde TRA2 Bölgesinden İstanbul'a gerçekleşen göç hareketlerinin sebeplerini ve sosyo-ekonomik boyutlarını ortaya koyarak bölgeden göç eden bireylerin hem geri dönmeyi isteme ve istememe olasılıklarını tespit etmek hem de bu olasılıklara etki eden değişkenleri belirlemektir. Bu genel amaç çerçevesinde şekillenen alt amaçlar şunlardır:

- 1) TRA2 Bölgesinden İstanbul'a gerçekleşen göçün en önemli sebepleri nelerdir?
- 2) Göç sebepleri bölgeyi oluşturan iller bazında bir farklılık göstermekte midir?
- 3) Göç edenlerin göç öncesi ve sonrası durumları kıyaslandığında, şimdiki durumlarına nasıl bir değişim gözlenmektedir?
- 4) Göç eden kişilerin geri dönme konusundaki düşünceleri ne yöndedir?
- 5) Geriye göç etmek isteyen kişilerin en önemli gerekçeleri neler olabilir?
- 6) Geriye göç etmek istemeyenlerin en önemli gerekçeleri neler olabilir?
- 7) Devletin destek vermesi durumunda, göç edenlerin geriye göç konusundaki düşünceleri ne yöndedir?
- 8) Göç eden kişilere ilişkin yaş, eğitim düzeyi, aylık gelir düzeyi, göç öncesi ve sonrası memnuniyet durumu, göç ettikleri yıl ve konut mülkiyeti gibi değişkenler, geriye göç etme veya etmeme üzerinde ne ölçüde etkilidir?
- 9) TRA2'den İstanbul'a gerçekleşen göç, bir göç kuramıyla açıklanabilir mi?
- 10) TRA2'den İstanbul'a gerçekleşen göçe ilişkin herhangi bir ekonometrik model kurulabilir mi?

Araştırmanın önemi; TRA2 Bölgesinin coğrafik ve stratejik konumunun yanı sıra içinde bulunduğu sosyo-ekonomik kısır döngüyle doğru orantılıdır. Sahip olduğu

konum itibariyle çok önemli bir bölge olan TRA2’de içgöç ve geriye göç konusunda yapılan çalışmaların çok sınırlı düzeyde kalması bu araştırmanın ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır. TÜİK’in verilerine göre son dönemlerde TRA2 Bölgesinde Batıya doğru, özellikle de İstanbul’a doğru geniş çaplı göç hareketlerinin gerçekleştiği görülmektedir. 2008-2011 döneminde TRA2’den ülke içine 226.914 kişi göç etmiştir. Bunların içerisinde İstanbul’a göç edenlerin sayısı 66.726 olarak kaydedilmiştir. Söz konusu verilere göre bölgeden göç eden her 100 kişiden 30’unun İstanbul’a göç ettiği görülmektedir. Dolayısıyla çalışmanın İstanbul özelinde uygulanması ayrı bir önem taşımaktadır.

Öte yandan Ankara’da 2010’da gerçekleştirilen 19. İstatistik Araştırma Sempozyumunda, ADNKS 2008 yılı veri tabanı baz alınarak TÜİK ve Hacettepe Üniversitesi tarafından hazırlanan projeksiyon çalışmasında Türkiye’nin 2023 yılı muhtemel il il nüfus artışına dair tahminler ortaya konulmuştur. Üç farklı model kullanılarak oluşturulan projeksiyon çalışmasına göre, ülke genelindeki göç eğilimi doğudan batıya doğru artacaktır. Sempozyum kapsamında TRA2 Bölgesi’ne ilişkin verilere de yer verilmiştir.

Tablo 3.80. TRA2 Bölgesi İlleri 2023 Nüfus Projeksiyonları

İLLER	2010	2013	2018	2023
Ağrı	529.263	522.044	502.477	474.444
Kars	302.562	286.295	253.943	215.307
Iğdır	182.881	180.291	173.562	163.550
Ardahan	107.690	100.441	87.273	72.630
TRA2	1.122.396	1.089.071	1.017.255	925.931
TÜRKİYE	72.698.000	75.065.000	78.825.000	82.293.000

Kaynak: TRA2 Bölgesi İlleri 2023 Nüfus Projeksiyonları, TÜİK, 2010

Tablo 3.80’de sunulan göstergelere göre TRA2 Bölgesinde gelecek 10 yıl içinde nüfusun çok ciddi bir şekilde azalacağı görülmektedir. Bu tablonun geri çevrilmesi ve uygulanacak sosyo-ekonomik politikaların şekillenmesi açısından bu çalışma/araştırma önemli analizler sunmaktadır. Ayrıca ekonomik kalkınmanın önemli bir boyutu olan beşeri sermayenin göç sürecinde bölgeden ayrılması, TRA2 Bölgesindeki illerin 2011 itibariyle sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında ülkedeki diğer illere göre oldukça geride olması ve göç eden nüfusun geri dönmeyip ekonomik yatırımlarını göç ettikleri bölgelerde gerçekleştirmesi bölgedeki göçün, bölgesel kalkınma açısından nasıl

tehditler içerdiğini ortaya koymaktadır. Bu kapsamda göçü, bölgesel kalkınma perspektifinden hareketle ele aldığı için araştırmaya ayrı bir önem kattığı söylenebilir.

3.3.1.2. Araştırmanın Kapsamı, Sınırları ve Kısıtları

Araştırma TÜİK verilerinden yola çıkılarak TRA2 Bölgesinden (Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan) en çok göçün verildiği İstanbul ilini kapsamaktadır. Bu kapsam TÜİK'in ülke içi göç verilerine göre belirlenmiştir. Dolayısıyla araştırmanın evrenini Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan'dan göç etmiş bireyler oluşturmaktadır. Araştırmanın sınırları ve kısıtları ise aşağıda sıralanmaktadır.

- ❖ *Araştırmanın uygulanacağı evren ve örnekleme ilişkin sınırlılık ve kısıtlılık:* Araştırma, 2008-2011 dönemlerinde TRA2 Bölgesinden İstanbul'a göç etmiş kişilerle sınırlıdır. Çünkü TÜİK'in ADNKS sonuçlarında 2008'den önceki ülke içi göçe bağlı olarak gerçekleşen iller arası göç oranları verilmemektedir.
- ❖ *Araştırmanın uygulama/analiz boyutuna ilişkin sınırlılık ve kısıtlılık:* Araştırma kapsamındaki analizlerde kullanılan bağımlı değişkenin kategorik olmasından dolayı, bu araştırma lojistik regresyon analiziyle sınırlıdır.
- ❖ *Veri toplama araçlarına yönelik sınırlılık ve kısıtlılık:* Araştırmada veri toplama araçları anket tekniğidir.

3.3.1.3. Araştırmadan Beklenen Yararlar

TRA2 Bölgesindeki göç hareketleriyle ilgili araştırmaların sınırlı olması veya mevcut olanların doğrudan geriye göçü kapsamamasından dolayı ayrı bir önem taşımaktadır. Bu yüzden araştırmanın özgünlüğü (orijinalliği) yani diğerlerinden ayırıcı özelliği ve çalışmadan beklenen yararlar aşağıda belirtilmektedir:

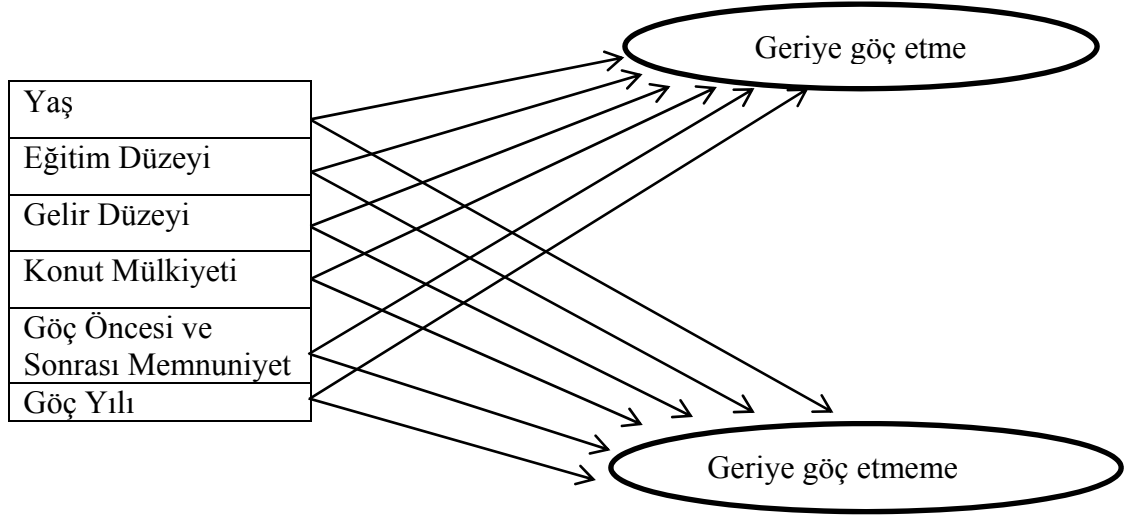
- ❖ TRA2 Bölgesinde gerçekleşen göçün sebeplerine dair pek çok görüş öne sürülmekle birlikte bunlar, bilimsel temelden uzak ve kişisel görüşlere dayanmaktadır. Oysa bu saha araştırması, göçün sebeplerini bilimsel verilerle ortaya koymaktadır.
- ❖ TRA2 Bölgesindeki göçe ilişkin yapılan sınırlı sayıdaki çalışmalar, Bölge sınırları içerisine yapılmış ve göç sebepleri, gelir dağılımı ile göç eğilimleri arasındaki ilişki üzerinden yani dolaylı olarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Fakat bu araştırma, Bölge'den en çok göçün gerçekleştiği İstanbul sınırları

içerisinde ve göç eğilimi taşıyanlarla değil, bizzat göç eylemini gerçekleştirenlerle yapılmıştır.

- ❖ Araştırma, sadece göç sebeplerini değil, geriye göçün belirleyici faktörlerini de iller bazındaki farklılıklarıyla birlikte ortaya koymuştur.
- ❖ Özellikle son önemlerde Bölge'ye yönelik devlet teşviklerinin bireylerin geriye göç etmelerinde etkili olup olmadığı da analiz edilmiştir.
- ❖ TRA2 Bölgesindeki göç hareketleri hem ekonometrik bir model bağlamında hem de göç kuramları çerçevesinde açıklanmıştır. Böylece, buradaki göç olgusunun hangi göç kuramıyla açıklanabildiği ortaya konulabilmiştir.
- ❖ Araştırmada kullanılan veriler, İstanbul'da büyük bir örnekleme (1944) gerçekleştirilen ve şimdiye kadar yapılan ilk saha araştırmasından alınmıştır. İlk olma özelliği taşıdığı için araştırmadan önemli yararlar beklenmektedir.
- ❖ Araştırmadan beklenen önemli yararlarından birisi de TRA2'nin 2023 nüfus projeksiyonundaki durumunun tersine çevrilmesi için yol gösterici rol oynamasıdır.
- ❖ Ayrıca geriye göç konusunda bireylerin görüş ve istekleri dikkate alınarak TRA2 bölgesine doğru tersine göç hareketlerinin teşvik edilmesi sağlanabilir.
- ❖ Bölge illerine yönelik devlet desteği konusu, göç edenlerin istekleri doğrultusunda yeniden gözden geçirilebilir ve kaynaklar verimli bir biçimde kullanılabilir.
- ❖ Araştırmadan elde edilen bulgular doğrultusunda özellikle eğitim ve sağlık alanındaki yatırımlara hız kazandırılabilir. Böylece durdurulamayan net göç hızının en azından düşürülmesi ve ilaveten geriye göçlerin hızlandırılmasıdır.

3.3.1.4. Araştırmanın Modeli ve Değişkenleri

Yapılan literatür taramasında göç eden bireylerin geriye göç etme ve etmeme olasılıklarına doğrudan değinen çalışmaların çok sınırlı olduğu görülmüştür. Dolayısıyla küçük de olsa, ilgili alana katkı yapabileceği düşünülen ve bir öneri niteliğindeki araştırma modeli Şekil 3.1'de sunulmuştur.

Şekil 3.1. Araştırmanın Modeli

Model oluşturulurken **bağımlı değişken** olarak geriye göç etme ve etmeme kullanılırken **bağımsız değişken** olarak da; yaş, eğitim düzeyi, aylık gelir, konut mülkiyeti, göç öncesi ve sonrası memnuniyet durumu ile göç yılı birer kullanılmıştır. Hangi değişken veya değişkenlerin bağımlı, hangilerinin bağımsız değişken olduğu, Mertler ve Vannatta'nın karar ağacı yöntemine göre belirlenmiştir. Buna göre öncelikle aşağıdaki gibi bir araştırma sorusu sorularak değişkenlerin türü ve kategorik olup olmadıkları belirlenmiştir. Bu işlemin yapılma sebebi aynı zamanda bu değişkenlerle hangi analizin veya testin uygulanacağını belirlemektir. Mertler ve Vannatta'a göre bu işlem sonucunda eğer bağımlı değişken 1 taneyse ve üstelik 2 kategoriliyse; bağımsız değişken de birden fazla ve karışık (mixed) ise uygulanacak en uygun analiz, Lojistik Regresyon analizidir³³⁸. Buna göre aşağıdaki gibi bir araştırma sorusu sorularak değişkenleri belirlemek mümkündür:

2 kategorili bağımlı değişken

Araştırma Sorusu: TRA2 Bölgesinden İstanbul'a göç eden bireylerin geriye göç etme veya etmemelerinde; yaş, eğitim düzeyi, gelir düzeyi, konut mülkiyeti, göç öncesi-sonrası memnuniyet durumu ve göç edilen yıl anlamlı bir etkiye sahip midir?

1'den fazla bağımsız değişken

³³⁸ C.A. Mertler ve R.A. Vannatta, *Advanced and Multivariate Statistical Methods: Practical Application and Interpretation*, (Third Edition), CA: Pyrczak Publishing, 2005, (Aktaran: Ömay Çoklu, Güçlü Şekercioğlu ve Şener Büyüköztürk, *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik SPSS ve LISREL Uygulamaları*, Pegem Akademi Yayınevi, Ankara 2012, s.4-9.)

3.3.1.5. Araştırmanın Hipotezleri

Araştırma modelinden hareketle 3 temel hipotez ve 8 alt hipotez geliştirilmiştir. Söz konusu hipotezleri aşağıdaki şekilde belirtmek mümkündür.

- H1:** Göç edenlerin demografik özellikleri geriye göç etme ve etmeme olasılığını etkiler.
- H1.1: Göç eden bireylerin yaş düzeyi arttıkça, geriye göç etmeme olasılığı azalır.
- H1.2: Yaş düzeyi düştükçe geriye göç etmeme olasılığı artar.
- H1.3: Göç eden bireylerin eğitim düzeyi arttıkça, geriye göç etme olasılığı azalır.
- H1.4: Göç edenlerin aylık gelir düzeyi arttıkça, geriye göç etme olasılığı azalır.
- H2:** Konut mülkiyeti, göç edenlerin geriye göç etme ve etmeme olasılığını etkiler.
- H2.1: Göç eden bireyler arasında kiracı olanların geriye göç etme olasılığı artar.
- H2.2: Ev sahibi olan göçerlerin geriye göç etmeme olasılığı artar.
- H3:** Göç öncesi ve sonrası yaşam memnuniyeti, geriye göç etme olasılığını etkiler.
- H3.1: Göç sonrası durumundan memnun olanların geriye göç etme olasılığı azalır.
- H3.2: Göç sonrası durumundan memnun olmayanların geriye göç etme olasılığı artar.

3.3.1.6. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırma anket yöntemi ile veri toplanması ve analiz edilmesine yönelik bir saha çalışması olarak tasarlanmıştır. Araştırma da tümevarım yöntemi kullanılmıştır. Örnekten hareketle evren hakkında genellemelerin yapıldığı araştırmanın örneklem ve veri analizi sürecine aşağıdaki başlıklar altında yer verilmiştir.

3.3.1.6.1. Örneklem Süreci

Araştırmanın evrenini 2008-2011 döneminde TRA2 Bölgesinden İstanbul'a göç eden 66.726 kişi oluşturmaktadır. Belirtilen evreni temsil edecek düzeyde *kolayda örneklem* yoluyla 1944 gözleme ulaşılmıştır. Bu örnek, %95 güvenilirlik seviyesinde, homojen bir evreni fazlasıyla temsil edecek niteliktedir³³⁹.

Tablo 3.81. Araştırmanın Örneklemi

Anketin Yapıldığı İl	Evren	Gerekli Örneklem	Ulaşılan Örneklem
İstanbul	66.726	381	1944

³³⁹ Remzi Altunışık vd., *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı*, Sakarya Yayıncılık, Sakarya 2010, s.135.

Söz konusu 66.726 kişiden oluşan evrene yönelik gerçekte uygun bir tabakalama yapıldığı söylenebilir. Nitekim evrenin iller bazında dağılımı ve oranlarına bakıldığında bir tutarlılık olduğu görülmektedir (Tablo 3.82).

Tablo 3.82. TRA2 Bölgesinden İstanbul'a Göç Edenlerle (2008-2011) Ankete Katılanların İller Bazında Dağılımı ve Oranları

	Toplam Göç Eden		Ankete Katılan	
	(Kişi Sayısı)	Yüzde (%)	(Kişi sayısı)	Yüzde (%)
Ağrı	25.549	38,29	801	41,2
Kars	18.752	28,10	542	27,9
Iğdır	10.657	17,64	350	18,0
Ardahan	11.768	15,97	251	12,9
TRA2	66.726	100	1944	100,0

Kaynak: TÜİK, ADNKS ve anket sonuçları dikkate alınarak araştırmacı tarafından derlenmiştir.

Tabloya göre anket yapılan katılımcıların illere göre dağılımına bakıldığında, illerden göç eden kişi sayısı ile tutarlı olduğu söylenebilir. Yani hangi ilden kaç kişi göç etmişse o kişi sayısının oluşturduğu evreni temsilen örnekleme ulaşılmıştır. Örneğin 2008-2011 döneminde göç edenlerin %28,10'u Karslı, ankete katılanların %27,9'u yine Karslı olmuştur. Kısaca göç eden 100 kişiden 28'i Karslı olduğu için anket yapılan Karslı katılımcı sayısı da 28 olmuştur. Dolayısıyla iller bazında tabakalama konusunda bir tutarlığın olduğu söylenebilir.

3.3.1.6.2. Veri Toplama Yöntem ve Aracı

Araştırmada kullanılan veri seti Kafkas Üniversitesi, İİBF tarafından yürütülen ve Serhat Kalkınma Ajansı (SERKA) tarafından desteklenen “*TRA2’de Göç: Sebep ve Sonuçlar Bağlamında Analitik Bir Araştırma*” adlı proje koordinatörlüğünden yazılı izinle (EK-1) temin edilmiştir. Projenin İstanbul’daki saha araştırması bizzat araştırmacı tarafından gerçekleştirildiği için kente ait verilerin ikincil veri kapsamında kullanılmasında herhangi bir sakıncanın olmadığı düşünülmüştür.

Araştırma tanımlayıcı nitelikte tasarlanmış ve kullanılan veri toplama aracı ise anket olarak belirlenmiştir. Anket oluşturulurken, göç nedenleriyle ilgili literatür çalışmaları incelenip sorular buna göre oluşturulmuştur. Ayrıca yüz geçerliliği (face validity) açısından uzman görüşü alınmış ve pilot çalışma neticesinde anket sorularının bazıları değiştirilmiş ve yeni sorular eklenerek ankete son şekli verilmiştir.

3.3.2. Verilerin Analizi ve Değerlendirilmesi

Verilerinin analizinde ilk aşamada SPSS (Statistical Package for Social Sciences) 19.0 programı kullanılarak frekans analizleri ile çapraz tabloların yanı sıra verilerin ki-kare analizi yapılarak anlamlı olup olmadığı ortaya konulmuştur. Sonrasında da EViews 7.2 paket programı yardımıyla oluşturulan bir logit model tahmin edilmiş ve bu tahmin sonucuna dayalı olarak göç eden bireylerin geriye göç etme veya etmeme olasılıkları araştırılmıştır. Toplamda 1944 katılımcıyla gerçekleştirilen araştırmanın bulguları aşağıda sunulmuştur. Burada dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta bulunmaktadır: SPSS yardımıyla yapılan frekans analizleri ve çapraz tabloların sadece verilen cevaplar üzerinden oluşturulduğu ve bu yüzden kayıp (missing) değerlerin dışlandığıdır. Dolayısıyla bazı tablolarda frekans (kişi sayısı) değerleri toplam katılımcı sayısı olan 1944'ün altında kalmaktadır. EViews programı yardımıyla oluşturulan logit modelde de toplam 1591 gözlem değerlendirmeye alınmıştır.

3.3.2.1. Göç Edenlerin Demografik Özellikleri

Araştırma bulguları, katılımcıların sahip oldukları demografik özellikler bağlamında frekans analizleri yardımıyla tablolaştırılmıştır (Tablo 3.83).

Tablo 3.83. Katılımcıların Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı

Yaş	Frekans (Kişi sayısı)	Yüzde (%)
20 ve altı	170	8,8
21-30	354	18,3
31-40	506	26,1
41-50	466	24,0
50 ve üzeri	442	22,8
TRA2	1938	100,0
Eğitim Düzeyi		
Eğitim yok	179	9,3
İlk-Orta	921	47,8
Lise	559	29,0
Üniversite	267	13,9
TRA2	1926	100,0
Gelir Düzeyi (TL)		
1000 altı	337	17,7
1001-2000	707	37,1
2001-3000	618	32,4
3001-5000	206	10,8
5000 üstü	39	2,0
TRA2	1907	100,0

Katılımcıların %8,8'i 20 ve altı bir yaşta, %18,3'ü 21-30 yaş aralığında, %26,1'i 31-40 yaş aralığında, %24'ü 41-50 yaş aralığında ve %22,8'lik kısmı ise 50 ve üstü bir yaşta. Anketin eğitimle ilgili sorusuna cevap verenlerin %9,3'ünün okuma-yazmasının olmadığı, %47,8'inin ilköğretim, %29'unun lise, %13,9'unun ise üniversite düzeyinde olduğu görülmektedir. Burada katılımcıların neredeyse %50'lik bir kısmının ilkokul düzeyinde bir eğitime sahip olmaları, geldikleri bölgedeki eğitim düzeyinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Katılımcılardan 1000 TL ve altında gelire sahip olanlar %17,7 iken, %37,1'lik bir kesim 1001-2000 TL'lik bir gelire sahip olduklarını belirtmişlerdir. 2001-3000 TL geliri olanların oranı %32,4, 3001-5000 TL gelire sahibim diyenlerin oranı %10,8 ve 5000 ve üstü bir gelir elde ediyorum diyenlerin oranı ise %2 şeklinde ortaya çıkmıştır.

3.3.2.2. Göç Edenlerin Konut Mülkiyetine Göre Dağılımı

Katılımcıların önemli bir kısmının kendine ait bir evde yaşadığı aşağıdaki dağılımdan anlaşılmaktadır.

Tablo 3.84. Katılımcıların Konut Mülkiyeti Durumuna Göre Dağılımı

Konut Mülkiyeti Durumu	Frekans (Kişi sayısı)	Yüzde (%)
Kira	641	33,6
Kendi evi	1264	66,4
TRA2	1905	100,0

Buna göre İstanbul'a göç edip yerleşen TRA2 Bölgesindeki vatandaşlardan ankete katılanların %66,4'ü bir ev sahibi olduğunu belirtirken, kirada oturuyorum diyenlerin oranı ise %33,6 olmuştur.

3.3.2.3. Göç Edenlerin Göç Ettikleri Dönemlere Göre Dağılımı

TRA2 Bölgesinden İstanbul'a özellikle 1990'dan itibaren ciddi bir göç dalgasının başladığı, tablodaki verilerden açıkça görülebilmektedir.

Tablo 3.85. Katılımcıların Göç Ettikleri Dönemlere Göre Dağılımı

Göç Edilen Dönem	Frekans (Kişi sayısı)	Yüzde (%)
1980 öncesi	171	8,9
1981-1990	448	23,4
1991-2000	870	45,4
2001-2010	371	19,4
2010 sonrası	55	2,9
TRA2	1915	100,0

Ankete katılanların %8,9'luk kısmı 1980 öncesinde göç etmişken %23,4'ü 1981-1990 ve en büyük kesim olan %45,4'ü ise 1991-2000 döneminde İstanbul'a göç etmiştir. Ne zaman göç ettiniz sorusuna 2001-2010 dönemi diyenlerin oranı %19,4 iken 2010 sonrası diyenlerin oranı ise %2,9 olmuştur. Burada özellikle %45,4 ile en fazla göç edilen dönem olan 1990-2000 dönemi, bölgede terör olaylarının yoğunlaştığı ve zorunlu göç hareketlerinin yaşandığı dönem olarak dikkat çekmektedir. Ayrıca sözkonusu dönem, ekonomik krizlerin sık ve derinden yaşandığı yıllardır.

3.3.2.4. TRA2 Bölgesinden Göç Etmeye ve Geriye Göçe Yönelik Bulgular

3.3.2.4.1. Göç Etmenin Nedenleri

Katılımcıların verdikleri cevaplara göre en önemli göç gerekçesi, %88,7'lik bir oranla ekonomik (işsizlik, vb.) çıkmıştır. Özellikle çocuklarının geleceğini düşünme noktasında eğitim cevabını verenlerin oranı ise %54 olmuştur. Akrabalarının İstanbul'a göç etmesini, yaptığı göçün nedeni olarak görenlerin oranı %48,9 iken, sebep olarak göç ettiği yerdeki sosyal yaşamın yetersizliğini dile getirenlerin oranı ise %47,1 olmuştur. Son olarak daha önce göç edenlerden gelen olumlu bilgilerden dolayı göç ettiklerini dile getirenlerin oranı da %36,2 olmuştur.

Tablo 3.86. Göç Nedenlerinin Önem Sırasına Göre Dağılımı

Sıra	Göç Nedenleri	Frekans (Kişi sayısı)	Yüzde (%)
1	Ekonomik (İşsizlik, vb.)	1725	88,7
2	Eğitim (kendi eğitimim veya çocukların eğitimi)	1050	54,0
3	Akrabalarım buraya göç ettiği için	950	48,9
4	Sosyal yaşamın yetersizliği	915	47,1
5	Göç edenlerden gelen olumlu bilgiler	704	36,2

Kısacası İstanbul'a göç eden Karşlı, Ağrılı, Iğdırlı ve Ardahanlı vatandaşların en önemli gerekçeleri, sosyo-ekonomik sebepler olmakla birlikte, öncesinde İstanbul'a gelip yerleşen eş-dost akraba gibi yakın çevre ve onlardan gelen olumlu bilgiler, görüşler ve öneriler de önemli bir göç nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.3.2.4.2. Göç Edenlerin Göç Öncesi ve Sonrasındaki Durumları

Katılımcıların göç öncesi ve sonrasındaki durumlarının analizinde olumlu veya olumsuz hiçbir şekilde görüş bildirmeyenlerin, yani kararsızların sayısının yüksek çıkması dikkat çekici bir husustur. Olumsuz görüş bildirenlerin oranındaki düşük düzey

ise genel olarak bireylerin göçten sonraki hayatlarından memnun oldukları şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca katılımcıların bu soruya verdikleri cevaplar aynı zamanda geri dönme konusuyla da doğrudan bağlantılı olması açısından önem taşımaktadır.

Tablo 3.87. Göç Öncesi/Sonrası Durum Kıyaslamasına Göre Şimdiki Durum

Değişim	Frekans (Kişi sayısı)	Yüzde (%)
Olumlu	1256	66,3
Olumsuz	272	14,3
Kararsız	368	19,4
TRA2	1896	100,0

İstanbul'a göç etmeden önceki durumunuzla şimdiki durumunuzu kıyasladığınızda nasıl bir değişim oldu sorusuna %66,3'lük bir kesim olumlu yönde değişim oldu derken, %14,3'ü olumsuz cevabı vermiş, %19,4'ü ise kararsız kaldığını dile getirmiştir.

3.3.2.4.3. Geriye Göç Etme ve Etmeme Durumu

Bir önceki soruda katılımcıların göç sonrası durumlarında olumlu değişiklik olduğuna dair %66,3'lük oran, daha öncede belirtildiği gibi geri dönme ve dönmeme isteğini doğrudan etkilemektedir.

Tablo 3.88. Katılımcıların Geriye Göç Etme ve Etmeme Durumuna Göre Dağılımı

Geriye Göç Etme ve Etmeme	Frekans (Kişi sayısı)	Yüzde (%)
İstiyor	418	21,8
İstemiyor	1298	67,7
Kararsız	201	10,5
TRA2	1917	100,0

Ankete katılan %67,7'lik büyük bir kesim memleketine geri dönmek istemiyor, %21,8'lik bir kesim ise dönme isteğini dile getirmiş ve %10,5'lik bir kesim de dönüp dönmeme konusunda kararsız olduğunu belirtmiştir.

3.3.2.4.4. Geriye Göç Etmeyi İstemenin Nedenleri

Göç eden bireylerin memleketlerine geri dönme isteğinin hangi nedenlere dayandığı aşağıdaki tabloda sunulmaktadır.

Tablo 3.89. Katılımcıların Geriye Göç Etmeyi İsteme Nedenlerinin Önem Sırasına Göre Dağılımı

Sıra	Geriye Göç Etmeyi İsteme Nedenleri	Frekans (Kişi sayısı)	Yüzde (%)
1	Memleket hasreti çekiyorum	412	21,2
2	Bu şehre uyum sağlayamadım	408	21,0
3	Buradaki gelir düzeyim düşük	358	18,4
4	Memleketimde malım/mülküm var	329	16,9
5	Ailemin memlekette kalması yüzünden	230	11,8

Katılımcıların %21,2'si memleket hasreti çektikleri için geri dönmek istediklerini belirtmişlerdir. Memleket hasretinin yanı sıra İstanbul'a uyum sağlayamadıkları için dönmek isteyenlerin oranı ise %21 olmuştur. Düşük gelir düzeyini dönme gerekçesi olarak görenlerin payı %18,4 iken, geldikleri yerlerde mal-mülk bırakmaları %16,9 ve ailelerinin orada kalması ise %,11,8 oranında geri dönme nedeni olarak dile getirilmiştir.

3.3.2.4.5. Geriye Göç Etmeyi İstememenin Nedenleri

Katılımcıların geri dönme konusunda isteksiz olmalarının en önemli nedenleri arasında; eğitim, sağlık ve gelir gibi faktörlerin oldukça önem taşıdığı görülmektedir.

Tablo 3.90. Katılımcıların Geriye Göç Etmeyi İstememe Nedenlerinin Önem Sırasına Göre Dağılımı

Sıra	Geriye Göç Etmeyi İstememe Nedenleri	Frekans (Kişi sayısı)	Yüzde (%)
1	Memleketimdeki eğitim koşulları yetersiz	810	41,7
2	Buradaki gelir seviyem yüksek	783	40,3
3	Memleketimin geri kalmışlığı yüzünden	730	37,6
4	Memleketimdeki, sağlık şartları yetersiz	693	35,6
5	Bu şehre uyum sağladım	609	31,3

Katılımcıların %41,7'lik bir kısmı memleketteki eğitim koşullarının yetersiz oluşunu geri dönmeyi istememe gerekçesi olarak görmektedir. %40,3'ü ise dönmeme gerekçesi olarak göç ettikleri İstanbul'da gelir seviyelerinin yüksek oluşunu göstermiştir. Memleketim geri kaldığı için dönmek istemiyorum diyenlerin oranı %37,6, memleketimdeki sağlık koşulları yetersiz diyenlerin oranı %35,6 ve bu şehre uyum sağladığım için dönmek istemiyorum diyenlerin oranı ise %31,3 olmuştur.

3.3.2.4.6. Geriye Göçte Devlet Desteğinin Etkisi

Katılımcıların devletin destek vermesi halinde geri dönme konusunda nasıl bir düşünceye sahip oldukları ise Tablo 3.91’de gösterilmektedir.

Tablo 3.91. Devletin Destek Vermesi Durumunda Geriye Göçü Düşünme

Geriye Göçü Düşünme	Frekans (Kişi sayısı)	Yüzde (%)
Kesinlikle düşünürüm	356	18,6
Kesinlikle dönmem	1041	54,3
Verilecek desteğe bağlı	395	20,6
Kararsızım	124	6,5
TRA2	1916	100,0

Tablo 3.91’e göre katılımcıların %54,3’ü devletin desteği olsa bile kesinlikle geri dönmeyi düşünmemektedir. Dönmeyi düşünenlerin oranı %18,6 iken, devletin vereceği desteğe bağlı olarak kararımı veririm diyenlerin oranı ise %20,6 olmuştur. Katılımcıların %6,5’lik bir kısmı ise bu konuda kararsız kalmışlardır. Devletin vereceği desteğe bağlı olarak geri dönmeyi düşünenlerin payı yüksek olduğu için hangi desteğin katılımcılar açısından önem taşıdığı incelenmeye değer bir durumdur. Buna göre katılımcıların %36’sı hayvan desteği, %34’ü nakit para desteği ve %27’si de kendilerine arazi tahsis edilmesini istemektedir.

Desteklerden ilk sırayı hayvan desteğinin alması, Bölge’nin hayvancılık bölgesi olması açısından anlaşılabilir bir durumdur. Nakit para desteği ise yatırıma dönüştürülebilir sermaye bakımından hayli fakir olan Bölge insanının devletten istediği önemli bir destektir. Son olarak arazi desteğinin istenmesi de göç sonucundan bırakıp gidilen gerek konut, gerekse tarım arazilerinin artık başka kişilerin eline geçmesiyle birlikte bu arazilerden yoksun kalınmasından kaynaklanmaktadır. Belirtilen duruma özellikle göç sonrasında arazisini satan kişilerde fazlasıyla rastlanmaktadır.

3.3.2.5. Göç Edenlerin TRA2 Bölgesindeki İllere Göre Dağılımı

İstanbul’da 1944 kişiyle yüz yüze gerçekleştirilen araştırmada söz konusu kişilerin geldikleri iller bakımından dağılımı aşağıda sunulmaktadır. Buna göre katılımcıların %41,2’si Ağrı’dan göç ederken, %27,9’u Kars’tan, %18’i Iğdır’dan ve kalan %12,9’luk kesimi ise Ardahan’dan göç edip İstanbul’a yerleşmiştir.

Tablo 3.92. Katılımcıların İllere Göre Dağılımı

İl/Bölge	Frekans (Kişi sayısı)	Yüzde (%)
Ağrı	801	41,2
Kars	542	27,9
Iğdır	350	18,0
Ardahan	251	12,9
TRA2	1944	100,0

Tablodaki verilere göre ankete katılan örneklemin, 2008-2011 döneminde Bölgeden göç edilen kişi sayısı ile paralellik taşıdığı söylenebilir.

3.3.2.6. İllere Göre Göç Etmenin Nedenleri

Katılımcıların genel olarak bölgeden göç etme nedenlerine bakıldığında, ekonomik (işsizlik vb.) başta olmak üzere eğitim, akrabalarının göç etmesi, sosyal yaşamın yetersizliği ve göç edenlerden gelen olumlu bilgiler gibi gerekçeleri ön plana çıkmaktadır. Fakat bu gerekçeler önem sırası bakımından (ekonomik nedenler hariç) iller bazında farklılık göstermektedir. Söz konusu bu farklılıklar, Tablo 3.93'te sunulmaktadır.

Tablo 3.93. Göç Etme Nedenlerinin Önem Sırasına Göre Dağılımı

Sıra	Ağrı	Kars	Iğdır	Ardahan
1	Ekonomik (%89,4)	Ekonomik (%87,6)	Ekonomik (%95,1)	Ekonomik (%80,8)
2	Terör (%64,4)	Akrabalarım buraya göç ettiği için (%45,9)	Akrabalarım buraya göç ettiği için (%72,2)	Eğitim (%46,2)
3	Sosyal yaşamın yetersizliği (%64,1)	Eğitim (%43,7)	Göç edenlerden gelen olumlu bilgiler (%56)	Sosyal yaşamın yetersizliği (%36,6)
4	Eğitim (%63,8)	Göç edenlerden gelen olumlu bilgiler (%40)	Eğitim (%53,1)	Sağlık (%36,2)
5	Akrabalarım buraya göç ettiği için (%45,4)	Sağlık (%30,8)	Sosyal yaşamın yetersizliği (%41,1)	Akrabalarım buraya göç ettiği için (%33,4)

Tablo 3.93'e göre ekonomi faktörü tüm iller için %80'in üzerinde bir oranla en önemli göç gerekçesi sayılırken, iller bazında farklılaşan göç nedenleri ise eğitim, sağlık ve sosyal yaşamdaki yetersizlikler ile yakınlarının göç etmeleri ve sonrasında onlardan gelen olumlu bilgiler olarak tespit edilmiştir. Her bir ilin sosyo-ekonomik yapısının temel göstergeler bağlamında analiz edildiği çalışmanın ikinci bölümü detaylı

incelendiğinde, bu gerekçelerin (terör hariç) tamamının beklenen bir durum olduğu anlaşılacaktır.

Bununla birlikte tablodan da görüldüğü gibi terör faktörü dört il içerisinde sadece Ağrı’da beş önemli göç nedeni arasında gösterilmiştir. Bu faktörün ekonomiden hemen sonra ikinci sırada gelmesi, söz konusu ilde gerçekleşen göçün zorunlu göç olduğunu açıkça ortaya koyması bakımından önemlidir. Nitekim Ağrılı katılımcıların %45,4’ünün 1990-2000 döneminde, yani terör olaylarının yoğunlaştığı dönemde göç etmeleri bu durumu anlaşılabilir kılmaktadır.

3.3.2.7. İllere Göre Geriye Göç Etmeyi İstemenin Nedenleri

Genel olarak aynı sosyo-ekonomik temelden göç edip İstanbul’a giden fakat geri dönüş konusunda istekli olan bireylerin bu anlamda birbirlerine benzer gerekçeler öne sürdükleri görülmektedir. Buna göre, geri dönme isteklerinde Tablo 3.94’teki gerekçeler önemli ölçüde etki etmektedir.

Tablo 3.94. Geriye Göç Etmeyi İsteme Nedenlerinin Önem Sırasına Göre Dağılımı

Sıra	Ağrı	Kars	Iğdır	Ardahan
1	Bu şehre uyum sağlayamadım (%16,2)	Memleket hasreti çekiyorum (%22,3)	Memlekette malım/mülküm var (%40)	Memleket hasreti çekiyorum (%27,5)
2	Memleket hasreti çekiyorum (%15,7)	Bu şehre uyum sağlayamadım (%19,7)	Buradaki gelir düzeyim düşük (%37,7)	Buradaki gelir düzeyim düşük (%25,5)
3	Memlekette malım/mülküm var (%13,7)	Buradaki gelir düzeyim düşük (%17,7)	Bu şehre uyum sağlayamadım (%35,4)	Bu şehre uyum sağlayamadım (%25,1)
4	Buradaki gelir düzeyim düşük (%10,3)	Ailemin memlekette kalması yüzünden (%12,1)	Memleket hasreti çekiyorum (%31,4)	Memlekette malım/mülküm var (%16,3)
5	Ailemin memlekette kalması yüzünden (%10)	Memlekette malım/mülküm var (%10,3)	Ailemin memlekette kalması yüzünden (%20,9)	Memleketime hizmet etmek ve yatırım yapmak için (%10,3)

Tabloya göre geri dönme konusunda istekli olan kişiler temel gerekçeler olarak; geldikleri memleketlere özlem duyma, ailelerini ve malını mülkünü orada bırakma ve İstanbul’a uyum sağlayamamanın yanı sıra burada elde ettikleri gelirin düşük olmasını işaret etmişlerdir.

3.3.2.8. İllere Göre Geriye Göç Etmeyi İstememenin Nedenleri

Geri dönme konusunda istekli olmayan kişiler ise bu konuyla ilgili olarak Tablo 3.95'teki gerekçeleri sıralamışlardır.

Tablo 3.95. Geriye Göç Etmeyi İstememe Nedenlerinin Önem Sırasına Göre Dağılımı

Sıra	Ağrı	Kars	Iğdır	Ardahan
1	Memleketteki eğitim koşulları yetersiz (%64,6)	Eşim ve çocuklarım istemediği için (%36,7)	Memleketimde ailemden kimse kalmadı (%31,7)	Eşim ve çocuklarım istemediği için (%33,8)
2	Buradaki gelir seviyem yüksek (%61,9)	Bu şehre uyum sağladım (%35,7)	Memlekette mal/mülküm kalmadı (%27,4)	Bu şehre uyum sağladım (%30,2)
3	Memleketimin geri kalmışlığı yüzünden (%59)	Buradaki gelir seviyem yüksek (%34,8)	Eşim ve çocuklarım istemediği için (%24,2)	Memleketimin geri kalmışlığı yüzünden (%27,4)
4	Memleketteki sağlık şartları yetersiz (%53,9)	Memleketteki eğitim koşulları yetersiz (%27,4)	Memleketteki eğitim koşulları yetersiz (%23,4)	Buradaki gelir seviyem yüksek (%26,6)
5	Terör (%45,3)	Memleketimin geri kalmışlığı yüzünden (%26)	Memleketteki sağlık şartları yetersiz (%17,4)	Memleketteki eğitim koşulları yetersiz (%25,8)

Bir zamanlar göç ettikleri yerleşim yerlerine artık geri dönmek istemeyen bireyler bu isteksizliklerine gerekçe olarak eş ve çocuklarının istekli olmamasını, İstanbul'a uyum sağlamanın yanı sıra buradaki gelirlerinin yüksek olmasını, geldikleri memleketlerindeki eğitim ve sağlık alanındaki yetersizlikleri ve bir bütün olarak memleketlerinin geri kalmışlığını göstermişlerdir. Öte yandan diğer tüm illerden farklı olarak Ağrılı katılımcıların terör faktörünü işaret etmeleri dikkat çekmektedir.

3.3.2.9. Göç Edenlerin İllere Göre Geriye Göç Etmeye Bakışı

Göç eden bireylerin geri dönme konusundaki tutumları, geldikleri illere göre önemli farklılıklar göstermektedir. Söz konusu tutumlar aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Buna göre İstanbul'a Ağrı'dan göç edenlerin %82,6'sı, Kars'tan göç edenlerin %66,3'ü, Iğdır'dan göç edenlerin %44,5'i ve Ardahan'dan göç edenlerin %55,5'i geri dönmeyi istememektedir. Bu sonuçlar istatistiki olarak da ($\chi^2= 286,163$; $p:0,000<0,05$) anlamlıdır.

Tablo 3.96. İllere Göre Geriye Göç Etmeye Bakış

İl	N/%	İstiyor	İstemiyor	Kararsızım	Toplam
Ağrı	N	36	654	102	792
	%	4,5	82,6	12,9	100,0
Kars	N	142	354	38	534
	%	26,6	66,3	7,1	100,0
Iğdır	N	155	153	36	344
	%	45,1	44,5	10,5	100,0
Ardahan	N	85	137	25	247
	%	34,4	55,5	10,1	100,0
TRA2	N	418	1298	201	1917
	%	21,8	67,7	10,5	100,0

Bununla birlikte Iğdır ili açısından bakıldığında, her ne kadar dönmek istemeyenlerin oranı %44,5 olsa da, diğer illerden farklı olarak ankete katılan Iğdırlı vatandaşların %45,1'i memleketine geri dönmek istiyor. Genel olarak bakıldığında, TRA2'den İstanbul'a göç eden vatandaşların (araştırmaya katılanların) %21,8'i dönmek isterken, %67,7'si dönmek istemiyor.

3.3.2.9.1. İllere Göre Geriye Göçü Etkileyen Demografik Faktörler

3.3.2.9.1.1. Yaş Düzeyi

Katılımcıların yaş düzeyleri geriye göçte önemli ölçüde etki etmektedir. Buna göre yaş düzeyi arttıkça, geriye göç etmek isteyenlerin oranı da artış göstermektedir. 20 ve altı yaş düzeyindekilerin sadece %7,2'si geriye göç etmek isterken 50 ve üstü yaş düzeyindekilerin %28,2'si geriye göç etmek istemektedir.

Tablo 3.97. Yaş Düzeylerine Göre Geriye Göç Bakış

Yaş Düzeyi	N/%	İstiyor	İstemiyor	Kararsızım	Toplam
20 ve altı	N	12	139	15	166
	%	7,2	83,8	9,0	100,0
21-30	N	42	266	39	347
	%	12,1	76,7	11,2	100,0
31-40	N	110	328	61	499
	%	22,0	65,8	12,2	100,0
41-50	N	127	291	42	460
	%	27,6	63,3	9,1	100,0
50 ve üstü	N	124	271	44	439
	%	28,2	61,8	10,0	100,0

Geriye göç etmek istemeyenlerin oranı 20 ve altı yaş düzeyinde %83,8 iken 50 ve üstü yaş düzeyinde ise %61,8'e düşmektedir. Ortaya çıkan sonuçlar istatistiki açıdan da ($\chi^2=63,987$; $p:0,000<0,05$) anlamlıdır.

3.3.2.9.1.2. Eğitim Düzeyi

TRA2 Bölgesinin genel görünümüne bakıldığında, eğitimi olmayanların %42,1'i, ilk ve ortaöğretim mezunlarının %49,9'u, lise mezunlarının %71'i, üniversite mezunlarının ise %81,4'ü geriye göç etmeyi istememektedir. Bu sonuçlar istatistiki olarak da ($\chi^2= 195,920$; $p:0,000<0,05$) anlamlıdır. İllere göre eğitim durumunun geriye göçe etkisi Tablo 3.98'de sunulmaktadır.

Tablo 3.98. İllere Göre Eğitim Durumu ve Geriye Göçe Bakış

İl/Bölge	Eğitim Durumu	İstiyor (%)	İstemiyor (%)	Kararsız (%)	Toplam (%)
Ağrı	Eğitim yok	39,4	40,9	19,7	100,0
	İlk-orta	28,6	53,5	17,9	100,0
	Lise	8,6	83,5	7,9	100,0
	Üniversite	5,2	90,6	4,2	100,0
Kars	Eğitim yok	36,0	51,7	12,3	100,0
	İlk-orta	37,6	52,4	10,0	100,0
	Lise	23,4	65,2	11,4	100,0
	Üniversite	14,9	75,9	9,2	100,0
Iğdır	Eğitim yok	54,1	32,4	13,5	100,0
	İlk-orta	51,9	36,4	11,7	100,0
	Lise	26,7	64,4	8,9	100,0
	Üniversite	26,0	63,1	10,9	100,0
Ardahan	Eğitim yok	63,0	29,6	7,4	100,0
	İlk-orta	38,1	51,1	10,8	100,0
	Lise	28,6	50,0	21,4	100,0
	Üniversite	20,0	62,3	17,7	100,0
TRA2	Eğitim yok	42,4	42,1	15,5	100,0
	İlk-orta	37,5	49,9	12,5	100,0
	Lise	18,0	71,0	11,0	100,0
	Üniversite	10,9	81,4	7,7	100,0

Katılımcılar arasında Ağrı'dan göç edenlerden eğitimi olmayanların %40,9'u, ilk ve ortaöğretim mezunlarının %53,5'i, lise mezunlarının %83,5'i, üniversite mezunlarının ise %90,6'sı geriye göç etmeyi istememektedir. Sonuçlar istatistiki olarak da ($\chi^2=112,292$; $p:0,000<0,05$) anlamlıdır. Kars'tan göç edenlerden eğitimi olmayanların %51,7'si, ilk ve ortaöğretim mezunlarının %52,4'ü, lise mezunlarının

%65,2'si, üniversite mezunlarının %75,9'u geriye göç etmeyi istememektedir. Sonuçlar istatistiki olarak da ($\chi^2= 17,188$; $p:0,009<0,05$) anlamlıdır.

Iğdır'dan göç edenlerden eğitimi olmayanların %54,1'i, ilk ve ortaöğretim mezunlarının %51,9'u geri dönmeyi isterken, lise mezunlarının %64,4'ü, üniversite mezunlarının %63,1'i, geriye göç etmeyi istememektedir. Sonuçlar istatistiki olarak da ($\chi^2= 48,023$; $p:0,000 < 0,05$) anlamlıdır. Ardahan'dan göç edenlerden eğitimi olmayanların %63,3'ü geri dönmeyi isterken, ilk ve ortaöğretim mezunlarının %51,1'i, lise mezunlarının %50,0'ı, üniversite mezunlarının %62,3'ü geriye göç etmeyi istememektedir. Sonuçlar istatistiki olarak ($\chi^2= 14,094$; $p:0,029 < 0,05$) anlamlıdır.

3.3.2.9.1.3. Gelir Düzeyi

TRA2'den göç edenlerden (araştırmaya katılanlardan) gelir düzeyi 1000 TL'nin altında olanların %46,5'i geriye göç etmek isterken, 1001-2000 TL arası olanların %56,9'u, 2001-3000 TL olanların %83,3'ü, 3001TL ve üstü olanların %91,4'ü geriye göç etmeyi istememektedir. Sonuçlar istatistiki olarak da ($\chi^2= 314,064$; $p:0,000<0,05$) anlamlıdır. Bölge illerinin ayrıntılı dağılımı ise Tablo 3.99'da sunulmaktadır.

Tablo 3.99. İllere Göre Gelir Düzeyi ve Geri Dönmeye Bakış

İl	Gelir Düzeyi (TL)	%	İstiyor	İstemiyor	Kararsızım	Toplam
Ağrı	1000 ve altı	%	46,4	25,0	28,6	100,0
	1001-2000	%	11,5	61,6	26,9	100,0
	2001-3000	%	0,5	89,1	10,4	100,0
	3001 ve üstü	%	0	94,6	5,4	100,0
Kars	1000 ve altı	%	38,8	52,7	8,5	100,0
	1001-2000	%	25,2	68,4	6,4	100,0
	2001-3000	%	9,9	84,6	5,5	100,0
	3001 ve üstü	%	9,1	77,3	13,6	100,0
Iğdır	1000 ve altı	%	61,1	29,6	9,3	100,0
	1001-2000	%	51,6	35,2	13,2	100,0
	2001-3000	%	25,0	67,7	7,3	100,0
	3001 ve üstü	%	27,3	72,7	0	100,0
Ardahan	1000 ve altı	%	52,3	43,0	4,7	100,0
	1001-2000	%	28,2	60,2	11,6	100,0
	2001-3000	%	17,9	69,2	12,9	100,0
	3001 ve üstü	%	28,6	71,4	0	100,0
TRA2	1000 ve altı	%	46,5	44,1	9,4	100,0
	1001-2000	%	29,5	56,9	13,6	100,0
	2001-3000	%	6,9	83,8	9,3	100,0
	3001 ve üstü	%	2,9	91,4	5,7	100,0

Ağırlı katılımcılardan 1000 TL ve altında gelire sahip olanların %46,4'ü dönmek isterken, 2001 TL-3000 TL geliri olanların %89,1'i dönmek istemiyor. Bu oran 3001 TL ve üstü gelir seviyesinde %94,6'ya kadar çıkmaktadır.

Karslı katılımcılarda da aynı durumu gözlemek mümkündür. Kars'tan göç edenlerin 1000 TL ve altında gelire sahip olanların %38,8'i geriye göç etmek isterken, bu oran gelir seviyesi attıkça düşmektedir. Zira 2001 TL-3000TL geliri olanların %84,6'sı geriye göç etmek istememektedir.

1000 TL ve altında gelire sahip olan Iğdırlı katılımcıların %61,1'i dönmek isterken, 2001-3000TL geliri olanların %67,7'si geriye göç etmeyi istemiyor. Bu oran 3001 TL ve üstü gelir seviyesinde %72,7'ye kadar çıkmaktadır.

Ardahanlı katılımcılardan 1000 TL ve altında gelire sahip olanların %52,3'ü geriye göçü düşünürken; düşünmeyenlerin oranı 2001 TL-3000TL seviyesindeyken, %69,2; 3001 TL ve üstü gelir seviyesindeyken de %71,4'e kadar çıkmaktadır.

3.3.2.9.2. İllere Göre Geriye Göçte Devlet Desteğinin Etkisi

TRA2'nin bütününe bakıldığında, devletin desteği olsa bile, göç edenlerin %54,3'ünün kesinlikle dönmek istemediği aşağıdaki tablodan görülmektedir.

Tablo 3.100. İllere Göre Devletin Desteği Durumunda Geri Dönmeye Bakış

İl	N/%	Kesinlikle Düşünürüm	Kesinlikle Dönmem	Verilecek Desteğe Bağlı	Kararsız	Toplam
Ağrı	N	31	552	141	70	794
	%	3,9	69,5	17,8	8,8	100,0
Kars	N	127	279	102	24	532
	%	23,9	52,4	19,2	4,5	100,0
Iğdır	N	118	121	89	18	346
	%	34,1	35,0	25,7	5,2	100,0
Ardahan	N	80	89	63	12	244
	%	32,8	25,8	36,5	4,9	100,0
TRA2	N	356	1041	395	124	1916
	%	18,6	54,3	20,6	6,5	100,0

Devlet desteği olması durumunda, Ağrı'dan İstanbul'a göç edenlerin %69,5'i, Kars'tan göç edenlerin %52,4'ü, Iğdır'dan göç edenlerin %35'i ve Ardahan'dan göç edenlerin %36,5'i geriye göç etmeyi istememektedir. Sonuçlar istatistiki olarak da ($\chi^2=266,635$; $p:0,000<0,05$) anlamlıdır.

3.3.2.9.3. İllere Göre Geriye Göçte Konut Mülkiyetinin Etkisi

TRA2 Bölgesinden İstanbul'a göç eden bireylerin geri dönmelerinde konut mülkiyeti açısından sahip oldukları konumları önemli ölçüde etki etmektedir. Buna göre TRA2'den göç ederek geldikleri İstanbul'da kiracı olan katılımcıların %55,8'i geriye göç etmeyi isterken, ev sahibi olanların %73,8'i istememektedir. Sonuçlar istatistiki olarak da ($\chi^2= 62,276$; $p:0,000<0,05$) anlamlıdır. İllere göre konut mülkiyet durumunun geriye göç etme isteğine nasıl etki ettiği Tablo 3.101'de gösterilmektedir.

Tablo 3.101. İllere Göre Konut Mülkiyeti ve Geri Dönmeye Bakış

İl	Mülkiyet Durumu	%	İstiyor	İstemiyor	Kararsız	Toplam
Ağrı	Kiracı	%	7,1	78,0	14,9	100,0
	Ev sahibi	%	2,6	86,2	11,2	100,0
Kars	Kiracı	%	50,8	38,3	10,9	100,0
	Ev sahibi	%	18,8	75,1	6,0	100,0
İğdir	Kiracı	%	64,1	22,2	13,7	100,0
	Ev sahibi	%	35,0	55,8	9,2	100,0
Ardahan	Kiracı	%	43,1	37,9	19,0	100,0
	Ev sahibi	%	32,8	61,1	6,1	100,0
TRA2	Kiracı	%	30,0	55,8	14,2	100,0
	Ev sahibi	%	17,7	73,8	8,5	100,0

Araştırmaya katılan Ağrılılardan kiracı olanların %78'i, ev sahibi olanların ise %86.0'ı geriye göç etmeyi istememektedir. Sonuçlar istatistiki olarak da ($\chi^2= 12,089$; $p:0,002<0,05$) anlamlıdır. Kars'tan İstanbul'a göç edenlerden kiracı olanların %50,8'i geriye göç etmeyi isterken, ev sahibi olanların %75,1'i istememektedir. Sonuçlar istatistiki olarak da ($\chi^2= 460,217$; $p:0,000<0,05$) anlamlıdır.

İğdir 'dan göç edenlerden kirada oturanların %64,1'i geriye göç etmeyi isterken, ev sahibi olanların %55,8'i, istememektedir. Sonuçlar istatistiki olarak da ($\chi^2= 35,047$; $p:0,000<0,05$) anlamlıdır. Ardahan'dan göç edenlerden kirada oturanların %43,1'i geriye göçü isterken, ev sahibi olanların %61,1'i, istememektedir. Sonuçlar istatistiki olarak da ($\chi^2= 13,416$; $p:0,001<0,05$) anlamlıdır.

3.3.2.10. Araştırma Sonuçlarının Teorik Yaklaşımlar Bağlamında Değerlendirilmesi

Çalışmanın birinci bölümünde her bir göç kuramı ayrıntılı olarak analiz edilmiş ve yapılan analizler sonucunda, söz konusu kuramların belli bölge ve ülkelere göre geliştirildiği görülmüştür. Buradan hareketle her bir kuramın, geliştiği zaman ve mekana göre değerlendirilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır. Fakat bize göre göçün özellikleri ve boyutları bağlamında taşıdığı evrensel nitelik gereği, kısmen de olsa söz konusu kuramlarla TRA2 Bölgesinde meydana gelen göç olgusunun açıklanabileceği düşünülmektedir.

Bu çerçevede TRA2 Bölgesinde gerçekleşen göç olgusunu **Ravenstein'in Göç Kanunları** bağlamında incelendiğinde onun “uzun mesafelere göç eden göçmenler genellikle büyük *endüstri veya ticaret merkezlerini tercih etmektedirler*”³⁴⁰ şeklindeki tespiti bölgedeki göçe uyarlanabilecek içeriktedir. Nitekim İstanbul, Bölge açısından hayli uzun mesafede olmasına rağmen, sanayi ve ticaretin merkezi konumunda olduğu için Bölgeden göç eden her 100 kişiden 30'unun tercih ettiği bir yerdir.

Stouffer'ın mesafe ve fırsatlar temelinde geliştirdiği **Kesişen Fırsatlar Kuramına** göre bir bölgede başta istihdam olanakları olmak üzere diğer ekonomik fırsatların sayısı o bölgeye gerçekleşen göçlerin sayısını önemli ölçüde etkilemektedir. Kısaca özetlenirse, göç eden kişilerin sayısı gidilen yerdeki fırsatların sayısı ile doğru orantılı, kesişen fırsatların sayısı ile da ters orantılıdır³⁴¹. TRA2 Bölgesindeki en önemli göç gerekçesinin istihdamı da içinde barındıran ekonomi faktörü olması ve bu anlamdaki eksiklikten dolayı “taşı toprağı altındır” şeklinde adeta fırsatlar cenneti olarak nitelenen İstanbul'a göç edilmesi, sözü edilen kuramla açıklanabilecek bir durumdur. Özellikle yüksek işsizlik oranlarına sahip bu Bölgede düşük ücretlere rağmen iş aramak için göç ettikleri İstanbul, onlara çeşitli istihdam fırsatları sunmakta ve aynı zamanda oradaki işverenler açısından da ucuz işgücü gibi bir fırsatın doğmasına yol açmaktadır. Böylece her iki tarafın fırsatları, göç yoluyla da olsa kesişebilmektedir. Mesela bir taraf (işçi), düşük ücret bile olsa, bir iş fırsatı kollarken, karşı taraf (işveren) tam da aradığı ucuz işgücü fırsatından yararlanmak isteyebilir.

³⁴⁰ Ravenstein, s.198,199.

³⁴¹ Stouffer, s.846.

TRA2 Bölgesinde gerçekleşen göç hareketleri, **Petersen'in Beş Göç Tipi Sınıflandırmasında**, “yönlendirilmiş göç” sınıflandırmasına oldukça uygun düşmektedir. Petersen'in bu sınıflandırmasına göre insanlar sosyal ve politik durumun yarattığı baskılar sonucu göçe yönlendirilmekte ve hatta zorlanmaktadır³⁴². Bölgenin sosyo-politik yapısının oldukça karmaşık olması, kan davası ve töre cinayetlerinin fazla olmamakla birlikte yaşanıyor olması ve en önemlisi de terör faaliyetlerinin yoğun olarak gerçekleştiği (özellikle Ağrı) bu bölgede bireyler zorunlu olacak göç etmektedirler. Kısacası bölgedeki mevcut sosyo-politik koşullar, bireylerin göçe yönelmelerini sağlayacak niteliktedir.

Bölgedeki göçü açıklaması düşünülen bir başka kuram da Lee'nin **İtme-çekme kuramıdır**. Kurama göre göç kararı varılacak yerdeki çekici faktörler ile kaynak bölgedeki itici faktörler temelinde şekillenmektedir³⁴³. Göçün kaynak bölgesi konumundaki TRA2 Bölgesinde sosyal, ekonomik ve politik koşulların iticiliği insanları varılacak yer olarak sayısız alternatifler sunan ve böylece çok sayıda çekici faktöre sahip olan İstanbul'u tercih etmelerine yol açmaktadır.

Denge kuramcılarında Lewis'e göre ise kırsal kesim olan tarım sektöründe aşırı nüfus yığılması meydana geldiği için gizli işsizlik yaşanmakta ve ortaya çıkan fazla işgücünün sanayiye transfer edilmesi gerekmektedir. Ona göre bölgeler ancak bu yolla az gelişmişlikten kurtulabilir³⁴⁴. Bu tespit, tarım ve hayvancılık bölgesi olan TRA2 Bölgesine uyarlanabilecek niteliktedir. Zira bölgedeki istihdamın büyük kısmının tarım sektöründe bulunmasına rağmen, katma değeri yüksek ürünler üretilmemesi, işletme verimliliklerinin düşük olması ve tarım sektöründe meydana gelen gizli işsizlik³⁴⁵, insanları iş bulabilmek amacıyla iş imkânlarının nispeten çok olduğu İstanbul'a göç etmeye zorlamaktadır.

Bağımlılık kuramı ise denge kuramcılarının tam tersine, göçü merkez-çevre bağlamında ele alarak karşılıklı bir bağımlılığın olduğunu ileri sürmektedirler. Onlara göre kırsaldan kente göç, özellikle beyin kaybı yoluyla, arada var olan eşitsizliği artırmaktadır. Bu çerçevede göç, iki kesim arasındaki eşitsizlikten beslenmektedir³⁴⁶.

³⁴² Petersen, s. 261.

³⁴³ Lee, s.50.

³⁴⁴ Berber, s.336.

³⁴⁵ SERKA, Serhat Kalkınma Ajansı 2010-2013 Bölge Planı, Ankara 2010, s.37.

³⁴⁶ Savaşan, s.13.

Sahip olduğu imkanlar gereği oldukça gelişmiş bir kent olan İstanbul'un sosyo-ekonomik olarak hayli geride olan TRA2 Bölgesinden göç alması tam da bağımlılık ekolünün işaret ettiği eşitsiz yapıya denk düşmektedir. Zira Bölge ve İstanbul arasında gerçekleşen göç, kuramda da özetlendiği gibi iki kesim arasındaki eşitsiz koşullardan beslenmektedir.

Araştırma kapsamında göç etme nedeni olarak çokça ön plana çıkan ve hemen hemen her ilin ilk beş göç nedeni arasında gösterilen “akrabaların göç etmesi” ve “onlardan gelen olumlu bilgiler”, önemli bir göç kuramı olan **İlişkiler Ağı (Network) Kuramıyla** açıklanabilecek niteliktedir. Bu kurama göre daha önce göç edilmiş hedef bölgedeki göçmenler ile başlangıç bölgesinde göç etmeyi amaçlayan göçmenler arasındaki network bağlantıları göçü amaçlayan bireylerin göç maliyetlerini önemli ölçüde düşürebilmektedir³⁴⁷. İstanbul'a önceden göç etmiş olanlarla Bölgede yaşayıp göç eğilimi taşıyanlar arasında kurulan etnik, hemşerilik ve dostluk temelinde gelişen ilişkiler ve onlardan aktarılan olumlu bilgiler Bölgedeki göçün önemli bir gerekçesidir. Zira araştırmaya katılanların %48,9'u *akrabalarım buraya göç ettiği için*, %36,2'si ise *göç edenlerden gelen olumlu bilgilerden* dolayı göç ettiğini belirtmiştir. Bölgede gerçekleşen göçün en önemli ilk beş gerekçesinde bu iki faktörün üçüncü ve beşinci sırada yer alması, bölgedeki göçün İlişkiler Ağı (Network) kuramıyla önemli ölçüde açıklanabileceğini göstermektedir.

Parekh'in Üçlü Göç Kuramında ileri sürdüğü liberal görüşe göre ise bireyler herhangi bir toplumun beklentilerine cevap verebildiği ve devletin kontrolünde olduğu ölçüde göç etmelerinde herhangi bir sakınca yoktur³⁴⁸. TRA2 Bölgesindeki bireyler İstanbul'un beklentilerini karşıladığı ölçüde orya göç etmekte ve bu süreç devlet kontrolünde yasal zeminlerde gerçekleşmektedir. Kısacası göç etmelerinin önünde herhangi bir yasal kısıtlama bulunmamaktadır.

Göç sistemleri kuramı göçü uluslararası ilişkiler bağlamında ele aldığı için çalışmanın konusu olan iç göçü kapsamamaktadır. **Marksist göç kuramı** da içerik itibariyle çalışmanın kapsamı dışında kalmaktadır. Buraya kadar yapılan değerlendirmeler özetlenirse, birçok göç kuramının kısmen de olsa TRA2 Bölgesindeki göçü açıklayabilecek içeriğe sahip olduğu söylenebilir.

³⁴⁷ Gelderblom ve Adams, s.227.

³⁴⁸ Yalçın, s.40.

3.3.3. Araştırma Sonuçlarının Logit Model Analizi

Çalışmanın bu bölümünde öncelikle logit model hakkında kısa bir bilgi verildikten sonra EViews programı yardımıyla oluşturulan logit modelin tahmin ve test sonuçlarına yer verilmiştir. Ortaya çıkan tahmin sonuçları ışığında göç eden bireylerin geriye göç etme ve etmeme olasılıkları araştırılmıştır.

3.3.3.1. Logit Model

Logit model, ikili tercih modellerinin özel bir türüdür. İkili tercih modelleri, karar birimlerinin (bireyler, firmalar vb.) tercih yapmak üzere bir alternatifle karşı karşıya kaldıkları ve sahip olduğu özelliklerin yapacakları tercihte etkili olduğunu varsaymaktadır. Kısacası böyle bir model, bir karar biriminin sahip olduğu özellikleriyle belli bir tercihte bulunma olasılığı arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır. Söz konusu ikili tercih modelleri; doğrusal olasılık, probit ve logit model olmak üzere üç grupta ele alınmaktadır³⁴⁹. Çalışmada geriye göç etme ve etmeme olasılıklarının araştırılması için sözü edilen modellerden logit model kullanılmıştır.

Logit model, Doğrusal olasılık modelinde (DOM) karşılaşılan sorunları çözmek için probit modeline alternatif olarak geliştirilmiştir. Birikimli dağılım fonksiyonu (BDF) açısından aralarında fark olmasına³⁵⁰ rağmen logit ve probit modellerinin her ikisi de doğrusal olmayan ilişkilerin tahmininde kullanılan en çok olabirlik tahmin metoduyla tahmin edilirler³⁵¹. Logit model;

$$P_i = \frac{1}{1 + e^{-I_i}} = \frac{1}{1 + e^{-(\beta_0 + \beta_1 X_i)}} \quad (1)$$

biçimindeki lojistik BDF'den türetilmiştir.

Burada I_i $-\infty$ ile $+\infty$ arasında bir değer alırken P_i ise 0-1 arasında değer almaktadır. P_i ve I_i arasında doğrusal olmayan bir ilişki mevcuttur³⁵². Ayrıca P_i incelenmekte olan olayın gerçekleşme olasılığını ifade ederken I_i iki sonuçlu bağımlı değişkeni ifade etmektedir.

³⁴⁹ Hüseyin Özer, *Nitel Değişkenli Ekonometrik Modeller: Teori ve Bir Uygulama*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2004, s.61.

³⁵⁰ Özer, s.75.

³⁵¹ Ömer Yılmaz, *Otomobil Talebi ve Otomobil Talebini Etkileyen Faktörler: Erzurum İl Merkezinde Bir Uygulama*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum, 1997, s.55.

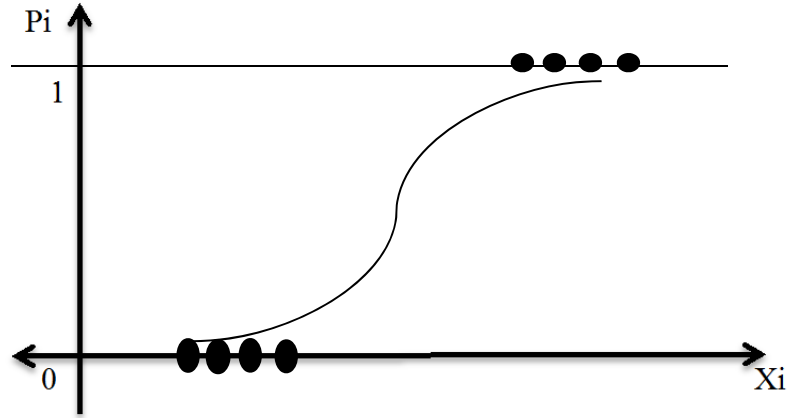
³⁵² Özer, s.75.

(1) nolu eşitliğin her iki tarafı $(1+e^{-L_i})$ ile çarpılırsa $e^{-L_i} = P_i / (1 - P_i)$ sonucuna ulaşılır. Buradaki $(P_i / (1 - P_i))$, odss ratio olarak ifade edilen olasılık oranıdır³⁵³. Odss oranı; bir olayın olma olasılığının, o olayın olmama olasılığına bölümüdür³⁵⁴. Bu çalışmada $(P_i / (1 - P_i))$, göç eden insanların geriye göç etme olasılığının etmeme olasılığına oranıdır.

Yukarıda elde edilen eşitliğin her iki tarafının doğal logaritması alındığında yani bağımlı değişken logit değişkene dönüştürüldüğünde şöyle bir sonuç elde edilir:

$$L_i = \ln(P_i / (1 - P_i)) = \beta_0 + \beta_1 X_i \quad (2)$$

(2) nolu eşitlikteki L_i logit adını alırken eşitliğin tamamı ise logit model olarak adlandırılmaktadır. Logit modelde P_i 0-1 arasında bir değer almasına karşın, logit olan L_i için böyle bir zorunluluk yoktur. Yani L_i , $-\infty$ ile $+\infty$ arasında değer alabilir³⁵⁵.

Şekil 3.2. Logit Model

Katsayılar logit modelde doğrudan bağımsız değişkenin (X_i) olasılık üzerindeki etkisini vermemektedir. Olasılığın bağımsız değişkene göre değişme oranı sadece ilgili katsayı olan β_1 değil, değişimin ölçüldüğü olasılığın düzeyine de bağlıdır. Dolayısıyla (2) nolu eşitliğin X_i 'ye göre türevi alınıp,

$$\frac{dP_i}{dX_i} = P_i (1 - P_i) \beta_1 \quad (3)$$

şeklinde oluşturulabilir³⁵⁶.

³⁵³ Özer, s.75.

³⁵⁴ Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, s.99.

³⁵⁵ Özer, s.76.

³⁵⁶ Özer, s.77.

(3) nolu eşitlik, bu çalışmaya uyarlandığında, bağımsız değişkenlerdeki bir değişimin göç edenlerin geriye göç etme olasılığı üzerinde meydana getireceği değişimi verir.

Logit modelde yer alan sabit terim, bağımsız değişkenlerin sıfır olması durumunda göç edenlerin geriye göç etme log-olasılık oranını verirken, eğitim katsayıları bağımsız değişkenlerdeki 1 birimlik değişmeye karşılık L_i 'deki yani logitteki değişmeyi vermektedir³⁵⁷.

3.3.3.2. Değişkenlerin Tanımlanması

Çalışmada, göç eden bireylerin geriye göç etme ve etmemelerinde, göç edenlerin yaşı, eğitim düzeyi, gelir düzeyi, konut mülkiyeti (ev sahibi veya kiracı), göç öncesi-sonrası memnuniyet durumları ve göç edilen yıl gibi değişkenlerin etkili olabileceği düşünülmektedir. Logit modelde yer alan söz konusu değişkenlerin açıklama ve kodları aşağıda sunulmuştur.

Tablo 3.102. Logit Modelde Kullanılan Bağımsız Değişkenlerin Açıklamaları

Yaş (YAS)	(1) 20 ve altı (2) 21-30 arası (3) 31-40 arası (4) 41-50 arası (5) 50 ve üzeri
Eğitim düzeyi (EGITIM)	(1) Eğitimim Yok (2) İlkokul-Ortaokul (3) Lise (4) Üniversite (5) Lisansüstü
Gelir düzeyi (GELIR)	(1) 1000 TL ve altında (2) 1001-2000 TL arası (3) 2001 -3000 TL arası (4) 3001-5000 TL arası (5) 5000 TL ve üzeri
Konut mülkiyeti (KONMULK)	(1) Kira (2) Ev sahibi
Göç öncesi ve sonrası durum (GOVSOD)	(1) Olumlu (2) Olumsuz (3) Kararsız
Göç edilen yıl (GOCYILI)	(1) 1980 öncesi (2) 1981-1990 arası (3) 1991-2000 arası (4) 2001-2010 arası (5) 2010 sonrası

³⁵⁷ Damoda N. Gujarati, *Temel Ekonometri*, Literatür Yayıncılık, İstanbul 1999, s.555.

İkili lojistik regresyon analizinde bağımlı değişkenin kategorilerinin analize 0 ve 1 şeklinde kodlanmış olması gerekmektedir. Sıfır (0) olarak kodlanan kategori “referans kategori” olarak adlandırılmaktadır. Dolayısıyla katsayılar bağımsız değişkenlerin 1 ile kodlanan kategorinin olma olasılığı üzerindeki etkisini yansıtacaktır. Örneğin ilgilenilen değişken cinsiyet ise, (0=erkek) ve (1=kadın) değeri atanabilir. Bu durumda katsayılar, bağımsız değişkenlerin bir bireyin kadın olma olasılığı üzerindeki etkisini yansıtır³⁵⁸. Böylece **P**, ilgilenilen değişkenin gerçekleşme oranını, **1-P** ise diğerinin gerçekleşme oranını göstermektedir.

Buradan hareketle çalışmada bağımlı değişken olarak kullanılan geriye göç;

$$(GERİGOC) \begin{cases} 0= \text{geriye göç etme} \\ 1= \text{geriye göç etmeme biçiminde tanımlanmıştır.} \end{cases}$$

3.3.3.3. Tanımlayıcı İstatistikler

Tahmin edilecek modelde yer alan bağımsız değişkenlere ait tanımlayıcı (descriptive) istatistikler Tablo 3.108’de verilmiştir. Çalışmada kullanılacak veri setini oluşturmak için katılımcılara 1944 anket uygulanmasına karşın, bunların 1591’i değerlendirmeye alınmıştır.

Tablo 3.103. Değişkenlerin Tanımlayıcı İstatistikleri

	YAS	EGITIM	GELIR	KONMULK	GOVSOD	GOCYILI
Mean	3.359.522	2.507.228	2.441.232	1.688.246	1.487.744	2.791.955
Median	3.000.000	2.000.000	2.000.000	2.000.000	1.000.000	3.000.000
Maximum	5.000.000	5.000.000	5.000.000	2.000.000	3.000.000	5.000.000
Minimum	1.000.000	1.000.000	1.000.000	1.000.000	1.000.000	1.000.000
Std. Dev.	1.251.000	0.864269	0.987423	0.463355	0.771143	0.933020
Skewness	-0.243510	0.389928	0.310574	-0.812791	1.168.747	-0.101303
Kurtosis	2.017.400	2.624.118	2.622.889	1.660.629	2.687.909	2.738.588
Jarque-Bera	7.972.840	4.968.304	3.500.454	2.940.984	3.686.667	7.251.315
Probability	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.026632
Observations	1591	1591	1591	1591	1591	1591

³⁵⁸ Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, s.76.

Katılımcıların yaş ortalaması 31-40 arası olup en büyüğü 50 ve üzeri yaşta, en küçüğü ise 20 ve altında bir yaştadır. Katılımcıların eğitim durumunun ortalaması 2.507 olup %50'sinin ilkokul ve ortaokul mezunu olduğu anlaşılmaktadır. En yüksek eğitim düzeyi lisansüstü iken en düşük eğitim ise eğitimim yok şeklinde ortaya çıkmıştır. Aylık gelir düzeyine bakıldığında en yüksek gelir 5000 TL ve üstü en düşük gelir ise 1000 TL ve altındadır. Konut mülkiyetinin ortalaması (1.688) dikkate alındığında ise katılımcıların yaklaşık %70'inin ev sahibi olduğu söylenebilir. Katılımcıların göç öncesi ve sonrası durumlarına ilişkin yaptıkları kıyaslamaya bakıldığında ise yarısından fazlasının olumlu düşündükleri ve şimdiki durumlarından memnun kaldıkları söylenebilir. Göç edilen dönemin ortalaması ise göçlerin çoğunlukla 1991-2000 arası dönemde gerçekleştiğini göstermesi açısından önemlidir.

3.3.3.4. Model Tahmin ve Test Sonuçları

Göç eden bireylerin geriye göç etme ve etmeme olasılıklarını incelemek üzere;

$$L = l_n [P / (1 - P)] = I$$

$$= \beta_0 + \beta_1 YAS + \beta_2 EGITIM + \beta_3 GELIR + \beta_5 KONMULK + \beta_6 GOVSOD + \beta_7 GOCYILI + u$$

şeklinde oluşturulan logit model;

En Yüksek Olabilirlik (EYO) yöntemi ile tahmin edilmiştir. Tahmin edilen modelin katsayılarının anlamlılığını test etmek üzere Olabilirlik Oranı (OO)³⁵⁹ testi uygulanmış, uyum iyiliğini ölçmede ise McFadden-R² değeri dikkate alınmıştır.

Ayrıca bütün bağımsız değişkenlerin z test istatistiğine ait olasılık (P) değerlerine bakılarak bu P değerlerinin belirlenen önem düzeyinden ($\alpha=0.05$) küçük olup olmadığı tespit edilmiştir. Zira ($P < 0.05$) olması halinde istatistiki bakımdan anlamlı oldukları sonucuna varılacaktır.

OO test istatistiği değeri de belirlenen önem düzeyinden (%5) küçük ise yani (Prob. LR statistic < 0.05) ise modelin bir bütün olarak anlamlı olduğu sonucuna varılacaktır. Tahmin edilen logit model sonuçları Tablo 3.104'te verilmiştir.

³⁵⁹ OO (LR) istatistiği; doğrusal regresyon modellerindeki *F* istatistiğinin ikili tercih modellerindeki eşdeğeridir. Modelin bir bütün olarak anlamlılığını test eder (Özer, s.187).

Tablo 3.104. Logit Model Sonuçları

Dependent Variable: GERIGOC

Method: ML - Binary Logit (Quadratic hill climbing)

Date: 11/07/12 Time: 16:46

Sample (adjusted): 2 1715

Included observations: 1591 after adjustments

Convergence achieved after 5 iterations

Covariance matrix computed using second derivatives

Variable	Coefficient	Std. Error	z-Statistic	Prob.
C	-1.320514	0.591736	-2.231594	0.0256
YAS	-0.244150	0.066885	-3.650294	0.0003
EGITIM	0.524730	0.109089	4.810096	0.0000
GELIR	1.046421	0.091371	11.45238	0.0000
KONMULK	0.621100	0.152946	4.060912	0.0000
GOVSOD	-0.204331	0.090952	-2.246575	0.0247
GOCYILI	-0.306319	0.078300	-3.912139	0.0001
McFadden R-squared	0.222742	Mean dependent var		0.760528
S.D. dependent var	0.426895	S.E. of regression		0.372757
Akaike info criterion	0.864514	Sum squared resid		220.0935
Schwarz criterion	0.888150	Log likelihood		-680.7213
Hannan-Quinn criter.	0.873294	Deviance		1361.443
Restr. deviance	1751.597	Restr. log likelihood		-875.7987
LR statistic (5df)	390.1549	Avg. log likelihood		-0.427857
Prob(LR statistic)	0.000000			
Obs with Dep=0	381	Total obs		1591
Obs with Dep=1	1210			

Logit model sonuçlarından yola çıkarak aşağıda verilen denklem elde edilmiştir.

$$I = -1.320514 -$$

$$0.244150(\text{YAS}) + 0.524730(\text{EGITIM}) + 1.046421(\text{GELIR}) + 0.621100(\text{KONMULK}) -$$

$$0.204331(\text{GOVSOD}) - 0.306319(\text{GOCYILI}) + u$$

Denklemdeki bağımsız değişkenlerin örneklem ortalamalarından yola çıkarak; 1991-2000 arası dönemde İstanbul'a göç edip, göçten sonraki durumunu olumlu bulan ev sahibi ve geliri 1001-2000 TL olan 31-40 yaş arası Lise mezunu bir kişinin geriye göç olasılığı bulunabilir. Sözü edilen kategoriler aşağıdaki gibi kodlanmıştır.

(3) 1991-2000 arası	(1) Olumlu	(2) 1001-2000 TL arası
(3) 31-40 arası	(2) Ev sahibi	(3) Lise

Olasılığın hesaplanabilmesi için aşağıdaki eşitlikten yararlanmak gerekmektedir.

$$P_i = \frac{1}{1 + e^{-I_i}} = \frac{1}{1 + e^{-(\beta_0 + \beta_1 X_i)}}$$

$$P=F(I) = \frac{1}{1 + e^{-[-1.320514 - 0.244150(3) + 0.524730(3) + 1.046421(2) + 0.621100(2) - 0.204331(1) - 0.306319(3)]}}$$

$$P=F(I) = \frac{1}{1 + e^{-1.73298}}$$

$$= \mathbf{0.85}$$

Buna göre; 1991-2000 arası dönemde İstanbul'a göç eden, göçten sonraki durumunu olumlu bulan ev sahibi ve geliri 1001-2000TL olan 31-40 yaş aralığındaki Lise mezunu bir kişinin geriye göç etmeme olasılığı **%85**'tir. **P**, geriye göç *etmeme* olasılığını, **1-P** değeri ise geriye göç *etme* olasılığını ifade etmektedir. Dolayısıyla aynı kişinin geriye göç etme olasılığının **% 15** olduğu görülmektedir.

Logit modelin tahmin sonuçlarına dayalı olarak analiz edilebilecek bir diğer konu ise bağımsız değişkendeki 1 birimlik veya düzeylik değişim karşısında olasılık oranında meydana gelecek yüzde değişimin tespit edilmesidir. Bu işlem için eğim katsayılarının ters logaritmaları alınıp, bundan 1 çıkarılıp ve sonucun 100 ile çarpılması gerekmektedir³⁶⁰. Söz konusu işlem modelde kullanılan değişkenlere uyarlandığında aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır. Sonuçlar, katsayının işaretine bakılarak *negatifse (-) olasılık oranı azalır, pozitifse (+) artar* şeklinde yorumlanmaktadır.

$$YAS = e^{-0.244150} = 0.783370 \quad (1 - 0.783370) * 100 = \mathbf{21.7}$$

Yaştaki 1 düzeylik değişim (21-30 arası düzeyden 31-40 arası düzeye geçiş), olasılık oranını **%21.7** veya 0.22 kat azaltmaktadır.

$$EGITIM = e^{0.524730} = 1.690002 \quad (1 - 1.690002) * 100 = \mathbf{-69}$$

Eğitimdeki 1 düzeylik değişim (*İlkokul-Ortaokul* düzeyinden *Lise* düzeyine geçiş), olasılık oranını **%69** veya 0.69 kat arttırmaktadır.

³⁶⁰ Özer, s.198-99.

$$GELIR = e^{1.046421} = 2.847442 \quad (1-2.847442)*100 = -185$$

Gelirdeki 1 düzeylik değişim, (1001-2000 TL düzeyinden 2001 -3000 TL düzeyine geçiş) olasılık oranını %185 veya 1.85 kat arttırmaktadır.

$$KONMULK = e^{0.621100} = 1.860974 \quad (1-1.860974)*100 = -86$$

Konut mülkiyetindeki 1 düzeylik değişim (Kiracı olmaktan ev sahipliğine geçiş), olasılık oranını %86 veya 0.86 kat arttırmaktadır.

$$GOVSOD = e^{-0.204331} = 0.815192 \quad (1-0.815192)*100 = 18.5$$

Göç öncesi ve sonrası duruma ilişkin değişim (Olumlu seçeneğinden olumsuz seçeneğine geçiş), olasılık oranını %18.5 veya 0.18 kat azaltmaktadır.

$$GOCYILI = e^{-0.306319} = 0.736152 \quad (1-0.736152)*100 = 26.4$$

Göç edilen yıldaki değişim (1991-2000 arası dönemden 2001-2010 arası döneme geçiş), olasılık oranını %26.4 veya 0.26 kat azaltmaktadır.

3.3.3.5. Tahmin ve Test Sonuçlarının Değerlendirilmesi

Ekonometrik bir araştırma, sadece model parametrelerinin tahmin edilmesiyle son bulmamaktadır. Ayrıca yapılan tahminlerin güvenilir olup olmadıklarının test edilmesi gerekmektedir. Yani yapılan tahminlerin modeldeki bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi ne ölçüde gerçeğe yakın olarak ortaya koyduğunun anlaşılması gerekmektedir³⁶¹.

Logit model sonuçlarının verildiği tablo istatistiki açıdan analiz edildiğinde sabit terimin, yaş vd. bağımsız değişkenlerin sıfır olması durumunda geriye göç etmeme log-olasılık oranını ifade ettiği söylenebilir. Bununla birlikte logit modelde eğim katsayıları, bağımsız değişkenlerdeki 1 birimlik değişmeye karşılık logitteki (L) değişmeyi ölçmektedir. Diğer değişkenler sabitken:

Yaş, 1 düzey arttığında (21-30 arası düzeyden 31-40 arası düzeye geçiş) geriye göç etmeme olasılığı 0.244 kat azalmaktadır (Veya göç etme olasılığı artmaktadır).

Eğitim, 1 düzey arttığında (İlkokul-Ortaokul düzeyinden Lise düzeyine geçiş), geriye göç etmeme olasılığı 0.524 kat artmaktadır (Veya göç etme olasılığı azalmaktadır).

³⁶¹ Yılmaz, s.59.

Gelir, 1 düzey arttığında (1001-2000 TL düzeyinden 2001 -3000 TL düzeyine geçiş), geriye göç etmeme olasılığı 1.046 kat artmaktadır. (Veya göç etme olasılığı azalmaktadır).

Konut mülkiyeti, 1 düzey arttığında (Kiracı düzeyinden ev sahipliğine geçiş), geriye göç etmeme olasılığı 0.621 kat artmaktadır (Veya göç etme olasılığı azalmaktadır).

Göç öncesi ve sonrası durum, 1 düzey arttığında (Olumlu seçeneğinden olumsuz seçeneğine geçiş), geriye göç etmeme olasılığı 0.204 kat azalmaktadır (Veya göç etme olasılığı artmaktadır).

Göç edilen yıl, 1 düzey arttığında (1991-2000 arası dönemden 2001-2010 arası döneme geçiş), geriye göç etmeme olasılığı -0.306 kat azalmaktadır (Veya göç etme olasılığı azalmaktadır).

Burada yaş, göç öncesi ve sonrası durum ile göç edilen yıl değişkenlerinin katsayıları negatif olduğu için olasılığın azalması söz konusudur. Diğer değişkenlere ait katsayılar ise pozitif işaretli olduğu için olasılığın artması söz konusudur.

Öte yandan z test istatistiğine ilişkin P değerleri, modeldeki katsayıların tamamının ayrı ayrı %5 önem düzeyinde istatistiki bakımdan anlamlı olduğunu ortaya koymaktadır. Prob(LR statistic) şeklinde ifade edilen OO test istatistiği ise bu katsayıların birlikte %5 önem düzeyinde istatistiki bakımdan anlamlı olduğunu göstermektedir. Ayrıca, uyum iyiliği ölçütü olarak ve modelin bir bütün olarak anlamlılığını test eden McFadden-R² değeri % 22,27 olarak bulunmuştur.

İkili tercihli modellerde uyum iyiliği ölçütü olarak birçok belirlilik katsayısı (R²) önerilmiştir. Fakat uygulamada yaygın olarak kullanılan ve bu çalışmada dikkate alınan McFadden R² değeridir. Modelin açıklama gücünü ifade eden McFadden R², daima 0 ile 1 arasında değer almakla birlikte genellikle çok düşük çıkmakta ve doğrusal regresyondaki R² değeri gibi yorumlanmamaktadır³⁶². Zira Bateman vd., bu değerinin kullanımı için bir eşik değer olmadığını fakat genel olarak 0.100 değerinin altında olmaması halinde katsayıların modeli açıklama gücünün zayıf olacağını belirtmiştir³⁶³.

³⁶² Özer, 161.

³⁶³ Lan J. Bateman vd., "Economic Valuation With Stated Preference Techniques", Edward Elgar, Cheltenham, UK and Northampton, USA, p.173-224. (Aktaran: Serkan Gürlük ve Erkan Rehber, "Manyas Gölünün Çevresel Değerlemesi Üzerine Bir Araştırma", *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 15(1), 2009, s.13.

Yukarıda Prob(LR statistic) şeklinde gösterilen OO test istatistiği, her bir katsayının anlamlılığını göstermekten ziyade *katsayıların birlikte* istatistiki bakımdan anlamlı olduklarını ifade etmektedir. Bu yüzden modelde yer alan her bir değişkene ait *katsayıların ayrı ayrı* %5 önem düzeyinde istatistiki bakımdan anlamlılıkları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3.105. Olabilirlik Oranı (Likelihood ratio) Test Sonuçları

	Olabilirlik Oranı (Likelihood ratio) Testleri		
	Ki-kare (χ^2)	df	Prob.
Sabit	0.00000	0	.
Yas	13.48773	1	0.0002
Eğitim	24.64590	1	0.0000
Gelir	158.9610	1	0.0000
Konut Mülkiyeti	16.47574	1	0.0000
Göç Öncesi Sonrası Durum	4.956701	1	0.0260
Göç Yılı	15.59163	1	0.0001

Tablo 3.105'teki olabilirlik oranı testine göre %5 önem düzeyinde, söz konusu tüm değişkenler ile geriye göç arasında anlamlı bir ilişki olduğu (ilgili değişkenlere ait prob. değerleri 0.05'den küçük) görülmektedir. Bu testte " H_0 : Tüm katsayılar (sabit terim dışında) sifıra eşit" hipotezi test edilmiştir. Elde edilen χ^2 değerlerine ait Prob. değerleri belirlenen önem düzeyinden ($\alpha = 0.05$) küçük olduğu için ($0.000 < 0.05$), H_0 hipotezi reddedilmiştir. Dolayısıyla söz konusu değişkenlerle oluşturulan modelin oluşturulabilecek en uygun model olduğuna karar verilmiştir.

Öte yandan yukarıda yer verilen test istatistiklerinin dışında logit modelin uyum iyiliğinin ölçümü için, *Goodness of Fit (Hosmer-Lemeshow, H-L)*, *Wald istatistiği* ve *Modeli doğru sınıflandırma oranı* gibi ölçütler de kullanılmaktadır. Modelin anlamlılığı bu testlerle de sınanarak aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Goodness of Fit (Hosmer-Lemeshow, *H-L*) uygunluk indeksi, tahmin edilen olasılıklar ile gerçekleşen olasılıkların karşılaştırılmasına dayanan bir ölçüttür. Bu değer artması modelin gelişmesi anlamına gelmektedir. *H-L* göstergesi ise bağımlı değişkenin tahmin edilen ve gerçekleşen değerleri arasındaki bağlantıyı ölçmektedir. Gözlemlenen ve tahmin edilen değerler arasındaki farkın küçüklüğü daha iyi model uyumunun göstergesi olarak değerlendirilir. Modelin iyi bir model olması için *H-L* testine ait ki-kare değerinin anlamsız çıkması yani 0.05'ten büyük çıkması beklenir.

Bununla birlikte *H-L* testinde analize dahil edilen gözlemler önce yaklaşık 10 kısma ayrılarak her bir gruba ilişkin gerçek ve tahmin edilen gruplamalar ki-kare yardımıyla karşılaştırılır³⁶⁴. Tablo 3.106’da Goodness of fit (Hosmer- Lemeshow) Testi sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 3.106. Goodness of Fit (Hosmer- Lemeshow) Testi Sonuçları

	Quantile of Risk		Dep=0		Dep=1		Total Obs	H-L Value
	Low	High	Actual	Expect	Actual	Expect		
1	0.1210	0.4191	111	109.388	48	49.6125	159	0.07618
2	0.4197	0.5802	71	78.9898	88	80.0102	159	1.60602
3	0.5829	0.6917	57	57.3804	102	101.620	159	0.00394
4	0.6917	0.7700	45	42.8251	114	116.175	159	0.15117
5	0.7700	0.8197	44	32.8604	115	126.140	159	4.76010
6	0.8197	0.8784	20	23.3945	139	135.606	159	0.57751
7	0.8792	0.9148	17	16.3372	142	142.663	159	0.02997
8	0.9148	0.9458	8	10.9380	151	148.062	159	0.84748
9	0.9478	0.9729	4	6.39031	155	152.610	159	0.93154
10	0.9729	0.9985	4	2.49688	156	157.503	160	0.91923
	Total		381	381.000	1210	1210.00	1591	9.90314
H-L Statistic			9.9031		Prob. Chi-Sq(8)		0.2719	
Andrews Statistic			10.9192		Prob. Chi-Sq(10)		0.3638	

Bu testte de “ H_0 : Model verilere iyi uyum göstermektedir” hipotezi test edilmiştir. *H-L*’ye ilişkin Prob. değeri belirlenen önem düzeyinden ($\alpha =0.05$) büyük olduğundan yani ($p:0.2719>0.05$), H_0 hipotezi kabul edilmiş ve oluşturulan modelin gerçek verilere iyi uyum gösterdiğine hükmedilmiştir.

Lojistik regresyon analizinde Wald değeri de değişkenlere ilişkin bir değerlendirme ölçütüdür. Wald istatistiği değerinin **2’den büyük değerler** için önemli olduğu kabul edilmektedir. Ayrıca Wald değeri büyüdükçe olasılık değeri olan p değeri küçülmektedir³⁶⁵. Her bir bağımsız değişkenin modeldeki varlığının anlamlı olup olmadığı Wald istatistiği ile test edilir. Logit modele dahil edilen değişkenler ait Wald değerleri modelin en yüksek olasılık tahmin değerleriyle birlikte Tablo 3.107’de sunulmuştur.

³⁶⁴ Altunışık vd., 252-257.

³⁶⁵ Hüseyin Tatlıdil, *Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Analiz*, Engin Yayınları, Ankara 1996, s.292.

Tablo 3.107. Logit Modelin En Yüksek Olabilirlik Tahminleri

Değişkenler	β	S.E	Wald	df	p	Exp(β) Odss Oranı	% 95 Güven Aralığı	
							En Düşük	En Yüksek
SABİT	-1.321	0.592	4.980	1	0.026	0.267	-	-
YAS	-0.244	0.067	13.325	1	0.000	0.783	0.687	0.893
EGİTİM	0.525	0.109	23.137	1	0.000	1.690	1.365	2.093
GELİR	1.046	0.091	131.157	1	0.000	2.847	2.381	3.406
KONMULK	0.621	0.153	16.491	1	0.000	1.861	1.379	2.511
GOVSOD	-0.204	0.091	5.047	1	0.025	0.815	0.682	0.974
GOCYILI	-0.306	0.078	15.305	1	0.000	0.736	0.631	0.858

Tablodan da görüldüğü gibi GOVSOD, değişkeni dışındaki her bir değişkene ait Wald değerleri oldukça yüksek değerlerdir. Ayrıca GOVSOD değişkeni dışında her bir Wald değerine ilişkin p değeri de 0.000'dır. Öte yandan etki katsayısı veya etki büyüklüğü olarak tanımlanan $\text{Exp}(\beta)$, aynı zamanda Odds oranını vermekle birlikte bağımsız değişkenlerin etkisinin kolayca yorumlanabilmesi açısından önemlidir³⁶⁶. $\text{Exp}(\beta)$, söz konusu değişkenin alacağı değerde yapılacak 1 birimlik artışın öngörülen olgunun veya olayın olma olasılığındaki artışı gösterir.³⁶⁷ $\text{Exp}(\beta)$ değerleri, katsayıların ters logaritmik işleme uğramamış halidir. Son olarak Tablo 3.108'de modelin doğru sınıflandırma oranı sonucuna yer verilmiştir.

Tablo 3.108. Modeli Doğru Sınıflandırma Oranı (Logit Modelin Tahmin Başarısı)

Gözlem	Tahmin		Doğru Sınıflandırma Yüzdesi (%)
	Geriye geç etme	Geriye geç etmeme	
Geriye geç etme	153	228	40.2
Geriye geç etmeme	87	1123	92.8
Toplam Doğru Sınıflandırma Yüzdesi			80.2

Tabloya göre elde edilen logit modelin doğru sınıflandırma oranı % 80,2 olarak bulunmuştur. Bu değere göre oluşturulan logit modelinin oldukça güvenilir olduğu sonucuna varılmıştır.

³⁶⁶ Serhat Burmaoğlu, Erkan Oktay ve Üstün Özen, "Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı Beşeri Sermaye Endeksi Verilerini Kullanarak Diskriminant Analizi ve Lojistik Regresyon Analizinin Sınıflandırma Performanslarının Karşılaştırılması", *Savunma Bilimleri Dergisi*, 8(2), 2009, s.20.

³⁶⁷ Altunışık vd., s.57,58.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İç göç hareketleri, ülkelerin bölgesel düzeyde karşılaştıkları ve sonuçları itibariyle önemli problem alanları yaratan sosyo-ekonomik bir gerçekliktir. Bu gerçeklikten hareketle iç göç hareketleri genel olarak; ekonomik, sosyo-kültürel, politik, vb. eksenlerde ele alıp incelemiştir. Bu çalışmada iç göç olgusu söz konusu eksenlerde ve TRA2 Bölgesi özelinde ele alınıp incelenmiştir. Amaç TRA2'den İstanbul'a gerçekleşen göç hareketlerinin belirleyici faktörlerini ortaya koyarak geriye (tersine) göçün olabirliğini (olasılığını) sınamaktır.

Ulaşılmak istenen amaç doğrultusunda, 1944 kişiyle yapılan saha araştırmasının sonuçları çeşitli analizlere tabi tutulmuş ve gerek iç göç hareketlerinin gerekse geriye göçün belirleyici faktörleri tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre TRA2 Bölgesinden İstanbul'a gerçekleşen göç hareketlerinin temelinde işsizlik, yoksulluk, düşük gelir düzeyi, eğitim, sağlık ve sosyal imkânsızlıklar gibi sosyo-ekonomik faktörlerin yattığı tespit edilmiştir. Ayrıca daha önce İstanbul'a göç etmiş akrabaların varlığı ve onlardan aktarılan olumlu bilgilerin de göçlerin önemli bir belirleyicisi olduğu ortaya çıkmıştır.

Öte yandan göç edenlerin önemli bir bölümünün (yaklaşık %70) İstanbul'daki yaşamlarından memnun kaldıkları görülmüş ve geriye (tersin) göç konusunda da aynı oranda bir isteksizlik oluştuğu tespit edilmiştir. Geriye göçün belirleyici faktörleri ise; memleket hasreti, İstanbul'a uyum sağlayamama, İstanbul'da elde ettikleri gelirin düşük olması, memlekette bırakılan mal-mülk ve aile şeklinde yine sosyo-ekonomik faktörler olarak ortaya çıkmıştır. Buna karşılık geriye göç etmek istemeyenlerin gerekçeleri, gelir, istihdam, eğitim ve sağlık gibi ekonomik ve sosyal faktörler olmuştur. Bununla birlikte geriye göç için devletin herhangi bir destek sağlaması durumunda göç edenlerin büyük bir kısmının geri dönüş konusunda isteksiz olduğu sonucu da ortaya çıkmıştır.

Ayrıca bireylerin geriye göç etme kararı vermelerinde yaş, eğitim, gelir ve göç edilen dönem, konut mülkiyeti ve göç öncesi ile sonrası durum gibi faktörlerin önemli oranda etki ettiği tespit edilmiştir. Buna göre yaşlı bireylerin geriye göç konusunda istekli oldukları fakat yüksek gelir ve eğitim düzeyine sahip kişilerin isteksiz olduğu görülmüştür. Aynı şekilde kiracıların geriye göç konusuna olumlu baktıkları fakat ev sahibi olanların ise olumsuz baktıkları tespit edilmiştir.

Çalışmada göç hareketlerine ilişkin teorik yaklaşımlara da yer verilmiş ve göç konusunda yapılan literatür taramasında, belli ülke ve bölgelere özgü çok sayıda kuram ve modelin geliştirildiği görülmüştür. Söz konusu kuram ve modellerin detaylı analizi sonucunda; her birinin, ortaya çıktıkları toplumsal yapının özelliklerine göre şekillendiği için, genel geçer bir göç kuramından veya yaklaşımından söz etmenin imkansız olduğu anlaşılmıştır. Bununla birlikte TRA2'den İstanbul'a gerçekleşen göç dalgaları, sözü edilen teorik yaklaşımlar bağlamında incelenmiş ve ortaya çıkan bulgular; bölgedeki göç hareketlerinin, çalışmada yer verilen göç yaklaşımlarının büyük bir kısmıyla açıklanabileceğini göstermiştir.

Göçün belirleyici faktörleri açısından bakıldığında bölgedeki göç hareketlerinin, büyük ölçüde İlişkiler Ağı (Network) kuramıyla açıklanabildiği ortaya çıkmıştır. Çünkü en önemli ilk beş göç sebebi arasında üçüncü sırada, “akrabalarım buraya göç ettiği için” ve beşinci sırada, “göç edenlerden gelen olumlu bilgiler” yer almıştır. Bunun yanı sıra Bölgeden İstanbul'a gerçekleşen göçün; Ravenstein'in Göç Kanunlarıyla, Kesişen Fırsatlar Kuramıyla ve Petersen'in Beş Göç Tipi Sınıflandırmasından biri olan, “yönlendirilmiş göç” sınıflandırmasıyla uyum içinde olduğu saptanmıştır.

Ayrıca Lee'nin İtme-çekme Kuramı, tarım kesimindeki gizli işsizliğin sanayi sektörlerine doğru göç ettiğini belirten Denge Kuramı (Lewis), göçün bölgeler arasındaki eşitsizlikten beslendiğini vurgulayan Bağımlılık Kuramı ve Parekh'in Üçlü Göç Kuramında ileri sürdüğü liberal görüş de Bölgedeki göçü sınırlı da olsa açıklayabilmektedir. Teorik yaklaşımların yanı sıra ekonometrik analiz (logit model) sonuçlarının da araştırma bulgularıyla önemli oranda örtüştüğü görülmüştür.

Bu bağlamda göç eden bireylerin geriye göç **etme** ve **etmeme** olasılığına etki eden değişkenler logit model yoluyla analiz edilmiştir. Logit model; En Yüksek Olabilirlik yöntemi ile tahmin edilmiş ve çeşitli testlere tabi tutulmuştur. Logit model parametrelerine ilişkin test istatistikleri, kurulan modelin anlamlı olduğunu ve modeldeki bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi önemli ölçüde ortaya koymuştur. Değişkenlere ait katsayıların %5 önem düzeyinde istatistiki bakımdan anlamlı olduğu görülmüştür. Diğer bir ifadeyle belirlenen önem düzeyinde tüm bağımsız değişkenlerle geriye göç arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Uyum iyiliği ölçütü olan ve modelin bir bütün olarak anlamlılığını test eden McFadden-

R^2 değeri ise % 22,27 olarak bulunmuştur. Ayrıca tahmin edilen modelin verilerle uyumlu olup olmadığı Hosmer- Lemeshow testiyle incelenmiş ve modelin verilere iyi bir uyum gösterdiği hipotezi kabul edilmiştir. Wald istatistiğine göre ise her bir bağımsız değişkenin modele anlamlı katkı sağladığı tespit edilmiştir. Son olarak tahmin edilen logit modele ilişkin doğru sınıflandırma oranı % 80,2 olarak bulunmuştur. Logit modelin tahmin başarısı olarak da ifade edilen bu oranla logit modelin oldukça güvenilir olduğu sonucuna varılmıştır.

Logit modelin tahmin sonuçlarına göre kullanılan değişkenlerden; **yaş**, **göç edilen yıl** ve **göç öncesi-sonrası durumun** geriye göç etme olasılığını arttırdığı (veya geriye göç etmeme olasılığını azalttığı); **gelir düzeyi**, **eğitim düzeyi** ve **konut mülkiyetinin** ise geriye göç etme olasılığını azalttığı (veya geriye göç etmeme olasılığını arttırdığı) tespit edilmiştir.

Ortaya çıkan sonuçlar bağlamında genel bir değerlendirme yapıldığında; TRA 2 Bölgesinin sahip olduğu sosyo-ekonomik göstergeler açısından göç hareketlerine uygun bir zemin oluşturduğu söylenebilir. Zira kişi başı gelirden işsizlik oranlarına dış ticaretten tarım ve hayvancılığa kadar birçok ekonomik göstergede oldukça geri kalmış olan bölge, eğitim ve sağlık gibi sosyal alanlarda da son derece düşük göstergelere sahiptir. Öte yandan bölgede yaş bağımlılık oranınının 2011 itibariyle yaklaşık %70 olması yani her 100 kişiden yaklaşık 70 kişinin üretimde bulunamaması çoğunlukla genç nüfusun göç ettiğini ve bölgenin beşeri sermaye kaybını göstermesi açısından son derece önemlidir. Kısacası Bölge, mevcut ekonomik göstergeleriyle, göç için önemli ekonomik gerekçeler barındırmaktadır.

Ayrıca Bölge illerinin kaderine terkedildiği, ekonomik bir kısır döngü içinde olduğu ve işsizlikten bunalan genç nüfusun şehri terk ettiği, kalanlarınsa şehir ekonomisine katkı sağlayamayacak olan yaşlı nüfustan oluştuğu söylenebilir. Birçok itici sosyo-ekonomik göstergeye sahip bir bölgeden, çok sayıda fırsat barındıran ve bölge insanına bu yönüyle çekici gelen İstanbul, göç eden her 100 kişiden 30'unun tercih ettiği bir yer olmuştur. Öte yandan birer göç gerekçesi olan ekonomik ve sosyal faktörler aynı zamanda geriye göçün de belirleyici faktörleri olmuştur. Zira gelir ve eğitim düzeyi gibi iki önemli değişkendeki artış geriye göç olasılığını önemli ölçüde azaltmıştır.

Sonuç olarak bölgedeki göç hareketlerinin sınırlandırılması ve geriye göçün teşvik edilmesi açısından aşağıdaki öneriler sunulabilir:

- ❖ Göçü durduracak en kestirme yolun bölgede istihdamın artırılması olduğu unutulmamalıdır. Dolayısıyla girişimci sayısının çok düşük olduğu ve bu nedenle özel kesimin yatırım yapmaya çekindiği bölgede, kamunun etkin ama sadece yol gösterici bir rol oynaması gerekmektedir. Amaç bölge insanının yatırım yapma eğilimini kamçulamak ve özel girişimin önünü açmaktır. Böylece bireylerde “Bölgenin önemsendiğine dair” oluşacak algılar, uzun vadede yatırımlara dönüşebilir. Zira bölgeyle ilgili yapılan başka saha araştırmalarının sonuçları da; *“bölgenin kalkınmasında kamu sektörünün özel sektörün önünü açıcı ve ticaretteki engelleri kaldırıcı bir rol üstlenmesi gerekliliğini”*³⁶⁸ ortaya çıkarmıştır. Bu amaçla ilk olarak Bölgede mevcut olan fabrikaların özelleştirilme çalışmaları durdurulmalıdır.
- ❖ Bu kapsamda Ağrı’daki Et Entegre Tesisi ve Kars’taki SASAŞ Sarıkamış Ayakkabı gibi kamu fabrikaları olmak üzere çeşitli nedenlerle hali hazırda üretim yapamayan çok sayıdaki özel fabrikanın tekrar üretime başlaması sağlanmalıdır.
- ❖ Son zamanlarda bölgede, çağrı merkezleri ve toplum yararına çalıştırılmak üzere kamunun İŞKUR yoluyla sağladığı iş imkanları, palyatif çözümlerden öteye geçmeyecektir. Bu kısa ve geçici istihdam projelerinin yerine, kalıcı ve bölgenin gerçekleriyle uyumlu projelerin hayata geçirilmesi gerekmektedir.
- ❖ İstihdam projelerinde çalıştırılmak üzere yeterli düzeyde kalifiye eleman yetiştirmek üzere mesleki eğitim programları ve kurslar düzenlenmelidir. Özellikle bölgedeki meslek lisesi ve meslek yüksekokulu sayısı artırılmalıdır. Zira bölgedeki en büyük eksikliğin vasıflı işgücü olduğu söylenebilir.
- ❖ Düzgün işleyen ve üreticinin malını değerinde satabileceği modern hayvan pazarları, Et Kombinasyonu ve Mandıralar inşa edilmelidir. Zira yapılan mülakatlarda; yerel tüccarların köylünün paraya ihtiyaç duyduğu ve sıkıntılı olduğu kış mevsiminde kendilerine toplu bir para ödeyerek, yaz boyunca elde edecekleri sütü çok düşük ücretlerle satın aldığı şeklindeki şikâyetler dile getirilmiştir. Çözüm olarak devlete ait mandıraları işleten bireyler, ancak bu yolla piyasayı tekellerine alan tüccarların pençesinden kurtulabileceklerini dile getirmişlerdir.

³⁶⁸ Karabulut, s.191.

- ❖ Tarım ve hayvancılığın temel geçim kaynağı olduğu bölgede; yalnızca üretim yapan arazi sahiplerine yem, tohum ve mazot gibi girdi desteği sağlanmalıdır. Burada önemli olan; verilecek desteğin özellikle nakit para olmaması ve desteğin yalnızca üretimde bulunan kişilere verilmesidir. Böylelikle çok önceden Bölgeden göç edip gitmesine rağmen halihazırda adına kayıtlı arazilerden dolayı hak etmediği halde devlet desteği alanların önüne geçilmiş olacaktır. Ayrıca verilen desteklerin karşılığında ortaya çıkan üretim miktarının sağlıklı bir biçimde denetlenmesi gerekir ki, verilen desteklerin boşa gitmediği belirlenebilsin.
- ❖ Eğitim açısından bölgedeki okullara alanında uzman branş öğretmenleri atanmalı ve bu öğretmenlerin yüksek maaş, servis, lojman vb. imkanlarla Bölgede uzun süre kalmaları sağlanmalıdır. Ayrıca öğrenciler için taşınmalı sistem yerine kendi köylerinde veya ilçelerinde okuyabilecekleri ve modern araç gereçlerle teknolojik altyapısı olan okullar inşa edilmelidir. Böylece kalabalık veya birleştirilmiş sınıf, derme çatma okul ve uzman olmayan ücretli/sözleşmeli öğretmen gibi sorunlar ortadan kalkacağı için kaliteli bir eğitim hizmeti sağlanmış olur.
- ❖ Sağlık alanında çok ciddi yatırımlar yapılmalıdır. Öncelikle uzman doktor, hemşire ve ebe sayısı arttırılmalıdır. Zira Türkiye’de bin kişiye düşen uzmana hekim sayısı 1,15 iken, Bölge’de bu rakam 0.45’e ve hatta Ağrı’da 0,38’e kadar düşebilmektedir. Ayrıca köylerde tam donanımlı sağlık ocakları kurulmalı ve buralarda bebek ölüm oranlarının azaltılması için yeterli düzeyde ekipman ve ebe bulundurulmalıdır.
- ❖ Özellikle kamu hastanelerinin makine ve teçhizat eksiklikleri giderilmeli, bütün bölümlerin hizmet verebilecek hale getirilmeli ve alanında uzman doktorlar istihdam edilmelidir. Çünkü uzman doktor ve teknik altyapının eksikliğinden dolayı Bölgedeki hastaların birçoğu Erzurum’daki hastanelere sevk edilmekte ve bu sevk esnasında bazı ağır hastalar hastaneye yetişmeden yolda ölmektedir. Bazı ameliyat, hastalık veya tahlil için bulunduğu şehir veya ilçedeki hastaneye giden bir kişinin doğrudan Erzurum’a sevk edilmesi, Bölge illerinin tamamında adeta standart bir uygulama haline gelmiştir. Bölgedeki tek tıp fakültesi olan Kafkas Üniversitesinin Tıp Fakültesi öğrencileri bile gerekli altyapı yetersizliğinden dolayı hali hazırda Atatürk Üniversitesinde öğrenim görmektedirler.

- ❖ Ayrıca Bölgede sayıları bir ikiyi geçmeyen özel hastane konusunda da girişimciler teşvik edilmelidir. Burada istihdam edilecek sağlık personelinin sigorta primleri kamu bütçesinden karşılanmalı ve bölgedeki yeşil kartlı veya çiftçi BAĞ-KUR'una sahip kişilerin buralardan yararlandırılmaları sağlanmalıdır.
- ❖ Belediyeler, altyapı yatırımları ve kentleşme planlarını biran önce tamamlamalı ve insanların vakit geçirebilecekleri sosyal yaşam alanları inşa etmelidir. Özellikle ilçe belediyeleri ve İl Özel idareleri tarafından tüm köylere temiz içme suyunun ulaştırılması ve şehir merkezlerine rahatlıkla ulaşım sağlanması için köy yollarının asfaltlanması gerekmektedir. Temiz içme suyu, asfaltlanmış yollar, düzenli kaldırımlar, park ve bahçeler, çok katlı otoparklar vb. yatırımlarla insanlara kentlilik bilinci kazandırılır.
- ❖ Bakü-Tiflis-Kars demiryolu projesi hızlandırılmalı ve bu kapsamda Lojistik Merkezin Bölge sınırları içerisinde kurulması sağlanmalıdır. Kapalı olan İran-Boralan, Ermenistan-Alican, Ermenistan-Doğu Kapı ve Gürcistan-Aktaş sınır kapıları biran önce aktif hale getirilmeli ve bölge illeri sınır ticaretinin tüm avantajlarından yararlandırılmalıdır.
- ❖ Bölgede faaliyet gösteren Serhat Kalkınma Ajansının (SERKA) gerek bölgedeki yatırımcıları, gerekse göç eden bölge insanlarını bölgenin yatırım öncelikleri konusunda bilgilendirmeli ve özellikle istihdama dayalı proje hazırlamalarını kolaylaştırmalıdır. SERKA, bu anlamda özellikle kırsal kalkınma projelerini desteklemelidir. Ayrıca geri dönüp memleketine yatırım yapmak isteyenlere istihdam sağlamaları koşuluyla belediyeler tarafından bedelsiz arazi tahsis edilmeli ve kamu bankalarından düşük faizli kredilerden yararlandırılarak rekabet edecek düzeye gelene kadar, vergi (KDV) muafiyetine tabi tutulmalıdır.

Sonuç olarak tatminkar bir geliri olan, bu gelirini çağdaş standartlarda bir sosyo-kültürel yaşam alanında güvenle harcayabilen, çocuklarına ülke genelindeki öğrencilerle rekabet edebilecek düzeyde kaliteli bir eğitim aldırın ve teşhis ve tedavisinin tamamını yaptrabileceği tam donanımlı bir hastanede sağlık hizmeti alan bireylerin en önemli göç gerekçeleri ortadan kalkmış olacağı gibi geriye göç konusunda da bireylerin teşvik edilmesi sağlanmış olacaktır.

KAYNAKLAR

- Abadan Unat, N., vd., *Göç ve Gelişme: Uluslararası İşgücü Göçünün Boğazlıyan İlçesi Üzerindeki Etkilerine İlişkin Bir Araştırma*, (Çeviri: Ünsal Oskay), Türk Matbaacılık Sanayii, Ankara 1975.
- Ackah, C.ve Medvedev, D., “Internal Migration in Ghana: Determinants and Welfare Impacts”, *Policy Research Working Paper 5273*, The World Bank Africa Region West Africa Poverty Reduction and Economic Management Unit April 6, 2010.
- Adams, R.H. ve Page, J., *The Impact of International Migration and Remittances on Poverty in Developing Countries*, World Bank Working Paper, 2003.
- Akgür, Z.G., *Türkiye’de Kırsal Kesimden Kente Göç ve Bölgeler Arası Dengesizlik (1970-1993)*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1997.
- Aksoy, Z., “Uluslararası Göç ve Kültürlerarası İletişim”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(20), 2012, 292-303.
- Aktan, C.C., “Türkiye’de Bölgelerarası Dengesizlik Sorunu ve Çözüm Önerileri”, Erişim Tarihi: 23.07.2012 <http://www.canaktan.org/ekonomi/yoksulluk/dorduncu-bol/bolgesel-dengesizlik.pdf>
- Aktay, Y., *Umut ve Kaygı Arasında Güneydoğu’da Lise Gençliğinin Yaşam Dünyaları Üzerine: Batman ve Siirt’teki Lise Öğrencileri Örneği*, Araştırma Raporu, Konya 1999.
- Albayrak, K., “Tebdîl-i Mekânda Ferahlık var mıdır veya Eyne’l-Mefer?”, *Milel ve Nihal*, 5(3), 2008, 81-104.
- Altunışık, R. vd., *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı*, Sakarya Yayıncılık, Sakarya 2010.
- Ardahan Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, *Kafkaslardan Açılan Kapımız Ardahan*, Ardahan 2011.
- Arslan, K., “Bölgesel Kalkınma Farklılıklarının Giderilmesinde Etkin Bir Araç: Bölgesel Planlama ve Bölgesel Kalkınma Ajansları”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 2005, 275-294.

- Bahar, O. ve Bingöl, F.K., “Türkiye’de İç Göç Hareketlerinin İstihdam ve İşgücü Piyasalarına Etkileri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 2010, 43-61.
- Balcıoğlu, İ., *Sosyal ve Psikolojik Açından Göç*, Elit Kültür Yayınları, İstanbul 2007.
- Balkır, C., Karaman Z.T. ve Kırkulak, B., “Yabancı Emekli Göçünün Sosyal ve Ekonomik Etkileri: Antalya ve Çevresi Üzerine Ampirik Bir Çalışma”, (Der. Canan Balkır), *Uluslararası Emekli Göçünün Sosyal ve Ekonomik Etkileri: Antalya Örneği, 7-8 Nisan 2008*, Antalya 2008, 8-38.
- Başaran, F., “Türkiye’de Beyin Göçü Sorunu”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 10, 1972, 133-153.
- Başel, H., “Türkiye’de Nüfus Hareketlerinin ve İç Göçün Nedenleri” *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 53, 2007, 516-542.
- Başkaya, F., *Kalkınma İktisadını Yükselişi ve Düşüşü*, Maki Basın Yayın, Ankara 2005.
- Beals, R.E. vd., “Rationality and Migration in Ghana”, *The Review of Economics and Statistics*, 49(4), 1967, 480-486.
- Bell, M. vd., “Cross-National Comparison of Internal Migration: Issues and Measures”, *Journal of the Royal Statistical Society. Series A (Statistics in Society)*, 165(3), 2002, 435-464.
- Benjamin Chabot-Hanowell, “The Impact of Global Climate Change and Local Environmental Stress on Migration in Nang Rong, Thailand” *Methods and Measurement in Population-Development-Environment Research*, Population Association of America (PAA) 2012 Annual Meeting Program, May 3-5, 2012.
- Berber, M., *İktisadi Büyüme ve Kalkınma*, 3. Baskı, Derya Kitabevi, Trabzon 2006.
- Bateman L.J. vd., “Economic Valuation With Stated Preference Techniques”, *Edward Elgar*, Cheltenham, UK and Northampton, USA, 1991, 173-224.
- Burmaoğlu, S. vd., “Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı Beşeri Sermaye Endeksi Verilerini Kullanarak Diskriminant Analizi ve Lojistik Regresyon Analizinin Sınıflandırma Performanslarının Karşılaştırılması”, *Savunma Bilimleri Dergisi*, 8(2), 2009, 23-49.

- Buzdağlı, Ö. ve Kızıltan, A., “Göç-Ticaret İlişkisi: Türkiye’nin Tüketim Malı İhracatı Üzerine Bir Uygulama”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(3-4), 2011, 65-75.
- Bülbül, S. ve Köse, A., “Türkiye’de Bölgelerarası İç Göç Hareketlerinin Çok Boyutlu Ölçekleme Yöntemi İle İncelenmesi”, *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 39(1), 2010, 75-94.
- Byerlee, D., “Rural-Urban Migration in Africa: Theory, Policy and Research Implications”, *International Migration Review*, 8(4), 1974, 543-566.
- Cambridge, J., “What is Regional Economic Development?”, *Regional Development Board*, Erişim Tarihi: 23.07.2012
http://www.businesschannel.sa.gov.au/rdb/module1_ecodev.pdf
- Canefe, N., “Modern Türk Toplumunda Zorunlu Göçler”, Erişim Tarihi: 23.12.2011
<http://www.arts.yorku.ca/politics/ncanefe/docs/Publications%20in%20Turkish/Zorunlu%20Goc.pdf>
- Castles, S. ve Miller, M.J., *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*, 4th edition, New York: Palgrave Macmillan, 2009.
- Castles, S. ve Miller, M.J., *The Age of Migration*, London: MacMillan, 1998.
- Chen, K., “Wallerstein’s World Economic System Theory” *Industrial America*, 2010.
Erişim Tarihi: 28.03.2012
<http://www.contrib.andrew.cmu.edu/~kathyc/files/written/wallerstein.pdf>
- Cole, W.E. ve Sanders, R.D., “Internal Migration and Urban Employment in the Third World”, *The American Economic Review*, 75(3), 1985, 481-494.
- Colin Vincet and Betty Macleod, “An Application of Network Theory to Migration Analysis”, *Canadian Studies in Population*, 1, 1974, 43-59.
- Corbett, J., “Ernest George Ravenstein: The Laws of Migration, 1885”, *CSISS Classics*, Erişim Tarihi: 05.03.2012 <http://www.csiss.org/classics/content/90>
- Çağlayan, S., “İki Ülke, İki Siyasal Sistem, Bir Göç ve Yoksulluk: 1989 Bulgaristan’dan Türkiye’ye Göç Örneği”, *IV.Uluslararası Sivil Toplum*

Kuruluşları Kongresi (Küresel Yoksulluk) Bildiriler Kitabı, Çanakkale 19-21 Ekim 2007, Çanakkale 2007, 87-96.

- Çağlayan, S., “Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi” *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17, 2006, 67-91.
- Çakır, S., “Geleneksel Türk Kültüründe Göç ve Toplumsal Değişme”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24, 2011, 129-142.
- Çelik, F. “Türkiye’de İç Göçler: 1980-2000”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(1), 2007, 87-109.
- Çelik, F., “İç Göçlerin İtici ve Çekici Güçler Yaklaşımı İle Analizi”, *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, 27, 2006, 149-170.
- Çelik, F., “İç Göçlerin Seçkinlik Yaklaşımı İle Analizi”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13, 2002, 275-296.
- Çiftçi, M., “1995-2000 Dönemi İç Göç Hareketlerinde Emeğin Varış Yerlerindeki Çekim Türlerine Göre Mukayeseli Duyarlılık Düzeyleri”, *Çalışma ve Toplum*, 1, 2010, 277-292.
- Çokluk, Ö. vd., *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik SPSS ve LISREL Uygulamaları*, Pegem Akademi Yayınevi, Ankara 2012.
- Deleva, Ž., “Conceptualizing Migration in Europe: Selected Theoretical Approaches”, *IESIR Working Papers*, 4, 2010.
- Demir, Ö. ve Acar, M., *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, (6.Baskı), Adres Yayınları, Ankara 2005.
- Demiral, M., “Türkiye’de Sosyal Sermaye Kapsamında Sivil Toplum Kuruluşları (STK)’nın Sürdürülebilir Sosyo-Ekonomik Kalkınma Sürecindeki Rolü”, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E - Dergisi*, 13, 2007.
- DeWaard, J. vd., “International Migration Systems: Evidence from Harmonized Flow Data” *Working Paper*, CDE 2009. Erişim Tarihi: 12.03.2012 <http://paa2010.princeton.edu/download.aspx?submissionId=100967>
- Doh, R., “Inter-Provincial Migration in Turkey and its Socio-Economic Background: A Correlation Analysis”, *Nüfus Bilim Dergisi*, 66, 1984, 49-61.

- Devlet Planlama Teşkilatı (DPTa), “Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi”, 2006, Erişim Tarihi:12.04.2012 <http://ekutup.dpt.gov.tr/haber/2006/02/UKKS.pdf>
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPTb), “Basın Açıklaması”, http://www.dpt.gov.tr/DocObjects/view/14197/BASIN_A%C3%87IKLAMAS_Isege_2011-v6.pdf Erişim Tarihi: 02.07.2012
- Durusoy, R. ve Ergin, I., “İç Göç ve Sağlık: Türkiye’de Yaşanan İç Göç Süreci ve Sağlığa Etkileri”, *Toplum ve Hekim Dergisi*, 25(4), 2010, Erişim Tarihi:10.02.2012 http://www.ttb.org.tr/th/42010/index_dosyalar/Page292.htm
- Erbaş, H., “Küresel Kriz ve Marjinalleşme Sürecinde Göç ve Göçmenler”, *Doğu Batı*, 8(5), 2002, 173-191.
- Ercilasun, M. vd., “Türkiye’deki İç Göçleri Belirleyen Faktörlerin Modellenmesi”, *Uluslararası Avrasya Ekonomileri Konferansı*,12-14 Ekim 2011, Bişkek-Kırgızistan 2011, 319-324.
- Erder, S., “Köysüz ‘Köylü’ Göçü”, *Görüş*, Şubat-Mart 1998, 25-26.
- Ersoy, M., *Göç ve Kentsel Bütünleşme*, Türkiye Gelişme Araştırmaları Vakfı Yayınları, No:2, Ankara 1985.
- Ersungur, M., *Bölgesel İktisat*, Atatürk Üniversitesi İİBF Z.F. Fındıkoğlu Araştırma Merkezi, Yayın No:219, Erzurum 2005.
- Fairchild, H.P., *Immigration: A World Movement and Its American Significance*, New York: Macmillan, 1925.
- Filiztekin, A. ve Gökhan, A., “The determinants of internal migration in Turkey”, *International Conference on Policy Modelling*, (EcoMod 2008), Berlin, Germany 2008.
- Gedik, A., “Internal Migration In Turkey, 1965-1985:Test Of Conflicting Findings In The Literature”, *Review of Urban and Regional Studies*, 9, 1997, 170-179.
- Gelderblom, D. ve Adams, W., “The limits and possibilities of migrant networks”, *Migration in South and Southern Africa*, (Ed.Pieter Kok, Derik Gelderblom, John Ouchou , Johan van Zyl), HSRC Press South Africa 2006, 227-248.

- Gençler, A., “Avrupa Birliği’nin Göç Politikası”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 49, 2004, 173-197.
- Gezgin, M. F., “İşgücü Göçü Teorileri”, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 23, 1991, 31-50.
- Giddens, A., “Göçmenlerin Emek Piyasası Üzerindeki Etkisi”, (Ed. Anthony Giddens), *Sosyoloji Başlangıç Okumaları*, Say Yayınları, Ankara 2010, 522-527.
- Gimba, Z. ve Kumshe, M. G., “Causes And Effects Of Rural-Urban Migration In Borno State: A Case Study Of Maiduguri Metropolis”, *Asian Journal of Business and Management Sciences*, 1(1), 2011, 168-172.
- Gökbayrak, Ş., “Uluslararası Göç ve Kalkınma Tartışmaları: Beyin Göçü Üzerine Bir İnceleme”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63(3), 2008, 65-82.
- Göktürk, A. ve Kaygalak, S., *Göç ve Kentleşme*, Sosyal Hizmet Sempozyumu, Ankara 1999, 111-147.
- Gujarati, N. D., *Temel Ekonomtri*, Literatür Yayıncılık, İstanbul 1999
- Güllülü, U. vd., *Ağrı Alt Bölgesi’ndeki Göç Eğilimi ve Sosyo-Ekonomik Nedenleri*, Atatürk Üniversitesi Yayınları No:962, No:113, Erzurum 2007.
- Gümüş, S., *Beşeri Sermaye ve Ekonomik Kalkınma: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Analiz (1960–2002)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum 2003.
- Gür, T.H., ve Ural, E., “Türkiye’ de Kentlere Göçün Nedenleri”, *Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 22 (1), 2004, 23-38.
- Gürbüz, M. ve Karabulut, M., “Kırsal Göçler ile Sosyo-Ekonomik Özellikler Arasındaki İlişkilerin Analizi”, *Türk Coğrafya Dergisi*, 50, 2008, 37-60.
- Güreşçi, E., “Türkiye’de Köyden Kente Göç ve Düşündürdükleri” *Sosyoekonomi Dergisi*, 4, 2011, 125-135.
- Gürlük, S. ve Rehber, E., “Manyas Gölünün Çevresel Değerlemesi Üzerine Bir Araştırma”, *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 15(1), 2009, 9-15.
- Haas, H.D., “Migration and Development: A Theoretical Perspective”, *International Migration Review*, 44 (1), 2010, 1-38.

- Hacettepe Üniversitesi, *Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması (TGYONA)*, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, Ankara 2006.
- Hammond, P., "Social Causes of Migration for Migration as a Theme in History", Erişim Tarihi:02.01.2012 <http://www.scribd.com/doc/31231538/6/Social-Causes-of-Migration>
- Harris, J.R. ve Todaro, M. P., "Migration, Unemployment and Development: A Two-Sector Analysis", *American Economic Review*, 60, 1970, 126-142.
- Haug, S., "Migration Networks and Migration Decision-Making", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 34(4), 2008, 585-605.
- Hunter, L. M., Migration and Environmental Hazards, *Population and Environment*, 26(4), 2005, 273-302.
- International Organization for Migration (IOM), *World Migration Report 2011*, Switzerland 2011.
- İçduygu, A., "International Migration and Human Development in Turkey", *UNDP Human Developments Research Paper 2009/52*, October 2009.
- İlkkaracan, P. ve İlkkaracan, İ., "1990'lar Türkiye'sinde Kadın ve Göç", *Bilanço 98: 75 Yılda Köylerden Şehirlere*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, 305-322.
- James F. H., "Migration and International Relations: The Liberal Paradox", (Ed. H. Entzinger, M. Martiniello, and C. W. Wenden), *Migration Between States and Markets*, Aldershot: Ashgate 2004, 3-18.
- Karabulut, K., *Doğuda Yakalanan Kalkınma Fırsatı: Ticaret*, Atlas Yayın, İstanbul 2005.
- Kars Gezi Rehberi, 2009.
- Kars Valiliği, *Kars İli Kültür Envanteri 2009*, Kars 2009.
- Kars Valiliği, "Karsta Kültürün Tarihi ve Sosyal Gelişimi", *Kars 2005*, Kars Valiliği Yayınları, Kars 2005.
- Kars Valiliği, *Kars'ın Somut Olmayan Kültürel Mirası*, Kars Valiliği Kültür Yay. (Ed. Yılmaz Özkaya), Kars 2011.

- Katseli, L.T. vd., *Policies For Migration And Development: A European Perspective*, OECD Development Centre, Policy Brief, No.30, 2006.
- Katseli, L.T. vd., "Effects of Migration on Sending Countries: What Do We Know?", OECD Development Centre, *Working Paper*. No. 250, Paris 2006
- Kearney, M., "From the Invisible Feet: Anthropological Studies of Migration and Development", (Ed. Robin Cohen), *Theories of Migration*, Edward Elgar Publishing, England 1996, 374–404.
- Keleş, R., *Yerinden Yönetim ve Siyaset*, Cem Yayınevi, İstanbul 1992.
- Keleş, R., "Türkiye’de İşçi Konutları Sorunu", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 19, 1967, 17-39.
- Kınık, K., "Göç, Sürgün ve İltica", Erişim Tarihi: 23.12.2011
<http://www.amnesty.org.tr/ai/node/1538>
- Kocaman, T., *Türkiye’de İç Göçler ve Göç Edenlerin Nitelikleri (1965-2000)*, Devlet Planlama Teşkilatı, Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, 2008.
- Koppel, B., "Toward Sociogenic Migration Theory", *International Migration Review*, 10(2), 1976, 233-248.
- Koser, K. ve Pinkerton, C., *The Social Networks of Asylum Seekers and The Dissemination of Information About Countries of Asylum*, Home Office London 2002.
- Kurt, H., "Göç Eğilimleri ve Olası Etkileri", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(1), 2006, 135-159.
- Kurtuluş, B., "Unwanted Migration: Western European Polices", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 43-44, 2000, 123-131.
- Laczko, F., "Migration, development and poverty in Asia". *Migration, Development and Poverty Reduction in Asia*, International Organization for Migration, Geneva 2005, 11–19.
- Latapi, A.E., ve Koppenfels, A.K., "The Puebla Process- a Case Study of Regional Consultative Process Development", (Ed. International Organization for

- Migration-IOM), *World Migration 2003: Managing Migration*, Switzerland 2003, 125-127.
- Lee, E. S. "A Theory of Migration", *Demography*, 3(1), 1966, 47-57.
- Lee, E. S., "A Theory of Migration", (Ed. Robin Cohen), *Theories of Migration*, Edward Elgar Publishing, England 1996, 14-24.
- Lewis, W.A., "Economic Development with Unlimited Supplies of Labour", *The Manchester School*, 22(2), 1954, 139-191.
- Lowry, I.S., "A Model of Labor-Force Migration: A Working Paper", (*unpublished manuscript*) Institute of Government and Public Affairs, University of California at Los Angeles, 1964.
- Marks, K., *Kapital Cilt I*, (Çev. Alaattin Bilgi), Eriş Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2003.
- Marshall, G., *Sosyoloji Sözlüğü*, Bilim Sanat Yayınları, Ankara 1999.
- Martin, P. ve Zürcher, G., "Managing Migration: The Global Challenge", *Population Bulletin*, 63(1), 2008, 1-20.
- Martin, P. ve Widgren, J., "International Migration: Facing the Challenge", *Population Bulletin*, 57(1), Population Reference Bureau, Washington, 2002, 3-40.
- Mertler, C.A. ve Vannatta, R.A., *Advanced and Multivariate Statistical Methods: Practical Application and Interpretation*, (Third Edition), CA: Pyrczak Publishing, 2005.
- Meilaender, Peter C. *Toward a Theory of Immigration*, Palgrave Macmillan, New York, 2001, 10-11.
- McCann, P., Poot, J. ve Sanderson, L., "Migration, Relationship Capital and International Travel: Theory and Evidence", *Journal of Economic Geography*, 10 (3), 2010, 361-387.
- Mines, R. ve Janvry, A., "Migration to the United States and Mexican Rural Development: A Case Study", *American Journal of Agricultural Economics*, 64(3), 1982, 444-454.
- Munro, J.M., "Migration in Turkey", *Economic Development and Cultural Change*, 22(4), 1974, 634-653.

- Muth, R. F., "Migration: Chicken or Egg?", *Southern Economic Journal*, 37(3), 1971, 295-306.
- Mutlu, S., "Bölgesel İç Ticaret Hadleri, Kırsal Refah ve İç Göçler", *Ekonomi ve İdari Bilimler Dergisi*, 1990, 4(1), 69-87.
- Mutluer, M., *Uluslararası Göçler ve Türkiye*, Çantay Kitabevi, İstanbul 2003.
- Newman, A.R., "A Test of the Okun-Richardson Model of Internal Migration", *Economic Development and Cultural Change*, 29(2), 1981, 295-307.
- Niessen, J., "Negotiating the Liberalization of Migration-Is GATS a Vehicle or a Model for Global Migration Governance", *EPC Issue Paper*, No.6, 2003, pp.1-18.
- Okun, B. ve Richardson, R.W., "Regional Income Inequality and Internal Population Migration", *Economic Development and Cultural Change*, 9,(2), 1961, 128-143.
- Orhan, S.S., ve Bakkalcı, A.C., "Çin'de İkili İstihdam Yapısı ve Küresel Etkileri", *Sosyoekonomi*, 2, 2009, 49-76.
- Orhunbilge, N.A., *Çok Değişkenli İstatistik Yöntemler*, İ.Ü. İşletme Fakültesi Yayın No:286, İstanbul, 2010,
- Öner, S. ve Kaçmazoğlu, H. B., "Göç Olgusu ve Doğu Anadolu," *II. Ulusal Sosyoloji Kongresi: Toplum ve Göç*, 20-22 Kasım 1996 Mersin, Türkiye İstatistik Kurumu ve Sosyoloji Derneği Yayını, Ankara 1997, 371-378.
- Özdemir, M., *Türkiye'de İçgöç Olgusu, Nedenleri ve Çorlu Örneği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi SBE, Edirne 2008.
- Özdemir, D., *Türkiye'de Bölgelerarası Gelir Farklılıkları ve Yakınsama*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2003
- Özer, H., *Nitel Değişkenli Ekonometrik Modeller: Teori ve Bir Uygulama*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2004
- Özsabuncuoğlu, İ. H., "Türkiye'de Kırsal Kalkınma ve Kentleşme Olgusu", *Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10(1), 1995, 17-31.

- Öztürk, M. ve Altuntepe, N.,“Türkiye’de Kentsel Alanlara Göç Edenlerin Kent ve Çalışma Hayatına Uyum Durumları: Bir Alan Araştırması”, *Journal of Yasar University*, 3(11), 2008, 1587-1625.
- Öztürk, M., “Türkiye’de İç Göçe Katılanların Kent Yaşamına ve Kentsel Emek Piyasalarına Etkileri”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 52, 2007, 243-264.
- Öztürk, M.,“İç Göçlerin İstanbul Kent ve Çalışma Hayatına Etkileri”, *Amme İdaresi Dergisi*, 40(1), 2007, 85-106.
- Öztürk, N.ve Uzun, A. M., “Bölgesel Kalkınma Dinamikleri: Bölgesel Dengesizliklerin Ortaya Çıkmasında Rol Oynayan İktisadi Etmenler”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(2), 2010, 91-110.
- Öztürk,N., “Bölgesel Dengesizliklerin Yarattığı Sorunlar”, *Bütçe Dünyası Dergisi*, 35(1), 2011, 30-55.
- Özyakışır, D., “Beşeri Sermayenin Ekonomik Kalkınma Sürecindeki Rolü: Teorik Bir Değerlendirme”, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 6(1), 2011, 46-71.
- Paker, M., “Psikolojik Açıdan Göç”, *Söyleşi: İrfan Kuzu*, (09.11.2005), Erişim Tarihi: 19.02.2012 <http://www.birikimdergisi.com/birikim/makale.aspx?mid=68>
- Paerregaard, K., *Peruvians Dispersed: A Global Ethnography of Migration*, Publisher: Lanham : Lexington Books, 2008.
- Parekh, B. “Three Theories of Immigration”, (Ed.Sarah Spencer), *Strangers and Citizens: A Positive Approach to Migrants and Refugees*, London: IPPR/Rivers Oram, 1994, 91-110.
- Parnwell, M., *Population Movements and The Third World*, Routledge: New York 1993.
- Pazarlıoğlu, M.V., “1980-1990 Döneminde Türkiye’de İç Göç Üzerine Ekonometrik Model Çalışması”, *V. Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu*, Çukurova Üniversitesi, Adana 2001.
- Pazarlıoğlu, M.V., “İzmir Örneğinde İç Göçün Ekonometrik Analizi”, *Yönetim ve Ekonomi*, 14(1), 2007, 121-135.

- Petersen, W., "A General Typology of Migration", *Amerikan Sociological Review*, 23(3), 1958, 256-266.
- Petrov, A.N., "Revising The Harris-Todaro Framework to Model labour Migration From The Canadian Northern Frontier", *Journal of Population Research*, 24(2), 2007, 185-206.
- Pissarides, C.A. ve Wadsworth, J., "Unemployment and the Inter-Regional Mobility of Labour", *The Economic Journal*, 99 (397), 1989, 739-755.
- Polat, D., *Ağrı Alt Bölgesi'nde (Ağrı, Ardahan, Iğdır ve Kars) Gelir Dağılımı ve Göç (Bir Uygulama)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum 2007.
- Rauch, T. vd., *Regional Rural Development*, Universum Verlagsanstalt, Wiesbaden 2001.
- Ravenstein, E.G. "The Laws Of Migration", *Journal Of The Statistical Society of London*, 48(2), 1885, 167-235.
- Ravenstein, E.G., "The Laws of Migration", *Journal of the Royal Statistical Society*, 52(2), 1889, 241-305.
- Refugee Studies Centre (RSC), *Forced Migration Research and Policy*, Refugee Studies Centre Oxford Department of International Development University of Oxford, April 2010. Erişim Tarihi: 18.03.2012 <http://www.rsc.ox.ac.uk/pdfs/RSC-FM-policy-and-research-overview.pdf>
- Roberts, B.R., "Urbanization, Migration, and Development", *Sociological Forum*, 4(4), Special Issue: Comparative National Development: Theory and Facts for the 1990s, 1989, 665-691.
- Rogers, A., "A Regression Analysis of Interregional Migration in California", *The Review of Economics and Statistics*, 49(2), 1967, 262-267.
- Sağlam, S., "Türkiye'de İç Göç Olgusu ve Kentleşme", *Türkiyat Araştırmaları*, 5, 2006, 33-44.
- Sallan-Gül, S., "Dış Göçler, Yoksulluk ve Türkiye'de Göçmenlere Yönelik Yardımlar", *İnsan Hakları Yıllığı*, 23-24, 2001-2002, 79-93.

- Saracoglu, Ş. ve Roe, T.L. "Rural-Urban Migration and Economic Growth in Developing Countries," *Meeting Papers for the Society for Economic Dynamics*, No. 241, 2004, 1-32.
- Sasiprapha, C., "Migration and Livelihood Strategies in Thailand: A Case of Mae Sai Non-citizen Resident", *4 th Asian Rural Sociology Association (ARSA) International Conference*, September 2010, Legazpi City, Philippines 2010, 148-155.
- Savaşan, F., *Uluslararası Göç(Kamu Maliyesi Üzerindeki Etkileri)*, Gazi Kitabevi, Ankara 2007.
- Schultz, T.W., "Reflections on Investment in Man", *Journal of Political Economy*, 70(5), 1962, 1-8.
- Serhat Kalkınma Ajansı (SERKAa), *Serhat Kalkınma Ajansı 2010-2013 Bölge Planı*, Ankara 2010.
- Serhat Kalkınma Ajansı (SERKAb), *Rakamlarla Serhat İlleri 2011*
- Serhat Kalkınma Ajansı (SERKAd), *Kars Turizm Keşif Rehberi*, Kars 2012.
- Singh, J., Yadav, H. ve Smarandache, F., "Structural Dynamics of Various Causes of Migration in Jaipur", (Ed.Rajesh Singh, Jayant Singh and Florentin Smarandache) *Studies In Statistical Inference, Sampling Techniques And Demography*, ProQuest Information & Learning, USA 2009, 45-62.
- Sjaastad, L.A., "The Costs and Returns of Human Migration", *The Journal of Political Economy*, 70(5), 1962, 80-93.
- Skocpo, T., "Wallerstein's World Capitalist System: A Theoretical and Historical Critique", *American Journal of Sociology*, 82(5), 1977, 1075-1090.
- Sonja, H. "Migration Networks and Migration Decision-Making", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 34(4), 2008, 585-605.
- Sorensen, L., "Modernization and the Third World", *Global Studies 410 - Gender Identity*, Jun 16 2001, Erişim Tarihi: 13.02.2012
http://the_imperfect_planet.tripod.com/sorensenportfolio/id10.html

- Stimson, R.J. vd., *Regional Economic Development: Analysis And Planning Strategy*, Second Edition, New York 2006.
- Stouffer, S. A., “Intervening Opportunities: A Theory Relating Mobility and Distance”, *American Sociological Review*, 5(6), 1940, 845-867.
- Şahin, C., “Yurt Dışı Göçün Bireyin Psikolojik Sağlığı Üzerindeki Etkisine İlişkin Kuramsal Bir İnceleme”, *G.Ü, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(2), 2001, 57-67.
- Tacoli, C., “Crisis or adaptation? Migration And Climate Change in A Context of High Mobility”, *Environment and Urbanization*, 21(2), 2009, 513–525.
- Taşçı, F., “Bir Sosyal Politika Sorunu Olarak Göç”, *Kamu-İş*, 10(4), 2009, 177-204.
- Tatlıdil, H., *Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Analiz*, Engin Yayınları, Ankara, 1996.
- Taylor, J.E.vd., “International Migration and Community Development”, *Population Index*, 62(3), 1996, 397-418.
- Taylor, J. E., “International Migration And Economic Development”, *International Symposium On International Migration And Development*, Turin, Italy, 28-30 June 2006, Erişim Tarihi: 06.04.2012, http://www.un.org/esa/population/migration/turin/Symposium_Turin_files/P09_SYMP_Taylor.pdf
- Thouez, C., “The Impact of Remittances on Development” In *International Migration and the Millennium Development Goals*, UNFPA Expert Group Meeting Marrakech, Morocco 11-12 May 2005, 41-52.
- Todaro, M. P., “Internal Migration in Developing Countries: A Survey” (Ed. Richard A. Easterlin) *Population and Economic Change in Developing Countries*, University of Chicago Press, 1980, 361-402.
- Todaro, M.P., *Urbanization, Unemployment and Migration in Africa: Theory and Policy*, No. 104, The Population Council, USA 1997.

- Topbaş, F. ve Tanrıöver, B., “Türkiye’de İç Göç Akımları Üzerine Bir Çalışma: Lowry Hipotezi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(1), 2009, 93-104.
- Topçu, S. ve Beşer, A., “Göç ve Sağlık” *C.Ü. Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 10(3), 2006, 37-42.
- Trades Union Congress (TUC), “The Economics of Migration”, *Economic and Social Affairs*, June 2007, 5-29.
- Tutar, H., “TRA2 Bölgesinin Sosyo-Ekonomik Yapısı ve Göç”, (Ed. Hüsni Kapu), *TRA2’de Göç: Sebep ve Sonuçlar Bağlamında Analitik Bir Araştırma*, Öncü Basımevi, Ankara 2012, 21-57.
- Türk Dil Kurumu (TDK), *Güncel Türkçe Sözlük*, Erişim Tarihi: 15.10.2011
<http://www.tdk.gov.tr>
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), *Bölgesel Göstergeler 2010, TRA2 Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan*, Ankara 2011.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİKb), “İller İtibariyle kişi başına gayri safi yurtiçi hâsıla; 1987-2001”, Erişim Tarihi: 02.07.2012
www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=532
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Sağlık İstatistikleri 2011
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Bölgesel İstatistikler
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Bölgesel Göstergeler
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Hane halkı İşgücü Anketi Bölgesel Sonuçları
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 2002 Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), İşgücü İstatistikleri
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Nüfus İstatistikleri ve Projeksiyonlar
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Dış Ticaret İstatistikleri, 2002-2011
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Bitkisel Üretim İstatistikleri
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Hayvancılık İstatistikleri
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Tarım İstatistikleri

- Tüylüoğlu, Ş. ve Karataş, D.N., “Bölgesel Kalkınma ve Ekonomik Durgunlaşma Süreci: Zonguldak Örneği”, *Amme İdaresi Dergisi*, 39(4), 2006, 195-224.
- United National (UN), “International Migration Facts & Figures”, Erişim Tarihi: 20.04.2012
http://www.un.org/esa/population/migration/hld/Text/Migration_factsheet.pdf
- Üçdoğruk, Ş., “İzmir’deki İç Göç Hareketinin Çok Durumlu Logit Teknikle İncelenmesi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF Dergisi*, 17(1), 2002, 157-183.
- Ünal, I., “İşgücü Piyasalarında Eğitimsel Niteliklerin Rolü”, *A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 24(2), 1991, 747-767.
- Üner, S., *Nüfusbilim Sözlüğü*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 1972.
- Ünver, C., “Uluslararası Göç ve Kalkınma Tartışmalarında Yeni Yaklaşımlar ve Türkiye”, *TİSK Akademi*, 4(7), 2009, 82-97.
- Vandererf, B. ve Heering, L., (Ed. Bob Vandererf, Liesbeth Heering), *Causes of International Migration: Proceedings of a Workshop*, DIANE Publishing Company, USA 1996.
- Vargas-Lundiu, R. vd., , *International Migration, Remittances And Rural Development*, International Fund for Agricultural Development (IFAD) Publication, Italy 2008.
- Vogler, M. ve Rotte, R., “The Effects of Development on Migration: Theoretical Issues and New Empirical Evidence”, *Journal of Population Economics*, 13(3), 2000, 485-508.
- Vural, D. G., *Uluslararası Göçmen Kaçakçılığı ve İnsan Ticareti*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, Isparta 2007.
- Wainer, A., *Development and Migration In Rural Mexico*, Briefing Paper, Bread for the World Institute, Number 11, January 2011.
- Wood , W.B., “Forced Migration: Local Conflicts and International Dilemmas” *Annals of the Association of American Geographers*, 84(4), 1994, 607-634.
- Yakar, M. ve Yazıcı, H., “Emirdağ ilçesinde Göçlerin Tarım Alanlarına Etkileri”, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 7 (2), 2009, 163-176.

- Yakar, M., “Türkiye’de İç Göçlerin İlçelere Göre Mekânsal Analizi: 1995-2000 Dönemi”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 2012, 9(1), Erişim Tarihi: 20.04.2012
<http://www.insanbilimleri.com/ojs/index.php/uib/article/download/2024/883>
- Yalçın, C., *Göç Sosyolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara 2004
- Yamak, R. ve Yamak, N., “Türkiye’de Gelir Dağılımı ve İç Göç” *Dokuz Eylül Üniversitesi SBE Dergisi*, 1(1), 1999, 16-28.
- Yasa, İ., *Yurda Dönen İşçiler ve Toplumsal Değişme*, TODAİE Yayınları, No:182, Ankara 1979.
- Yenigül, S.B., “The Effects of Migration on Urban”, *G.U. Journal of Science*, 18(2), 2005, 273-288.
- Yılmaz, Ö., *Otomobil Talebi ve Otomobil Talebini Etkileyen Faktörler: Erzurum İl Merkezinde Bir Uygulama*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum, 1997
- Yüceol, H.M., “Türkiye’de Bölgesel İş Gücü Hareketleri, İşsizlik ve Ekonomik Kalkınma”, *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 9(1), 2007, 108-128.
- Zaim, S., “IV. Oturum Değerlendirmesi: Türkiye’den Göçler,” *Uluslararası Göç Sempozyumu Bildiriler; 8-11 Aralık 2005*, İstanbul 2006, 327-330.
- Zhang, X. ve Lin, S., “The impact of the global slowdown on the People’s Republic of China’s rural migrants: Empirical evidence from a 12-city survey”, (Ed. Armin Bauer and Myo Thant) *Poverty and Sustainable Development in Asia*, Asian Development Bank, Philippines 2010, 203-217.
- Zolberg, A.R., “The Next Waves: Migration Theory for a Changing World” *International Migration Review*, 23(3), 1989, 403-430.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

- ❖ “Ağrı Tarihi”, <http://www.agri.bel.tr/agri-tarihi.aspx>, Erişim Tarihi: 12.10.2012
- ❖ “Göçün en büyük nedeni sağlık çıktı”, Erişim Tarihi: 25.02.2012
<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=229640>
- ❖ “Political Migration”, Erişim Tarihi: 20.02.2012
http://en.wikipedia.org/wiki/Political_migration
- ❖ “The Root Causes of Migration”, Erişim Tarihi: 20.01.2012
<http://www.mdcathcon.org/library/resources/documents/immigration/rootcauses-immisupplement.pdf>
- ❖ “Toprakları Çölleşen Bir Ülkenin Temel Sorunları: Açlık, Susuzluk ve İç Göç”
16.06.2004, Erişim Tarihi: 04.03.2012
<http://www.tema.org.tr/SayfaBilesenleri/HaberSayfasi.aspx?id=23>
- ❖ “İğdir Tarihi”, http://www.igdir.gov.tr/default_B0.aspx?content=224
Erişim Tarihi: 12.09.2012
- ❖ “İstanbul’da öğrendiği helvacılığı memleketine taşıyarak fabrika kurdu”,
<http://www.kobiden.com/istanbulda-ogrendigi-helvaciligi-memleketine-tasiyarak-fabrika-kurdu-17385h.htm> Erişim Tarihi: 01.10.2012
- ❖ <http://www.agrikulturturizm.gov.tr/> Erişim Tarihi: 03.06.2012
- ❖ http://www.ardahan.gov.tr/default_B0.aspx?content=252
Erişim Tarihi: 20.06.2012

EKLER**EK -1****İLGİLİ MAKAMA**

Yürütücüsü olduğum “*TRA2’de Göç: Sebep ve Sonuçlar Bağlamında Analitik Bir Araştırma*” adlı proje kapsamında İstanbul’daki saha araştırması, Araş.Gör.Deniz ÖZYAKIŞIR tarafından gerçekleştirilmiştir.

Araş.Gör.Deniz ÖZYAKIŞIR’ın sadece İstanbul saha araştırması sonucundaki verileri doktora tezinde kullanmaya ilişkin yazılı başvurusu, koordinatörlüğümüzce uygun görülmüştür. Bu vesileyle söz konusu araştırma verilerinin ilgili kişinin doktora tezi kapsamında kullanılmasında, projeye referans gösterilmesi şartıyla herhangi bir sakınca yoktur.

Yrd.Doç.Dr. Hüsnü KAPU

Proje Koordinatörü

13.08.2012

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı- Soyadı	Deniz ÖZYAKIŞIR
Doğum Yeri ve Tarihi	Kars, 0.01.1983
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Ü.İ.İ.B.F. İktisat Bölümü (2000-2004)
Y. Lisans Öğrenimi	Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı (2004-2007)
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
İş Deneyimi	
Çalıştığı Kurumlar	Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Araştırma Görevlisi (2006-)
İletişim	
E-Posta adresi	dozyakisir@gmail.com
Tarih	Kasım, 2012